

Jari Aro

Sosiologia ja kielenkäyttö

Retoriikka, narratiivi, metafora

English Summary

Tampereen yliopisto
Tampere 1999

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Tampereen yliopisto, Sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos

Myynti

Tampereen yliopiston
julkaisujen myynti
PL 617
33101 Tampere

Puh. (03) 215 6055
Fax (03) 215 7150
taju@uta.fi
<http://granum.uta.fi>

Kannen suunnittelu
Juha Siro

Layout
Marita Alanko

ISBN 951-44-4535-X
ISSN 1455-1616

Vammalan Kirjapaino Oy
Vammala 1999

Sähköinen julkaisu
ISBN 951-44-5590-8

Sosiologia ja kielenkäyttö

I Sosiologia ja kielenkäyttö

Yhteenveto

Sosiologia diskurssina

Lienee mahdotonta määritellä sosiologiaa sen tutkimuskohteiden ja teoreettisten ja metodologisten lähestymistapojen puolesta kaikkia tyydyttävällä tavalla. Mutta määriteltiin sosiologiaa miten tahansa, on se aina kuitenkin sosiaalisen todellisuuden ilmiöiden kuvaamista, selittämistä ja ymmärrettäväksi tekemistä kielen välineiden avulla. Sosiologia on siis kielenkäyttöä ja tässä tutkimuksessa sosiologiaa tarkastellaan juuri kielenkäytön perspektiivistä.

Sosiologiset tekstit eivät muodosta yhtä yhtenäistä tekstien lajia. Itse asiassa on vaikeaa esittää määritelmää siitä, mikä on luettava sosiologiseksi tekstiksi. Määrittelyn vaikeudesta huolimatta koulutetun sosiologin lienee suhteellisen helppoa tunnistaa jokin teksti sosiologiseksi silloin kun hän sellaisen kohtaa. Sen konventiot ovat hänelle tuttuja, vaikka hän ei osaisikaan nimetä niitä, ei ainakaan ilman kommentoitavaa tekstiä.

Sosiologian diskurssille ominaisia piirteitä on kuitenkin mahdollista tuoda esiin vertaamalla sitä ensiksikin arkikieleen. Toinen keino tehdä näkyväksi sosiologisen kielenkäytön erikoispiirteitä, on asettaa se suhteeseen luonnontieteiden piirissä ihanteena pidettävän kielenkäytön mallin sekä taiteellisen tai kirjallisen kielenkäytön mallin kanssa.

Muiden ihmistieteiden tavoin sosiologiassa käytetään yleensä luonnollista ja formalisoimatonta kieltä tieteellisen kielenkäytön välineenä. Sosiologisen tiedon käytäntö ihmisten elämän ja yhteiskunnallisten ilmiöiden kuvaamisena, selittämisenä ja tulkitsemisena edellyttää läheistä suhdetta arkikokemukseen ja sen kielellisiin ilmaisuihin. Sosiologinen kielenkäyttö toki eroaa arkikielestä. Sosiologiassa pyritään käyttämään kurinalaisesti määriteltyjä käsitteitä, tarkastelemaan käsityksiä kriittisesti ja viemään päättelyt loppuun asti. Mutta tästä huolimatta sosiologinen puhe on sangen pitkälle arkikokemuksen ja arkikielen lävistämää. Sosiologit esimerkiksi

esittävät teoreettisia väitteitä kuten, “yhteiskunnan modernisoituminen on rationalisoitumista”. Mutta tämän ohella sosiologit puhuvat organismi-analogiaa käyttäen myös “modernin yhteiskunnan syntymisestä” tai vaikkapa väylämetaforaa käyttäen “siirtymisestä moderniin yhteiskuntaan”.

Pekka Sulkunen (1998, 15–19) on todennut, että yhtäältä sosiologinen ajattelu ja arkiymmärrys vertautuvat toisiinsa siten, että kaikilla ihmisillä on jo valmiiksi käsityksiä yhteiskunnallisista asioista. Toisaalta ihmisten käsitykset yhteiskunnallisista asioista ovat osa sosiologian tutkimuskohdetta, sitä sosiaalista todellisuutta, jota sosiologiassa tutkitaan. Sosiologia ja arki ajattelu ovat samanlaisia myös sillä tavoin, että molemmissa muodostetaan joidenkin arvojen ja intressien mukaisia näkökulmia yhteiskunnalliseen todellisuuteen. Sosiologisella ajattelulla on kuitenkin erityinen kyky auttaa tunnistamaan, millaisista aineksista yhteiskuntaa koskevat kuvat ovat rakentuneet ja millaisia ominaisuuksia niillä on.

Yksi keino määritellä sosiologisen diskurssin luonnetta on verrata sitä eräisiin selkeämmin piirtyviin diskursseihin. Bryan S. Green (1988, 15–20) on luonnehtinut sosiologisen ja luonnontieteellisen kirjallisuuden välistä suhdetta seuraavasti. Kun luonnontieteellistä kirjallisuutta käytetään sosiologisen kirjallisuuden arviointikriteerinä, sävy on usein skientistinen. Tällöin asiaan kuuluu sellainen ennako-oletus kielestä, että ihmisen mielessä on olemassa ideoita ja todellisuudessa on olemassa faktoja, ennen kuin on valittu sanoja näiden ideoiden ja faktojen representoimiseksi. Tärkeintä on pyrkiä sellaiseen ilmaistavien merkitysten täsmällisyyteen, että lukijalle jää mahdollisimman vähän tilaa omille tulkinnoilleen. Ideoiden ja faktojen ilmaisemiseksi tulee välttää kuvailevia, retorisia ja poeettisia sanoja, ja ne tulee korvata abstrakteilla symboleilla ja teknisillä keksinnöillä. Tällainen kieli on totuuden ja järjen ilmaisija, se kuvaa asioita siten kuin ne ovat ja sisältää alkuperäisen tarkoitetun merkityksen. Kuvailun käsityksen mukaan asiat ja ideat edeltävät kieltä, joten kielelliset muodot ovat toissijaisia ja erillisiä ilmaistaviin sisältöihin nähden. Jonathan Cullerin (1994, 113–115) tavoin tätä voidaan kutsua ilmentymäksi länsimaisen ajattelutavan logosentrismistä, jossa keskeisenä näkemyksenä on se, ettei ajattelua tulisi sekoittaa sen ilmaisuvälineisiin eikä ilmaisuvälineiden tulisi vaikuttaa ajatteluun.

Luonnontieteiden piirissä vallitsevan kielenkäytön mallin omaksuneelle tutkijalle kieli on vain väline, jolla ulkoista maailmaa raportoidaan. Kieli ei vaikuta kuvattaviin ja analysoitaviin objekteihin, vaan se on irrelevantti tekijä tieteen harjoittamisessa. Ideoiden ja havaintoaineiston esittämisen tarkoituksena on saada tutkimuksen yleisö näkemään ulkoinen maailma sellaisena kuin se on. Tämän vuoksi tieteessä käytettävän kielen on oltava yhtä neutraalia ja läpinäkyvää kuin kirkas lasi. Tieteilijät ilmaisevat toimintamenetelmiään, löydöksiään ja yleistyksiään neutraalilla kielellä.

Heidän sanansa eivät tuota sitä todellisuutta, jota heidän tarkoituksenaan on kuvata ja analysoida (Gusfield 1976). Kuvatun kaltaisen näkemyksen ongelma on, että siinä kysymystä kielestä ei oteta huomioon, vaan kielenkäyttö ymmärretään aina jollain tavoin ulkoiseksi suhteessa tutkimukseen ja ajatteluun.

Hyvä esimerkki siitä, miten luonnontieteiden piirissä vallitsevaa tieteellisen kielenkäytön ihannetta sovelletaan sosiologian kielenkäytön tarkastelemiseen on Charles Lachenmeyerin (1971) esittämä kritiikki sosiologien kielen epäselvyydestä. Hänen näkemyksensä mukaan sosiologien termit ovat epämääräisiä, koska ne eivät viittaa täsmällisiin kohteisiin. Toiseksi ne ovat monimerkityksisiä, koska niillä voidaan viitata useisiin eri asioihin. Kolmanneksi sosiologien termit ovat hämäriä, sillä niillä viitataan objekteihin, jotka eivät ole empiirisen todellisuuden olentoja. Neljänneksi termit ovat ristiriitaisia, koska niiden viittauskohteet voivat olla keskenään loogisesti ristiriitaisessa suhteessa. Yleisesti Lachenmeyer luonnehtiikin sosiologiassa käytettävää kieltä konventionaaliseksi kielenkäytöksi, josta puuttuvat täsmällisyys ja systemaattisuus. Kaikkiaan Lachenmeyerin sosiologisen kielen kritiikki ponnistaa pyrkimyksestä rakentaa selkeyteen tähtäävä tieteen kielioppi, missä perustavana ajatuksena on kuvata mahdollisimman tarkasti ja virheettömästi kielen avulla kielen ulkoisen maailman objekteja.

Lachenmeyerin edustama kanta on omalla tavallaan perusteltu, mutta keskittyessään kielen referentiaalisen funktion korostamiseen, se jättää kokonaan huomiotta sen, miten sosiologian kielenkäyttö on mukana konstruoimassa sitä sosiaalista todellisuutta, jota sen tulisi kuvata. Tässä suhteessa hänen ohjelmansa on myös jatkoa sellaiselle tieteen projektille, missä tieteenharjoitus ja muu yhteiskunnallinen toiminta tiukasti rajataan toisistaan erillisiksi alueiksi.

Luonnontieteellisen kielenkäytön edustaman ihanteen vastakohta on tulkinta sosiologiasta taiteellisenä toimintana ja kirjallisuuden lajina. Tätä näkemystä edustaa esimerkiksi Robert Nisbetin teos *Sociology as an Art Form* (1976). Nisbet väittää, että sosiologinen, tai mikä tahansa tieteellinen keksintö, tapahtuu taiteellisen luomisen periaatteiden mukaisesti. Yksikään sosiologian perustavista ongelmanasetteluista ja teemoista ei formuloitunut sillä tavoin kuin oppikirjoissa esitetään teorian ja empiirisen metodologian konstruoimisen tapahtuvan. Sosiologian ja taiteen välistä läheistä suhdetta osoittaa myös se, että varhaisessa sosiologiassa esiintyy samoja teemoja kuin 1800-luvun taiteessa ja kirjallisuudessa. Tästä näkökulmasta sosiologiaa voidaan pitää taiteen muotona hylkäämättä käsitystä siitä, että se on samalla myös tiedettä. Nisbet väittää, että tieteen tekemisen ja taiteellisen luomistyön välillä on yhtäläisyyksiä, joita hän sitten osoittaa samankaltaisuuksina taiteellisten teosten ja klassisten sosiologisten kirjoitusten välillä.

Nisbet käyttää kahta metaforaa taiteen ja sosiologian rinnastamisessa: maisemakuvaa (landscape) ja muotokuvaa (portrait). Samalla tavalla kuin 1800-luvun kuvataiteessa voidaan nähdä kaksi hallitsevaa esitysmuotoa, voidaan sosiologisia kuvauksia jäsentää maisema- ja muotokuvina. Nisbet ei esitä analogiaa vain kuvataiteeseen, vaan myös romaanikirjallisuuteen. Maisemakuvalla hän viittaa sosiologian klassikkojen kokonaisvaltaisiin kuvauksiin sosiaalisista järjestelmistä. Esimerkiksi Marxin kohdalla se tarkoittaa Pääoma-teoksen vahvoja kuvauksia työläisten elinolojen kurjuudesta ja tehdasjärjestelmästä, Simmelin kuuluisa Metropolis-essee on myös Nisbetin tarkoittamassa mielessä maisemakuva. Muotokuvat puolestaan ovat ”roolityyppejä”, esimerkiksi Marxilla työläinen ja pääomanomistaja, Weberillä byrokraatti ja Michelsillä puoluepoliitikko. Nisbetin kirjassaan käsittelemät maisemat ovat massat, valta, tehtaat, metropoli. Muotokuvia ovat porvari, työläinen, byrokraatti, intellektuelli.

Bryan S. Green (1988, 20–23) kritisoi Nisbetin metaforia siten, että ensiksikään sosiologinen traditio ei ilmeisesti ole tehnyt klassikoista klassikkoja sen perusteella, että he ovat muodostaneet vahvoja maisema- ja muotokuvia. Toiseksi sosiaalitieteiden historiassa on mainittuja klassikkoja paljon parempia maisemakuvaajia, mutta heitä ei pidetä sosiologian klassikkoina. Green siis kritisoi Nisbetiä siitä, että tämä ei problematisoi näkemyksessään sosiologisen tradition vaikutusta kielenkäytön muotojen vakiintumiseen. Nisbet ei vertaile taiteellisen ja tieteellisen representaation eroja ja näin tehdessään hän jättää huomiotta myös sosiologian erityisyyden verrattuna taiteeseen tai luonnontieteeseen. Koska Nisbetin mukaan taiteellinen mielikuviutus on kaikkea keksimistä ja tulkitsemista yhdistävä tekijä, hän voi vain kehottaa sosiologeja hylkäämään normalisoivan luonnontieteen mallin mukaisen ideaalin tieteellisestä työstä.

Greenin (1988, 24–27) tulkinta on, että Nisbet on kenties aivan oikeassa siinä, että sosiologiassa on omaksuttu väärä luonnontieteellinen tieteellisen toiminnan ja kielenkäytön ideaali. Mutta tämän ideaalin hylkääminen ei tarkoita sitä, että sen tilalle pitäisi omaksua jokin sitä todempi, mutta yhtäläillä ulkoisesti auktorisoitu malli. Sen sijaan voidaan ajatella, että sosiologian tehtävänä on muodostaa väitteitä yhteiskunnallisesta elämästä. Ja se edellyttää itsenäistä sosiologian diskurssia, jolla on omat sääntönsä siitä, miten sen piirissä toimitaan ja tehdään tutkimusta. Siis tiivistetysti, sosiologia ei ole luonnontiedettä eikä se ole taidetta – se on sosiologiaa.

Ero taiteen ja sosiologian välille syntyy siitä, että taide käyttää maailmallista materiaalia luodakseen keinotekoisuutta (artificiality). Tiede puolestaan pyrkii luomaan faktuaalisuutta, muodostamaan väitteitä siitä, miten asiat todellisuudessa ovat. Siten taide on perustavalla tavalla erilaisessa suhteessa todellisuuteen autenttisuuden näkökulmasta kuin tiede, joka pyrkii ilmaisemaan käsitteiden ja reaalisten objektien ja tapahtumien välisiä suhteita.

Toinen sosiologisen kirjallisuuden ja romaanikirjallisuuden välinen ero on se, että vaikka molemmat käsittelevätkin samoja aiheita, sosiologisia tekstejä tulkitaan sosiologisen kirjallisuuden lajin sisällä, ja kaunokirjallisuutta sen omien lajityyppien sisällä. Niinpä sosiologinen kirjallisuus muodostaa oman kontekstinsa, joka vaikuttaa siihen, miten sen sisällä eri tekstien merkityksiä tulkitaan.

Greenin ja Nisbetin välinen erimielisyys perustuu siis siihen, kuinka pitkälle tieteen ja taiteen diskursiiviset muodot ovat käypiä sosiologisen diskurssin luonnehtimiseen. Sama jännite on esitetty myös siinä tulkinnassa, jossa sosiologian tietomuodon katsotaan historiallisesti rakentuneen luonnontieteen ja humanismin ideaalien välimaastoon. Wolf Lepenies (1988) sijoittaa sosiologian luonnontieteellisen ja humanistisen kulttuurin väliin. Hänen yleinen ajatuksensa on, että sosiologia ei ole aivan samassa mielessä tiedettä kuin luonnontieteet ovat, mutta se ei myöskään ole taidetta kuten romaanikirjallisuus on. Sosiologia on siten ”kolmas kulttuuri” humanistisen ja luonnontieteellisen kulttuurin välissä, ja ongelmallisessa suhteessa näihin kahteen muuhun. Yhtäältä sosiologian tieteellistymisen vaiheessa 1800-luvun loppupuolella luonnontiede omaksuttiin jonkinlaiseksi tieteellisyyden esikuvaksi. Sosiologiassa on kuitenkin vaikeaa loppuun asti toteuttaa tätä (luonnon)tieteellistä orientaatiota, sen osoittaa jo positivismikritiikki. Toisaalta sosiologiassa ei voida luopua tieteellisestä orientaatiosta, sillä muutoin se alkaisi muistuttaa (kauno)kirjallisuutta. (Ks. myös Gronow & Noro & Töttö 1996, 22–26)

Tieteellisenä diskurssina sosiologialla on omia sisäisiä sitä määritteleviä konventioitaan. Mutta sosiologistenkin diskurssien tuottamisessa on kysymys viestinnästä, kommunikaatiosuhteesta viestin lähettäjän ja sen vastaanottajan välillä. Tämän vuoksi on syytä tarkastella sitä, miten tekstin vastaanottaja on aktiivisesti tätä diskurssia muokkaava tekijä. Tieteellisen, yhtä vähän kuin minkään muunkaan tekstin vastaanottaja ei ole passiivinen kohde, joka vain omaksuisi hänelle lähetettyjä viestejä. Päin vastoin, tekstin vastaanottaja on aktiivinen toimija, joka eräällä tavalla tuottaa tekstin uudestaan sitä lukiessaan.

Tekstin lukeminen voidaan kuvata prosessiksi, jossa lukija pyrkii määrittelemään tekstin taustalla olevan lajityypin, ja tuon tunnistamansa lajityypin avulla hän varsinaisesti lukee tekstin. Lajityyppi voidaan tässä määritellä tarkoituksenmukaisuusyistä säännöiksi, jotka ohjaavat jonkin tekstin luentaa. Lukija saa tekstistä vihjeitä siitä, minkä lajityypin konventioita hänen tulisi sen lukemisessa noudattaa, ja tyyppilleen uskollinen teksti myös todennäköisesti osoittautuu juuri sellaiseksi kuin lukija sen arvelikin muodostuvan.

Käsitystä lukijasta aktiivisena tekstin uudelleentuottajana voidaan perustella eräällä keskenään ristiriitaisilla havainnolla tekstien tulkinnasta.

Ensinnäkin yksittäinen henkilö voi tulkita eri tekstejä eri tavoin. Toisaalta useat ihmiset varsin usein tulkitsevat samaa tekstiä jokseenkin yhdensuuntaisesti. Selitys tälle samanaikaiselle yksilöllisten tulkintojen erilaisuudelle ja eri henkilöiden tulkintojen samanlaisuudelle ei voi olla tulkittavassa tekstissä itsessään, koska samasta tekstistä on kuitenkin mahdollista tehdä hyvinkin erilaisia tulkintoja. Toisaalta selitys ei voi myöskään olla lukijassa, koska sama ihminen kuitenkin voi tehdä myös hyvin samanlaisia tulkintoja erilaisista teksteistä.

Koska selittävä tekijä ei siis voi olla tekstissä eikä yksittäisen lukijan ominaisuuksissa, Stanley Fish (1980) on esittänyt ajatuksen, jonka mukaan tulkinnoissa havaittavaa samankaltaisuutta ja keskinäistä eroavuutta tulisi etsiä ns. tulkintayhteisöistä (interpretive communities). Fishin mukaan jokainen lukija on aina jonkin tulkintayhteisön jäsen. Tulkintayhteisö antaa jäsenelleen välineet, joiden avulla hän tekee tulkinnan. Fish kiistää tällä positivistisen käsityksen edellytyksettömästi tekstejä tulkitsevasta puhtaasta lukijasta. Ajatus tulkintayhteisöstä selittää ensiksikin eri lukijoiden keskenään samanlaiset tulkinnat samasta tekstistä siten, että he kaikki kuuluvat samaan tulkintayhteisöön. Tulkintojen erilaisuus taas selittyy sillä, että tulkintayhteisöjä on erilaisia ja yksittäinen lukija voi olla jäsenenä useammassakin kuin vain yhdessä yhteisössä.

Tulkintayhteisö antaa jäsenelleen välineet tulkinnan tekemiseen. Fish nimittää näitä oletuksia, joiden avulla lukija lähtee tulkitsemaan tekstiä, tulkitseviksi valinnoiksi. Jokainen tekstin lukija tekee jo ennen kuin hän ryhtyy lukemaan jotain tekstiä joukon tulkinnallisia valintoja. Heti valinnat tehtyään lukija "löytää" niiden ohjaamana erilaisia asioita tekstistä. Niinpä jokin lukija ryhtyessään lukemaan artikkelia sosiologisesta retoriikasta, on jo ennen luentaansa tehnyt valinnan, jonka mukaan hän lukee tekstin tieteellisenä proosana eikä esimerkiksi näytelmäkirjallisuutena. Juuri tämän tulkitsevan valintansa vuoksi hän tekstiä lukiessaan myös havaitsee, että teksti todellakin on sosiologista retoriikkaa käsittelevä tieteellinen artikkeli.

Lukija ei siis ensin lue tekstiä ja tee luennan jälkeen siitä tulkintaa, vaan luenta toteuttaa ja synnyttää joukon tulkintastrategioita, joiden käyttäminen muodostaa luenta-aktin. Tulkintastrategiat ovat luennan muoto ja sellaisina ne myös antavat luettavalle tekstile muodon. Tämän vuoksi voidaan sanoa, että tekstin luenta tuottaa tekstin.

Fishin ajatus tulkintayhteisöistä tekee ymmärrettäväksi myös sen, miksi esimerkiksi tieteellisissä keskusteluissa käydään kiistoja, jotka eivät näytä koskaan johtavan yksimielisyyteen. Periaatteellisella tavalla käytävien kiistojen ei tarvitse johtua siitä, että niiden kohteena olevat tekstit olisivat sillä tavoin stabiileja, että ne antaisivat mahdollisuuden vain rajattuun joukkoon tulkintoja. Pikemminkin kysymys on siitä, että kiistoja käyvien

lukijoiden tulkintayhteisöt ovat stabiileja ja tuottavat keskenään toisilleen vastakkaisia asemia. Toki uusia yhteisöjä syntyy, olemassa olevat yhteisöt muuttuvat, kasvavat ja hajoavat ja yksilöt siirtyvät yhteisöistä toisiin. Mutta vaikka rajalinjat ovat luonteeltaan siirtyviä, ne kuitenkin aina ovat tavalla tai toisella olemassa ja yhtäältä takaavat vähimmäismäärän pysyvyyttä sille, että erimielisyyksiä esiintyy ja toisaalta takaavat vähimmäismäärän liikkuvuutta sille, että asetelmat kiistoissa muuttuvat siten, ettei niitä koskaan saada ratkaistuiksi.

Fishin esittämä ajatus tulkintayhteisöistä on sosiologisesti katsottuna tervejärkinen. Teksteistä esitettävien tulkintojen taustalla on aina niille auktoriteetin antava yhteisö tai kulttuuri. Yhteisön olemassaolo takaa sen, että tekstien tulkinnassa ei jouduta täydelliseen anarkiaan, sillä mikä tahansa lukutapa ei yhteisössä noudatettavien sääntöjen mukaan käy. Yhteisöt puolestaan ovat pysyviä siksi, että niiden jäsenet ovat esimerkiksi sosiologian tapauksessa suhteellisen hitaasti uusiutuvien akateemisten instituutioiden kouluttamia henkilöitä. Onkin yksinkertaista ajatella, että sosiologiain ammattikunta muodostuu tulkintayhteisöistä, jotka ovat keskenään eriytyneitä ja osin ristiriitaisiakin. Jotkin tulkinnan strategiat luonnehtivat kaikkia sosiologeja, jotkin vain jotain ryhmää heidän keskuudessaan.

Fishin tapa ratkoa tekstin tulkinnan ongelmia palauttamalla ne kysymyksiksi sosiaalisista yhteisöistä ja niiden ylläpitämistä tulkintakonventioista on samankaltainen kuin se näkökulma, josta tässä tutkimuksessa tarkastelen sosiologiaa. Lähtökohtani on, että sosiologia itse on samalla tavalla yhteiskunnallista ja sosiaalista toimintaa kuin muutkin sosiologiain tutkimat tutkimuskohteet. Sosiologia on puheyhteisö, eikä se laadultaan tässä suhteessa poikkea muista sosiaalisista yhteisöistä. Sosiologia on kommunikatiivista sosiaalista toimintaa. Sosiologiain työn tarkoitus on selvittää tieteellisiä menetelmiä käyttämällä erilaisia asioita yhteiskunnallisista ja sosiaalisista ilmiöistä ja kommunikoida saamansa tulokset asiasta kiinnostuneelle yleisölle. Tämän vuoksi sosiologia ilmenee teksteinä ja puheena yhteiskunnallisista asioista ja sosiologian harjoittaminen on näiden tekstien tuottamista ja vastaanottamista.

Sosiologiset tekstit eivät kuitenkaan ole neutraaleja kuvauksia sosiaalisista ja yhteiskunnallisista ilmiöistä. Ensiksikin ne ovat aina edellä esitetyllä tavalla kommunikatiivisia tekoja siinä sosiaalisessa maailmassa, jota ne kuvaavat. Toiseksi, sosiologiset tekstit konstruoivat niissä käsiteltävää sosiaalista maailmaa esittämällä erilaisia sitä koskevia käsitteellisiä mallinnuksia, selityksiä ja kuvauksia. Tämän vuoksi sosiologinen diskurssi aina kantaa mukanaan joitain arvoja ja intressejä, vaikka ne eivät olisikaan suoraan havaittavissa tekstin pinnalta.

Kolme näkökulmaa sosiologiseen kielenkäyttöön

Jaan sosiologian kielenkäytön tutkimuksen kolmeen osa-alueeseen: retoriseen analyysiin eli argumentaation ja vakuuttamisen keinojen tutkimukseen, narratiivisten eli kerronnallisten piirteiden tutkimukseen sekä metaforien tutkimukseen.

Omaksumani jaottelu poikkeaa eräistä muista sosiaalitieteiden piirissä esitetyistä kielenkäytön tutkimuksen ohjelmista. On olemassa lukuisia metodisesti kehittyneitä diskurssien tutkimussuuntauksia, yksinomaan Teun A. van Dijkin toimittamassa johdantoteoksessa (1997) diskurssien tutkimusta esitellään semantiikan, kieliopin, tyylin, retoriikan, narratiivin, argumentaation, lajityyppien, semiotiikan sekä kognition perspektiiveistä. Myös sosiologisia tekstejä ja sosiologista kielenkäyttöä on tutkittu monin eri tavoin. Esimerkiksi Richard Harvey Brown on lukuisissa kirjoituksissaan (esim. 1977, 1987, 1989) tarkastellut sosiologiaa metaforien sekä narratiivien perspektiiveistä. Ricca Edmondson (1984) on puolestaan tarkastellut sosiologiaa uuden retoriikan ja argumentaatioteorian näkökulmasta, erityisen kiinnostavaa hänen lähestymistavassaan on ns. topologisten päättelysääntöjen esiintuominen sosiologisissa teksteissä. Suomessa erityisesti Marja-Liisa Kakkuri-Knuutila (esim. 1998) on vastaavalla tavalla tarkastellut retoriikkaa tieteellisen argumentaation ja tieteellisten tekstien analysoinnin välineenä. Suomessa on julkaistu myös eri tieteenalojen retoriikkaa ja kielenkäytön tutkimusta yleensä käsitteleviä teoksia ja kokoelmia, kuten esimerkiksi Palonen (1988), Palonen ja Summa (1996), Jokinen, Juhila ja Suoninen (1993) sekä Sulkunen ja Törrönen (1997).

Tutkijalla on siis runsaudenpula lähestymistapojaan valitessaan. Kirjallisuutta lukiessaan hän huomaa, että eri kirjoittajat painottavat näkökulmia vaihtelevasti: joillekin kertomusrakenteiden ja metaforien analysoiminen ovat retorisen vaikuttamisen erityiskeinoja, toisille ne ovat taas itsenäisiä tutkimuskohteita. Oma ratkaisuni on ollut yrittää yhdistää valitsemiani näkökulmia toisiinsa tekemissäni analyyyseissä. Ajattelen tekstien tutkimuksessa retoriikan perspektiiviä kielenkäytön toiminnallisen aspektin kautta. Tällöin tarkastelen tekstejä siitä näkökulmasta, miten niitä käytetään viestinnän välineinä. Yksi osa tätä tehtävää on analysoida, millaisia vuorovaikutuksen rakenteita teksteihin piiryy. Narratiivi ja metafora ovat puolestaan keskeisiä kielen rakenteita, jotka sosiologisessa kielenkäytössä ilmenevät omaperäisellä tavalla ja joita analysoimalla on mahdollista saada kiinnostavia piirteitä esiin sosiologisesta ajattelusta.

Analysoin tutkimuksessani sosiologisten tekstien metateoreettisia jaksoja ja osia. Tässä tutkimuksessa ei siis käsitellä esimerkiksi tutkimusraporttien retorista rakennetta muutoin kuin ohimenevissä maininnoissa. Sosiologiassa teorit ovat harvoin formalisoituja propositioiden, päättelyiden ja konkluu-

sioiden järjestelmiä. Sen sijaan sosiologiset teoriat muodostuvat retorisisista päätelmistä, kertomuksista ja ilmiöiden metaforisista määritelmistä.

Pyrkimys teorioiden muodostamiseen on tieteellisessä toiminnassa tietoista ja julkilausuttua. Tieteenharjoittajat ovat useimmiten selvillä omista ontologisista ja epistemologisista sitoumuksistaan ja he osaavat kysyttäessä myös lausua niitä julki. Sen sijaan se, miten tieteellistä retoriikkaa harjoitetaan ja se, miten metaforia ja kertomuksia omaksutaan ja käytetään, on vähemmän ilmeistä ja tapahtuu usein refleктоimattomalla tavalla. Retorinen vaikuttaminen, metafora ja kertomus ovat usein havaitsemattomia tai implisiittisiä siksi, että ne sijoittuvat tieteen käytäntöihin tieteen kielenkäytön kautta. Julkilausuttujen ja tiedostettujen sitoumusten ohella retorisisilla argumenteilla, narratiiveilla ja metaforilla on kuitenkin sosiologien ajattelua ohjaavaa vaikutusta.

Retoriikka

Sosiologia on vakuuttelua. Nimittäin kaikki sosiologiset tekstit joutuvat vakuuttelemaan lukijoilleen, että niissä esitetyt näkemykset yhteiskunnan luonteesta ja niissä esitetyt selitykset yhteiskunnallisille ilmiöille ovat uskottavia tai vähintään huomion arvoisia. Vastaanottaja ei suinkaan hyväksy jotain väitettä vain siksi, että se on ilmiselvästi totta, vaan asiaan on vaikuttamassa muitakin seikkoja. Selvitän tutkimuksessani, millaisilla keinoilla sosiologisissa teksteissä vakuuttavuutta tuotetaan. Nimitän tutkimusotettani tältä osin retoriseksi analyysiksi. Retoriikka on tutkimuksessani tulkitseva näkökulma teksteihin. En rajaa retoriikkaa päättelyiden tekemisen muodoksi, kuten klassisessa ja myös ns. uudessa retoriikassa asia määritellään, vaan tarkoitan retorisisella analyysillä yleistä näkökulmaa tekstien tulkitsemiseen. Sen tarkoituksena on tarkastella tekstien vakuuttavuutta ja hyväksyttävyyttä tuottavia keinoja.

Retorisen analyysin yksi perustava ajatus on, että retorinen vaikuttaminen ja argumentointi on aina kohteellista viestintää. Puhdaspiirteiset retoriikan ja argumentaation yleisesitykset eivät kuitenkaan tarjoa kovin täsmällisiä analyttisiä välineitä tieteellisten tekstien sisäisten kommunikaatorakenteiden kuvaamiseen. Tämän vuoksi etenen seuraavassa retoriikan ja argumentoinnin yleisen esittelyn jälkeen yhdistämällä siihen narratologian käsitteitä.

Retoriikka-teoksen ensimmäisen kirjan kolmannessa luvussa Aristoteles (Ret. 16) toteaa retoriikan jakautuvan kolmeen osaan. Ensiksikin on olemassa poliittisia puheita, joissa joko kehoitetaan toimintaan tai varoitetaan ryhtymästä siihen. Puhujan tarkoituksena on vakuuttaa kuulijat siitä, että hänen ehdottamansa toiminta on kannatettavaa. Toiseksi on olemassa oikeuspuheita, joissa joko syytetään tai puolustetaan. Oikeuspuheessa puhujan tarkoituksena on vakuuttaa kuulijat siitä, että hänen kuvauksensa

asioiden tilasta on tosi. Kolmanneksi on olemassa epideiktisiä eli juhlapuheita, joissa puhujan tarkoituksena on joko ylistää tai halventaa puheen aiheena olevaa asiaa tai ihmistä.

Kun tieteen käytäntöjä tarkastellaan retorisisina puheenvuoroina, käy ilmi, että kaikki kolme Aristoteleen määrittelemää retoriikan muotoa ovat siinä käytössä. Ensiksikin kaikki lienevät yhtä mieltä siitä, että tieteen tehtävänä on selvittää, miten asiat ovat, siis saada totuus selville. Toiseksi on olemassa tieteellisiä puheenvuoroja, joissa kehoitetaan valitsemaan jokin menettelytapa, jotta totuuden selville saamiseen voitaisiin ryhtyä. Ja kolmanneksi, ylistämistä ja halventamista käytetään usein tieteessä keinona muodostaa hierarkioita eri näkemysten välille.

Aristoteles luonnehti retoriikkaa dialektiikalle rinnasteiseksi taidoksi, joka ei sinänsä muodosta omaa tieteen lajiaan. Retoriikan taitoon sisältyvä menetelmä keskittyy vakuuttamiseen ja vakuuttaminen puolestaan on hänen mukaansa eräänlaista todistamista. Keskeistä retoriikan määrittelyssä Aristoteleelle olikin sille ominaislaatuinen päättelyiden tekemisen muoto, enthymema. "Retorinen todistaminen tapahtuu enthymeman avulla ja se on yksinkertaisesti sanottuna retorisen vaikuttamisen vahvin muoto. Enthymema on eräänlainen syllogismi ja syllogismin kaikkien lajien tarkasteleminen on dialektiikan tehtävä, joko dialektiikan yleensä tai sen osan tehtävä." (Aristoteles, Ret. 9). Dialektiikka ja retoriikka olivat Aristoteleelle yleisiä kykyjä, "kumpikaan niistä ei ole mitään määrättyä alaa koskeva tiedon laji, vaan ne ovat tavallaan kykyjä perustelujen aikaansaamiseksi." (Ret. 12).

Aristoteleen mukaan retoriikan tehtävänä on käsitellä kysymyksiä, joita harkitaan ilman, että niihin olisi olemassa tieteellinen vastaus. "Harkinnan kohteena ovat asiat, jotka näyttävät voivan olla yhdellä tai toisella tavalla. Jos ajatellaan, että asioiden on mahdotonta olla toisin menneisyydessä, tulevaisuudessa tai nykyhetkellä, ei niitä harkita, koska siitä ei ole mitään hyötyä." (Ret. 13). Toisin sanoen, retoriikkaa harjoitetaan silloin, kun jostain asiasta ei olla yksimielisiä.

Enthymeman määrittelyssä Aristoteles toteaa ensin sen, että enthymemat perustuvat harvoin ja usein harvempiin premisseihin kuin varsinainen syllogismi. Jos jokin asia on yleisesti tiedossa, sitä ei tarvitse sanoa, koska kuulija täydentää sen itse (Ret. 13). Toinen Aristoteleen enthymemaattisen päätelmän määrittelyssä esiin tuoma piirre on se, että sen premissit ovat vain harvoin välttämättömiä, sillä useimmiten päätöksen ja harkinnan kohteet voivat olla myös toisella lailla. (Ret. 13–14)

Aristoteles erotti retoriikassa kolme vakuuttamisen muotoa. "Puheella voidaan saada aikaan kolmenlaisia vakuuttumisen syitä: ensinnä puhujan luonteeseen perustuvia, toiseksi kuulijan mielentilaan perustuvia ja kolmanneksi itse puheeseen perustuvia joko osoittamisen tai näennäisen osoittamisen kautta." (Ret. 11)

Ensimmäisinä ovat keinot, joilla puhuja tuo näkyviin oman henkilönsä puheessaan. Aristoteles nimitti tätä ethokseksi. Puhujan henkilökohtaiset ominaisuudet vakuuttavat kuulijoita silloin, kun puhuja onnistuu esittämään itsensä luotettavana henkilönä puhumaan kyseisestä asiasta. Toiseksi puhuja voi vakuuttaa kuulijoitaan vaikuttamalla näiden mielentilaan. Tätä Aristoteles nimitti pathokseksi. Puhetilanne on aina sosiaalinen ja psykologinen. Niinpä puhujan on vaikea vakuuttaa kuulijoitaan, jos nämä ovat välinpitämättömiä tai jopa vihamielisiä hänen väitteitään kohtaan. Kolmas retorisen vaikuttamisen keino on kognitiivinen, eli järkeen perustuva argumentointi. Tätä Aristoteles nimitti logokseksi. Logoksen piiriin kuuluvat ne vakuuttamisen keinot, jotka ovat tekemisissä varsinaisen käsiteltävän asian kanssa.

Aristoteleen tavoin Chaim Perelman korostaa argumentaation teoriassaan formaalin päättelyn ja retorisen argumentaation välistä eroa. Tässä ns. uudessa retoriikassa retorisella argumentaatiolla tarkoitetaan sellaista päättelyä, joka ei ole formaalia loogista tai matemaattista päättelyä. Retorisessa argumentaatiossa ei edetä formalisoitujen päättelyjärjestelmien sääntöjen mukaisesti. Matematiikassa tai muodollisen logiikan mukaisessa päättelyssä lähtökohdina olevat aksioomat ovat kaikkien hyväksymiä, eikä aksioomia käsitellä itse päättelyssä. Sen sijaan retorisessa argumentaatiossa argumentoijan täytyy käyttää luonnollista kieltä, jolloin väitteiden esittämisen lähtökohdat ovat aina periaatteessa kiistanalaisia. Argumentaatiossa onkin kysymys siitä, että kohteena olevan yleisön jäsenet saadaan sitoutumaan heidän hyväksyttävikseen tuotuihin väitteisiin. Tavoitteena on yleisön vakuuttaminen esitetyistä väitteistä. Toisin sanoin ilmaistuna, argumentoija pyrkii muodostamaan ja vahvistamaan yleisönsä jäsenten mielissä esittämiään argumentteja ja ideoita vastaavia käsityksiä ja asenteita. Voidakseen onnistua päämäärässään, retorisen argumentaation täytyy edetä lähtökohdista, jotka yleisö hyväksyy. Retorisessa argumentaatiossa on kysymys siitä, että väitteiden esittäjä pyrkii siirtämään sen sitoutuneisuuden, joka yleisön jäsenillä on argumentaation lähtökohdina olevia käsityksiä kohtaan, koskemaan myös argumentaation lopputulosta. (Perelman 1996, 16–20)

Marja-Liisa Kakkuri-Knuutila (1994, 60–61) määrittelee argumentin siten, että argumentaatiossa on kysymys uskomusten muuttamisesta. Argumentti on päättely, joka toteuttaa kolme ehtoa. Ensiksi päätelmän premissien on oltava kuulijalle tai lukijalle uskottavia. Niiden on voitava toimia perusteluina argumentin vastaanottajalle. Toisena ehtona mainitaan se, että päätelmän johtopäätös ei ennen päätelmän esittämistä saa olla kuulijan tai lukijan hyväksymä. Toisin sanoen vastaanottajalla ei joko ole lainkaan asiaa koskevaa mielipidettä tai hän uskoo johtopäätösten totuuteen vain heikosti. Perusteiden esittämisen tehtävänä on nimenomaan kohottaa

johtopäätösten uskottavuuden astetta. Kolmanneksi itse päättelyn on oltava kunnossa. Tämä tarkoittaa, että päättelysuhteen eli premissien ja johtopäätöksen suhteen tulee olla sellainen, että premissien totuus tai uskottavuus takaa johtopäätöksen totuuden tai uskottavuuden. Kun nämä kolme ehtoa ovat voimassa, päätelmä toimii argumenttina.

Mihin tarkoitukseen sitten sosiologisen tiedon käytännöissä tarvitaan retorista argumentaatiota? Retoristen käytäntöjen osa tieteellisessä tutkimustyössä käy ilmi, jos tarkastellaan tutkimusprosessia viestintätapahtumana. Tutkimusprosessiin kuuluu kolme tekijää: tutkija, kohde ja tutkimustulosten vastaanottaja. Tutkijan tehtävänä on selvittää tieteellisiä metodeja käyttäen joitain seikkoja tutkimuskohteestaan. Hän tuottaa tietoa kohteesta. Mutta tutkimusprosessi ei pääty tähän, sillä tutkijan on vielä tavalla tai toisella raportoitava tutkimuksensa tulokset, hänen on välitettävä saavuttamansa tieto tutkimustulosten vastaanottajalle. Tutkimustulosten julkistaminen on kommunikaatiosuhde tutkimuksen tekijän ja tulosten vastaanottajien välillä. Ja juuri tässä kommunikaatiosuhteessa raportoin on käytettävä jotain retorista perustelua vakuuttaakseen vastaanottajansa siitä, että hänen esittämänsä tulokset ovat kiinnostavia, hyväksyttäviä ja päteviä.

Kun sosiologi raportoi tutkimuksensa tuloksia, hän suorittaa samanaikaisesti kaksi tekoa. Ensiksikin hän pyrkii kuvaamaan, selittämään ja/tai tulkitsemaan joitain sosiaalisen todellisuuden ilmiöitä. Toiseksi hän pyrkii muodostamaan ja vahvistamaan sitä vaikutelmaa, että kyseinen tutkimus ja sen tulokset eivät ole mielikuvituksen tuotteita. Useimmat tutkimukset on laadittu vakuuttamaan lukijoitaan siitä, että jotkin asiantilat vallitsevat maailmassa juuri tietyllä tavalla ja että jotkin vaihtoehtoiset kuvitellut asiantilat eivät vallitse.

Esittäessään tutkimuksensa sosiaalisen todellisuuden kuvauksina, tulkintoina ja selityksinä sosiologit joutuvat erottamaan mielikuvituksen tuotteet tosiasioista. Koska tutkimuksen tekijän tavoitteena on saada raporttinsa lukijat hyväksymään tekemänsä johtopäätökset, hänen on osoitettava esittämiensä tietojen todenperäisyys. Tämän vuoksi tutkimusraporteissa esitellään tutkimusprosessissa käytettyjä metodisia ratkaisuja. Jos tutkija tietäisi jo ennen ryhtymistään johonkin tutkimushankkeeseen, että hänen raporttinsa lukijat tulevat luottamaan hänen rehellisyyteensä ja tarkkanäköisyyteensä, ei hänen olisi välttämätöntä osoittaa käyttäneensä tieteellistä metodologiaa. Näin ei kuitenkaan näytä olevan. Varsin usein sosiaalitieteelliset tutkimusraportit on laadittu tavalla, joka osoittaa niiden olevan suunnattu vihamieliselle ja epäluuloiselle yleisölle (Gusfield 1990). Tutkimusraporteissa esitellään usein sangen yksityiskohtaisesti käytettyjä metodeja ja perustellaan tehtyjä valintoja sen osoittamiseksi, että raportoitava tutkimus todellakin on tehty.

Sosiologinen argumentointi ei ole useinkaan samalla tavalla formalisoitua kuin mitä päättelyllä matematiikassa tai formaalissa logiikassa tarkoitetaan. Sosiologiassa ei esimerkiksi ole yleensä käytettävissä sellaista aksiomien varantoa, jota käyttäen voitaisiin sitovasti osoittaa joitain päätelmiä tosiksi. Pikemminkin sosiologian luonteeseen kuuluu se, että päätelmien tekemisen lähtökohdina olevista asioista – teorioista, aineistoista, ilmiöiden rajauksista jne. – vallitsee erimielisyys. Tämän vuoksi argumentin esittäjän on perusteltava se, mitä asioita hän käyttää argumentaationsa resurssina.

Argumenttien hyväksyttävyyden kriteerit ovat aina jonkin tieteen yhteisön määrittelemiä normeja. On kaikkien tuntema tosiasia, että ihmistieteissä ja sosiaalitieteissä on olemassa keskenään useita, toisistaan erillisiä, rinnakkaisia ja myös ristiriitaisissa suhteissa olevia tieteellisiä koulukuntia, yhteisöjä ja kulttuureja, joiden keskuudessa on voimassa keskenään erilaisia kriteerejä ja käsityksiä siitä, miten tieteessä kommunikoidaan. Tarkoiton tällä sitä, että jossain tieteellisessä kulttuurissa pidetään tieteen tehtävänä esimerkiksi etsiä kausaalisia selityksiä ilmiöille, jossain toisessa kulttuurissa puolestaan katsotaan tieteen tehtäväksi tehdä jokin ilmiö ymmärrettäväksi.

Tämä seikka vaikuttaa tutkimuksen tekemiseen ja raportointiin kahdella tavalla. Kirjoittajan tehtävänä on tietää, minkä yhteisön kannattamia ja millaisia normeja hänen tulee noudattaa. Ensiksikin hänen on siis jollain tavalla ilmaistava se, minkä tietyn yhteisön tai kulttuurin normeja hän tutkimuksessaan ja sen raportoinnissa pyrkii noudattamaan. Toiseksi hänen on samalla osoitettava raporttinsa juuri tuolle yhteisölle, joka arvioi sen luonnetta tieteellisenä tuotteena omien käypien normiensa avulla.

Se mistä kirjoittaja pyrkii lukijansa vakuuttamaan sisältää ainakin seuraavat asiat. Ensiksikin kirjoittajan on vakuutettava lukijansa siitä, että kirjoittaja on luotettava ihminen, hänen on osoitettava olevansa asiansa tunteva ja kaikin puolin pätevä henkilö esittämään väitteitään. Toiseksi hänen on vakuutettava lukijansa siitä, että kirjoittaja todellakin on tehnyt jonkin tutkimuksen, jonka tuloksia hän esittelee. Kolmanneksi hänen on vakuutettava lukijansa siitä, että hän on tehnyt tutkimuksensa hyväksyttäviä menetelmiä noudattaen. Neljänneksi hänen on vakuutettava lukijansa siitä, että hän on tehnyt tutkimuksensa ja raportoi sen tuloksia hyvässä uskossa ja tarkoituksessa. Hän uskoo itse tutkimuksensa tuloksiin eikä tarkoituksellisesti johda lukijoitaan harhaan, salaa näiltä joitain tietoja, tai käytä epäreiluja argumentteja jne. (Kakkuri-Knuutila 1992, 44)

Sosiologinen teoria muodostuu erilaisista perusteluja esittelevistä päätelmistä. Sosiologit eivät ole yksimielisiä siitä, miten sosiaalista maailmaa voi ja tulee kuvata ja selittää. He eivät ole yksimielisiä siitä, mitkä säännön mukaisuudet tai perustavat ilmiöt tulisi valita tehtävien päätelmien lähtökohdiksi ja miten päätelmien tekemisessä tulisi edetä. Tämä on yksi syy sille, että he käyvät ilmeisen loputonta teoreettista keskustelua, jonka

tarkoituksena on perustella valintoja erilaisten kuvaus- ja selitysmallien välillä. Eikä kysymys ole yksinomaan sosiologian sisäisestä erimielisyydestä, vaan sosiologisen ajattelun on toistuvasti ja loputtomiin perusteltava omaa erityislaatuaan myös suhteessa arkiymmärrykseen eli maallikoiden käsityksiin yhteiskunnallisista asioista ja ilmiöistä.

Teoreettinen diskurssi ei ole yksinomaan perustelujen esittämistä valinnoille, vaan se on myös toimintaan kehottavaa puhetta. Sosiologinen teorianmuodostus on perustelujen esittämistä sille, miksi jonkin sosiaalisen maailman ilmiön tai asian suhteen tulisi menetellä jollain tietyllä tavalla. Teoretikko ei siis yksinomaan selitä, miksi juuri hän on tehnyt jonkin valinnan. Yleensä hän esittää asian niin, että hänen tekemänsä valinta velvoittaa myös tekstin lukijaa toimimaan vastaavalla tavalla. Tässä mielessä sosiologian teoreettinen diskurssi on myös luonteeltaan (teoria)poliittista, toimintaan kehottavaa puhetta. Se kehottaa valitsemaan jonkin teoreettisen käsityskannan ja toimimaan vastaisuudessa sen mukaisesti. Samalla se kehottaa hylkäämään muut käsityskannat ja niiden esittämät toimintamallit.

Analyysissäni tietoyhteiskuntaretoriikasta (luku 6) käsittelemäni, millaisia kriteereitä käyttäen sosiologit määrittelevät nykyaikaisen yhteiskuntamuodon esimerkiksi teolliseksi, jälkiteolliseksi tai tietoyhteiskunnaksi. Kokonaista yhteiskuntamuotoa tai yhteiskunnallista epookkia määrittelevät käsitteet ovat eräänlaisia keskenään kilpailevia nimityksiä aikakautemme ja yhteiskuntamme oikeasta ja todesta nimestä. Sosiologisina käsitteinä teollinen yhteiskunta ja tietoyhteiskunta voidaan ymmärtää samanlaisen yhteiskuntateoreettisen ajattelun jatkumoksi. Kummassakin käytetään samanlaisia argumentteja ja argumentatiivisia resursseja sen osoittamiseksi, että yhteiskuntaamme ja aikakauttamme on mielekäästä ja osuvaa nimittää juuri teolliseksi tai tietoon perustuvaksi. Kummankin taustalla on empiirisesti osoitettuun säännönmukaisuuteen perustuva näkemys siitä, että yhteiskuntien ammattirakenne kehittyy maatalousvaltaisesta teolliseen ja siitä edelleen jälkiteolliseen tai tietoyhteiskunnan kehitysvaiheeseen. Molemmissa näkemyksissä käytetään toisena argumentin lähtökohtana sellaista sosiologioiden yleisesti jakamaa retorista päätelmää, että yhteiskunnan ammattirakenne olennaisella tavalla määrittelee koko yhteiskunnan luonnetta. Yhdessä nämä kaksi premissiä tuottavat sen johtopäätöksen, että ammattirakenteessa havaittavien muutosten mukaan yhteiskunta todellakin on esimerkiksi teollinen yhteiskunta tai tietoyhteiskunta.

Kysymys on kuitenkin enthymemaattisesta päätelmästä, koska sen premissinä olevat seikat on helppo kiistää ja korvata joillain toisilla. Niinpä vastaavalla tavalla voidaan väittää, että autojen yleisyys vaikuttaa olennaisella tavalla moniin yhteiskunnan piirteisiin. Tai voidaan väittää, että kaupungistuminen on yhtäläillä olennaisesti aikakauttamme ja yhteiskuntaamme luonnehtiva seikka. Autoistuminen ja kaupungistuminen

ovat molemmat hyvin dokumentoituja ilmiöitä ja empiirisen tutkimuksen keinoilla helposti todennettavia kehitystrendejä.

Yhteiskuntateoreettisesti virittynyt sosiologinen puhe teollisesta yhteiskunnasta tai tietoyhteiskunnasta onkin pitkälle edellisen kaltaisten retoristen päätelmien esittämistä, arvioimista ja uudelleenmuotoilemista. Kerran muodostuttuaan ja vakiinnuttuaan yhteiskunnan olennaisen luonteen määrittelyt alkavat myös itse toimia enthymemaattisten päätelmien propositioina muussakin sosiologisessa argumentoinnissa. Niinpä väite, jonka mukaan teollisissa yhteiskunnissa väestön odotettavissa oleva elinikä on keskimäärin pitempi kuin teollistumattomissa yhteiskunnissa, on täysin ymmärrettävä ja järkevä, vaikka teollistuneisuuden ja eliniän välistä yhteyttä ei mitenkään selitettäisi. Päätelmä on määritelmällisesti enthymemaattinen ja retorinen, koska sen kuulija itse täydentää puuttuvat premissit eikä niitä tarvitse hänelle erikseen kertoa.

Vahvistaakseen väitteidensä hyväksyttävyyttä puhuja pyrkii rakentamaan mahdollisimman luotettavan ja vakuuttavan puhujakuvan. Puhujakuvalla tarkoitan tekstistä ilmenevää käsitystä siinä ilmaistavien väitteiden esittäjästä. Klassisessa retoriikassa tähän asiaan viitattiin eetoksen rakentamisena. Perelmanin argumentaation teoriassa asiaan viitataan puhumalla niistä argumentin esittämisessä ilmenevistä seikoista, jotka kuvaavat argumentin esittäjää.

Puhujakuva on tekstien enonsiatiivisen ulottuvuuden retorinen rakenne. Erottelu tekstin lausuman ja enonsiatiivisen ulottuvuuden välillä on peräisin Pekka Sulkusen ja Jukka Törrösen semioottisen sosiologian tutkimusohjelmasta (Sulkunen ja Törrönen 1997). Lausumalla viitataan siihen, mitä tekstissä todellisuudesta sanotaan, enonsiatio viittaa taas tekstin kommunikaatorakenteisiin. Tutkimusstrategiana Sulkunen ja Törrönen määrittelevät erottelun seuraavasti: "Lausuman ulottuvuutta analysoitaessa tutkitaan, millaisia konstruktioita puhuvat äänet tuottavat todellisuudesta; enonsiation ulottuvuudella taas tarkastellaan, millaisesta näkökulmasta todellisuuden konstruktioita ja arvoja siirretään yleisölle ja millaisia puhuja- ja yleisökuvia aineistoon piirtyy." (Sulkunen ja Törrönen 1997, 100).

Sosiologisen diskurssin analysoimisessa näen puhujakuvan kiinnostavaksi lähinnä kahdella tavalla. Yhtäältä puhujakuva on yleinen tieteellisen retoriikan piirre. Jokainen tieteellisen tekstin kirjoittaja joutuu esittämään itsensä luotettavana ja asiansa osaavana henkilönä. Tässä tehtävässä hän joutuu määrittelemään itsensä suhteessa aiempaan tietämykseen ja tieteen traditioon. Toisaalta sosiologisen diskurssin erityinen suhde arkikokemukseen edellyttää sitä, että sosiologi määrittelee oman puheensa asiantuntijan puheeksi ja tässä suhteessa nimenomaan arkiymmärryksen mukaisesta puheesta eroavaksi.

Tieteellisten tekstien sisäisten kommunikaatiosuhteiden analysoimisessa on syytä yhdistää kertovien tekstien analysoinnin eli narratologian käsitteitä yleiseen retoriseen analyysiin (narratologiasta ks. Rimmon-Kenan 1991). Mallissa erotetaan toisistaan tekstin tekijä, sisäistekijä, kertoja, yleisö, sisäislukija ja lukija. Tekstin tekijällä tarkoitetaan sitä konkreettista historiallista henkilöä, joka on kyseisen tekstin kirjoittanut. Sisäistekijällä tarkoitetaan tekstissä ilmenevää käsitystä sen tekijästä. Kertojalla tarkoitetaan sitä ääntä, jonka kautta tekijä ilmaisee väitteitä tekstissä. Yleisö on se joukko, jolle kertoja osoittaa sanansa. Sisäislukijalla tarkoitetaan tekstistä ilmeneviä käsityksiä siitä, millaiselle henkilölle se on osoitettu. Lukijalla tarkoitetaan konkreettista tekstiä lukevaa historiallista henkilöä. Mallin sisäkkäisten tasojen mukaan eri toimijat kommunikoivat toisilleen seuraavasti: tekijä kommunikoi lukijalle, sisäistekijä kommunikoi sisäislukijalle, kertoja kommunikoi yleisölle. (Tammi 1992, 23–26)

Puhujakuvan tutkimuksen kannalta ehkä tärkein narratologisen mallin esiin tuoma seikka on tekstin tekijän ja sisäistekijän käsitteellinen erottaminen toisistaan. Sisäistekijä on konstruktio niistä piirteistä, jotka tekijä haluaa tuoda itsestään tekstissään esiin. Tämä seikka yhdistää sisäistekijän suoraan Aristoteleen retoriikan eetoksen rakentamiseen ja Perelmanin teorian argumentin esittäjää kuvaaviin tekijöihin.

Tekijän ja sisäistekijän analyttinen erottaminen on tärkeä seikka siksi, että se on yhteydessä Mertonin (1973) määrittelemään ns. tieteen universaalisuusnormiin. Sen mukaanhan tieteessä esitettäviä väitteitä tulee arvioida yleispätevillä kriteereillä eikä arviointiin saa vaikuttaa se, millainen henkilö väitteen esittää. Hyväntahtoiset lukijat mahdollisimman pitkälle yrittävät selvittää esitettävän argumentaation hyväksyttävyyttä ja pätevyyttä siitä riippumatta, millainen konkreettinen historiallinen henkilö ne on tuottanut. Niinpä voidaan sanoa, että universaalisuusnormi argumentaation rationaalisuuden arvioinnissa keskittyy tekstin sisäistekijän ominaisuuksiin ja korostaa sen eroa tekstin historiallisen tekijän ominaisuuksiin.

Retorisessa argumentaatiossa käytettävät eetos-tyyppiset vakuuttamisen keinot koskevat juuri sisäistekijää. Seymour Chatman (1986, 149) on huomauttanut, että sisäistekijä on tekstissä ilmenevien normien lähde. Sisäistekijä on tekstissä ilmenevä auktoriteetti siinä tehtyjen esitystavallisten valintojen suhteen. Tieteellisessä viestinnässä ei välitetä yksinomaan kognitiivisia asiasisältöjä, vaan olennainen osa kommunikaatiota on normatiivisten käsitysten viestimistä. Meidän tieteellisessä kulttuurissamme noudatetaan esimerkiksi sellaista normia, että hyvä asiansa esittäjä suhtautuu tasavertaisesti yleisöönsä. Tämä tarkoittaa muun muassa sitä, että argumentoijan velvollisuutena on dokumentoida tietolähteensä ja ne keinot, joilla hän on tietonsa saanut. Itse olen tässä tekstissä toistuvasti dokumentoinut tietolähteeni viittaamalla siihen, että ilmaisen yleisesti tunnettuja asiantiloja.

Toinen esimerkki on se, että tutkijan velvollisuutena on raportissaan näyttää ne metodit ja toimenpiteet, joilla hän on tutkimustuloksensa saavuttanut.

Tasavertaista sisäistekijän ja sisäislukijan välistä suhdetta voidaan nimittää osoittamisen (showing) retoriikaksi. Siinä argumentin esittäjä yleisönsä silmien edessä osoittaa, miten hän on tutkimustuloksensa saavuttanut. Aina ei kuitenkaan tehdä näin, vaan joissain tilanteissa argumentin esittäjä yksinkertaisesti kertoo yleisölleen joitain asioita. Enthymemaattisena päättelynä retoriseen argumentaatioon kuuluu se, että hyvin harvoin kaikkia päättelyyn kuuluvia premissejä tarvitsee mainita, koska voidaan olettaa, että yleisön jäsenet tuntevat ne jo ennakolta. Tällöin argumentin esittäjä asettuu väitettään esittäessään ikään kuin yleisönsä yläpuolelle. Tätä voidaan nimittää kertomisen (telling) retoriikaksi (ks. Gusfield 1976, 21–22).

Puhujakuvan vastapari on yleisökuva, jota narratologian termeillä nimitetään sisäislukijaksi. Sisäislukija on tekstissä ilmenevä käsitys siitä, millaiselle yleisölle teksti on suunnattu. Sisäislukija on tekstin tekijän tekemiä valintoja ohjaava instanssi, jonka mukaan tekstin tekijä valitsee argumentaatioissaan käyttämänsä resurssit ja ne kielelliset ilmaisutavat, joilla hän argumenttinsa esittää.

Retorisessa analyysissä puolestaan puhutaan yleisökonstruktiosta. Tieteellisen tekstin tunnusmerkkinä on usein se, että siinä sisäislukijana pyritään puhuttelemaan perelmanilaisen argumentaatioteorian termillä ilmaisten ns. universaaliyleisöä. Universaaliyleisöllä Perelman tarkoittaa sellaista yleisöä, johon voidaan ajatella kuuluvan kaikki ihmiskunnan arvostelukykyiset jäsenet. Pyrkimys universaaliyleisön vakuuttamiseen merkitsee sitä, että väitteiden esittäjä vetoaa yleisesti totena pidettyyn ja hyvään, eikä erityisiin intresseihin. Universaaliyleisön konstruktio on myös tae relativismia vastaan: mikä tahansa argumentointi ei ole pätevää, vaan sellainen, jonka universaaliyleisö hyväksyy. Tieteellisen argumentoinnin ideaalina pidetään sitä, että kuka tahansa arvostelukykyinen yleisön jäsen tulisi samoin perustein samoihin johtopäätöksiin. (Perelman 1996, 20–27; Summa 1996, 67–69) Usein kuitenkin tieteelliset tekstit on osoitettu jollekin erityiselle yleisölle. Tekstissä käytetään juuri jonkin tieteellisen kulttuurin tai koulukunnan ylläpitämiä normatiivisia argumentin esityskeinoja. Samoin siinä käytetään jollekin erityiselle tieteenalalle ominaisia käsitteitä ja termejä, joiden adekvaatti ymmärtäminen edellyttää tuon tieteenalan koulutusta. Sosiologia on vielä siinä erikoislaatusessa asemassa, että sen piirissä tutkitaan seikkoja, jotka ovat periaatteessa kaikille yhteiskunnan ja kulttuurin jäsenille kokemusperäisesti tuttuja. Tällöin periaatteessa kuka tahansa voi tietää, millaisista asioista sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa on kysymys, vaikka hän ei ymmärtäisikään käytettävää erityisterminologiaa ja teoreettista arsenaalia.

Puhujakuva on analyttisesti erotettava tekstin kertojasta. Vaikka tieteellisessä tekstissä käytetään paljon epäsuoraa kerrontaa, on niissä kuitenkin yleensä äänessä anonyymiksi jäävä intressittömänä esiintyvä kertoja. Anonyymi kertoja suhtautuu asioihin ulkopuolisena, etäisesti ja yleensä kiihkottomasti. Tämän kertojanäänen tunnusmerkki on passiivi. Passiivinen ja epäpersoonallinen esitystapa koetaan yleensä jo sinänsä vakuuttavaksi, koska siitä puuttuvat viittaukset lausujan henkilökohtaiseen kokemukseen ja mielipiteen muodostukseen. Passiivinen kertojanääni ilmaisee ikään kuin yleisesti päteviä tosiasioita, jotka eivät ole jonkin partikulaarisen henkilön mielipiteitä ja käsityksiä.

Passiivisen anonyymien kertojanäänen käytön tarkoituksena on saada väitteiden vastaanottaja näkemään asiat samasta perspektiivistä kuin niiden tuottaja. Anonyymi kertoja pyytää yleisöään tarkastelemaan asioita ulkopuolisesti, etäisesti ja yleensä kiihkottomasti. Anonyymi kertoja sopii hyvin sellaiseen tieteen normiin, jonka mukaan asioita tulee tarkastella puolueettomasti, ilman sidoksia joihinkin ryhmäkuntiin tai vastaaviin partikulaarisia intressejä edustaviin tahoihin. Anonyymi kertoja siis ilmentää Mertonin tieteen universaalisuusnormia. Vastaavasti anonyymi, intressitön, passiivinen kertoja osoittaa sanansa tieteen universaalille yleisölle, joka arvioi väitteiden totuusarvoa yleispätevästi vailla sidoksia jonkin partikulaarisen intressin tavoitteiden toteuttamiseen. Passiivinen kertojanääni tieteellisessä proosassa kohdistaa sanansa tieteen universaaliyleisölle, anonyymille tieteen kentän kriteerit täyttävälle ”jokamiehelle”, kuten Leena Eräsaari (1994) tätä sukupuolittaan luonnehtii.

Anonyymille intressittömälle ja passiiviselle kertojanäänelle asettuu ikään kuin luonnostaan vastakohtaksi henkilökohtaisempi kertova minä. On selvää, että käytettäessä aktiivista henkilökohtaista puhuttelua argumentin esittäjän sitoutuneisuus väitteisiinsä tulee reilummin esille. Tällöin tekstin sisäistekijä ja kertoja yhdistyvät varsin tehokkaalla tavalla. Tekstin sisäistekijä ei siis ikään kuin kätkeydy tieteen anonyymien auktoriteetin taakse esittämään väitteitään jostain ulkopuolisesta asemasta, vaan hän on henkilökohtaisesti läsnä ja äänessä. Ja mitä ilmeisimmin minän (tai meidän) käyttäminen estää turhien objektiivisuusharjojen syntymistä tieteellisessä kommunikaatiossa. Lisäksi on myös niin, että jokaisessa tieteellisessä tekstissä tekijän on oltava edes hetkellisesti minuutena läsnä voidakseen patentoida tekemänsä keksinnöt omiin nimiinsä. Tyypillinen esimerkki tästä on sellainen tekstin aloitus, jossa tekijä tuo esille oman lähestymistapansa erikoislaatu vertaamalla sitä joihinkin muihin lähestymistapoihin.

Tieteelliset tekstit ovat harvoin myöskään täysin yksinäisiä, vaan niihin kuuluu tunnusmerkkillisenä piirteenä muiden tieteenharjoittajien tekstien ja ajatusten siteeraaminen. Kirjoittaja voi esimerkiksi esittää osana oman argumenttinsa esittämistä jonkin ajatuksen toisen henkilön sanoilla,

joko referoimalla tai käyttämällä suoria sitaatteja. Tai hän voi esittää jonkin teoreettisen keskustelun omassa argumentissaan ikään kuin vieraiden henkilöiden vuoropuheluna. Tällaista ratkaisua voi käyttää esimerkiksi perustelemaan omaa tutkimustehtäväänsä ja oman argumentaationsa lähtökohtien esittämiseen. Luonnollisesti vieraita sanoja voi käyttää omien argumenttinsa suorana tukena, jolloin se, että muutkin tunnetut tieteenharjoittajat ovat samaa mieltä jostain seikasta kirjoittajan kanssa, lisää esitettävien argumenttien uskottavuutta. Päinvastainenkin käyttö on mahdollinen, tällöin argumentin esittäjä kritisoi ja kumoaa jonkin toisen tieteenharjoittajan väitteitä ja näin tuottaa vaikutelman siitä, että hänen oma argumenttinsa on uskottava.

Sosiologisessa tekstissä ei siteerata vain toisia tieteenharjoittajia, vaan tekstissä käytetään myös informanttien puhetta ja sanoja. Tässä tilanteessa tutkija tulkitsee ja systematisoi maallikkojen puheita ja sanoja. Jotta tutkijan omilla sanoilla olisi jotain merkitystä ja kiinnostavuutta informanttien sanojen lisäksi, hänen täytyy löytää informanttien "sanojen takaa" merkityksiä, rakenteita, säännönmukaisuuksia tai muita piiloon jääviä seikkoja. Aina on siis olemassa se mahdollisuus, että tutkija raportoi vain sen, mitä informantit ovat hänelle kertoneet, jolloin tutkijan omilla sanoilla ei ole selittävää tai analysoivaa arvoa. Kuka tahansa informanteista olisi pystynyt kertomaan tutkimuksen lukijoille sen minkä välittäjänä tutkija nyt esiintyy. Tämän vuoksi tutkija on eräällä tavalla tarpeeton, jos hän ei pysty löytämään tutkittaviensa puheesta jotain enemmän kuin niiden ilmissä.

Tilanteeseen sisältyy myös se mahdollisuus, että tutkija omaa tieteellisyyttään korostaakseen rakentaa itsensä ja tutkittaviensa puheen välille hierarkkisen suhteen. Tällöin hän tyhmistää tutkittavansa, esimerkiksi osoittaa näiden ajattelevan jollain tavoin riittämättömästi tai väärin omista asioistaan. Hän voi esittää tutkittavansa jotenkin kyvyttömiksi arvioimaan omia elämäolosuhteitaan. Tällöin kaikki kriittinen, teoreettinen ja reflektiivinen kyky näyttää sijoittuvan yksinomaan tutkijaan. Tosiasiassa näin ei suinkaan tarvitse olla, kysymyshän voi olla siitä, että informantti ja tutkija käsittelevät yhtä ja samaa asiaa erilaisissa konteksteissa. Taitava tutkija voi toki käyttää hierarkiaa täsmälleen päinvastaisella tavalla. Esimerkiksi Matti Kortteinen tutkimuksessaan *Kunnian kenttä* (1992) kuvaa eloisesti omaa tutkimusprosessiaan ja tiedonhankintaansa vahvasti henkilökohtaisesti koettuna prosessina, jossa hän toistuvasti on ymmällään tutkittaviensa kulttuuristen ilmiöiden ja ilmaisujen edessä. Tästä ratkaisusta syntyvä vaikutelma piirtää kuvaa rehellisesti ja hyvin tarkoituksin kohdettaan lähestyvistä tutkijasta, joka ei millään hetkellä aliarvioi tutkittaviaan.

Tutkijan ja informantin sanojen suhteessa on kysymys yleisestä sosiologisen tiedon käytännölle ominaisesta ongelmasta. Sosiologinen tieto nimittäin perustelee omaa merkitystään ironisella suhteella arkiymmärryk-

seen. Sosiologinen tieto on merkityksellistä niin kauan kuin se pystyy vakuuttavalla tavalla osoittamaan, että sosiaalisissa ja yhteiskunnallisissa ilmiöissä on arkiymmärrykselle havaitsemattomaksi jääviä piirteitä. Jos sosiologia pystyy osoittamaan sen, että asiat ovat toisin kuin ne näytävät olevan, se on perustellut itsensä ainakin toistaiseksi. (ns. enonsiatiivisista modaliteeteista ja niiden käytöstä puhuja-aseman tuottamisesta ks. Sulkunen ja Törrönen 1997, 113–123). Esimerkiksi Erik Allardt ja Yrjö Littunen käyttivät *Sosiologia* -oppikirjansa kolmannen painoksen (1964) alussa suoraan tätä keinoa kumoamalla joukon hypoteettisia arkiajattelun mukaisia väitteitä. Jos tiede taas ei pysty banalisoimaan arkiymmärrystä se banalisoii itsensä. Antti Eskola on Robert Mertonia siteeraten kiteyttänyt mainiosti sosiologisen tiedon dilemman:

“Jos etukäteen todennäköiseltä näyttänyt hypoteesi osoittautuu todeksi, pidetään sosiologia hölmönä, joka tutkii itsestäänselvyyksiä. Jos etukäteen epätodennäköiseltä näyttänyt hypoteesi osoittautuu vääräksi, pidetään häntä hulluna, joka tuhlaa aikaansa turhaan työhön. Jos taas yleisesti todeksi uskottu hypoteesi osoittautuukin vääräksi, syytetään tutkijaa kerettiläisyydestä ja yleisesti hyväksytyjen arvojen nakertamisesta. Mutta jos tutkimus osoittaa epätodennäköiseltä näyttävän ajatuksen todeksi, pidetään tutkijaa huijarina, joka väittää todeksi sellaista, minkä kaikki tietävät paikkansapitämättömäksi.” (Eskola 1968, 16)

Selitys sille, miksi arkiymmärryksen mukaisen käsityksen esittäminen tieteellisenä puheenvuorona on banaalia, on se, ettei se ole argumentti lainkaan. Ollakseen jotain muuta kuin tutkimuksessa käytettävää aineistoa, lausumissa edellytetään olevan jonkinlainen päättely. Kakkuri-Knuutilan esittämän argumentin määritelmän toisen ehdon mukaanhan päätelmän johtopäätös ei ennen päätelmän esittämistä saa olla kuulijan tai lukijan hyväksymä. Arkiymmärryksen ja sosiologisen tutkimuksen välisessä suhteessa tämä merkitsee juuri sitä, että arkiymmärryksen mukaiset käsitykset asioiden tilasta voivat olla argumentin esittämisen lähtökohtana, mutta ne eivät voi olla päätelmän lopputulos. Jos kaikesta huolimatta näin osoittautuu olevan, niin vähintään silloin täytyy jollain keinolla osoittaa, että yleensä arkiymmärrys ei ole tieteen standardeilla mitattuna luotettava ja uskottava auktoriteetti, vaikka se tässä erityisessä tapauksessa sellainen sattuikin olemaan.

Sosiologisen tiedon merkitystä perustellaan usein erolla arkiymmärrykseen. Tällöin argumentin esittämisen ensimmäisenä askeleena on sen toteaminen, miten asioiden yleisesti ajatellaan olevan ja edelleen sen toteaminen, ettei näin juuri tässä nimenomaisessa tapauksessa ole. Yleensä tällaisen lähtökohdan esittämisen jälkeen tutkija joutuu käyttämään sangen

monimutkaisia keinoja väitteensä hyväksyttävyyden osoittamiseksi. Todennäköisesti hän osoittaa, miten on käyttänyt jotain tieteellistä tutkimusvälinettä – esimerkiksi teoriaa – arkiymmärryksen mukaisten käsitysten tutkimiseksi. Edelleen hän todennäköisesti tuo jotain – vaikkapa samaisesta arkiymmärryksestä peräisin olevaa – vastaavien väitteidensä tueksi.

Sosiologian teoreettiset tekstit näyttävät lausuman ulottuvuudella arvoneutraaleilta välineiltä, joiden tarkoituksena on mallintaa sosiaalista ja yhteiskunnallista todellisuutta. Niiden enonsiatiiviseen rakenteeseen on kuitenkin pakko konstruoida erilaisia tutkimusohjelmia tai poliittisia ohjelmia. Tämä motivoi lukijaa tarttumaan tekstiin ja ymmärtämään sen kirjoittamisen syyn, sen miksi teksti on tuotettu ja millä tavoin sitä tulisi arvioida. Ymmärränkin asian niin, että jonkinlainen sitoutuminen johonkin arvoon on tieteellisessä diskurssissa välttämätöntä.

Sosiologisen tekstin tekijällä on valittavana lähinnä kaksi perustetta, joita hän voi käyttää diskurssin enonsiatiivisella ulottuvuudella vakuuttamaan lukijaa siitä, että tekstissä käsiteltävät asiat ovat tärkeitä ja kiinnostavia. Hän voi perustella tekstinsä ja väitteidensä kiinnostavuutta sillä, että ne ovat arvokkaita tieteen kehittymisen kannalta tai hän voi väittää, että hänen tekstinsä on arvokas sosiaalisen maailman käytäntöjen kannalta. Esimerkiksi Ralf Dahrendorf perustelee omaa tutkimustehtäväänsä teoksessaan *Class and Class-Conflict in Industrial Society* (1959) arvottamalla tieteen kehittämisen ja sosiaalisen todellisuuden päämäärät keskenään siten, että hänen tehtäväkseen tulee nimenomaan tieteen asian edistäminen. Dahrendorf ei kiistä sosiologisen tiedon arvokkuutta yhteiskunnallisten käytäntöjen kannalta, mutta hän väittää ettei sosiologia ole vielä riittävän kehittynyt kyetäkseen vastaamaan sille esitettyihin vaatimuksiin. Esimerkki siitä, miten oman tutkimustehtävän arvoa perustellaan sen hyödyllisyydellä sosiaalisen todellisuuden kannalta on Manuel Castellsin keino muodostaa teoksessaan *The Rise of the Network Society* (1996) kertomus tiedon sankarista, jonka työn motiivina on paremman ja oikeudenmukaisemman maailman luominen (luku 4).

Analyysissäni Émile Durkheimin *Sosiologian metodisäännöistä* (luku 3) osoitan, miten tuon tekstin enonsiatiivisen ja lausuman tasojen väliset projektiosuhteet tuottavat tekstin lukijalle motivaatiota osallistua teoksessa esitettävään sosiologiseen tieteen projektiin. *Sosiologian metodisäännöt* on sosiologian traditiossa klassisessa asemassa oleva teksti ja eräällä tavalla se muodostaa tämän tieteenalan sisäisen standardin ja esimerkin siitä, miten sosiologian asemaa ja tehtävää määritellään. Tämän vuoksi juuri tämän teoksen arvioiminen on kiinnostavaa. Vastaavankaltaisia jonkin tieteenalan tai sosiologian sisäisen suuntauksen perusteluja on luonnollisesti olemassa viljalti. Itse asiassa jokaisessa sosiologisessa tutkimuksessa on vastaavalla

tavalla perusteltava käytettävän näkökulman kiinnostavuus suhteessa tieteen traditioon ja suhteessa tutkimuksen yleisöön.

Durkheimin *Sosiologian metodisäännöt* on kiinnostavalla tavalla ristiriitainen teos. Yhtäältä siinä propagoidaan tinkimättömästi rationalismia tieteellisen toiminnan ohjenuorana, toisaalta tämän ohjelman propagointi tapahtuu poikkeuksellisen emotionaalisella tavalla. Lausuman ulottuvuudella Durkheim muodostaa käsitystä yksinomaan järkeensä ja koeteltuihin toimintamenetelmiin luottavasta ammattimaisesta sosiologista, joka tekee kaikkensa poistaakseen tunteenomaiset ja arkiymmärryksen kaltaiset suhtautumistavat toiminnastaan. Enonsiatiivisella ulottuvuudella hän taas esittäytyy intohimoisesti tieteeseen suhtautuvana oppimestarina. Edelleen *Sosiologian metodisäännöissä* sosiologian tieteellistämisen ohjelmaa ajetaan sillä tavoin, että sosiologialle halutaan varata oma asemansa tieteiden kentässä, mutta tätä asemaa ei perustella sillä, että sosiologia olisi yhteiskunnallisesti hyödyllistä. Sosiologian tieteellistäminen tarkoittikin Durkheimille yhtäältä sitä, että sen asema perusteltiin erityisesti filosofiasta ja psykologiasta erilliseksi ja autonomiseksi tieteeksi. Toisaalta hän oli samanaikaisesti muodostamassa omaa sosiologian koulukuntaansa ja hankkimassa itselleen oppilaita ja työnsä jatkajia. Teoksella on siis tällä tavoin ainakin kaksi tavoitetta.

Sosiologian metodisäännöissä enonsiatiivisen ulottuvuuden lähettäjänä oleva teoksen tekijä on tekstin lausuman ulottuvuudella toiminnan subjekti. Tätä enonsiatiivisuuden ja lausuman ulottuvuuksien välistä suhdetta kutsutaan projektioksi. Retorisesti se toimii tehokkaana keinona puhutella tekstin vastaanottajaa, sillä näin teoksen tekijä projisoi oman toimintansa päämäärän, sosiologian tieteellistämisen, myös tekstin vastaanottajan toiminnan päämääräksi. Sosiologiatieteen perustajan – Émile Durkheimin – ja hänen oppilaiskseen kutsumiensa lukijoiden intressit ovat yhteneväiset, koska kummankin työn vastustajana on sama aktori, nimittäin arkiajattelu.

Narratiivi

Kertomusten muodostaminen on yksi ihmisen perustava tapa tehdä kokemus itselleen ymmärrettäväksi. Kommunikaation tutkimusta edustava Walter R. Fisher (1987) on kehittänyt jopa näkemystä ihmisestä olennaisesti kertomuksia kertovana olentona. Ja on itse asiassa vaikea ajatellakaan sellaista sosiaalista maailmaa, jossa ei muodostettaisi ja kerrottaisi kertomuksia. Myös tieteen kommunikatiivisiin käytäntöihin kuuluu kertomusten muodostaminen ja kertominen.

Narratiivien merkitys tieteessä on viimeistään 1980-luvulla tullut yleisesti hyväksytyksi keskustelunaiheeksi. Historiantutkimuksessa narratiivisuus on ollut jo pitkään keskusteltu aihe (esim. White 1973). Psykologian piirissä

narratiivisuutta on myös käsitelty viljalti, mikä on sangen ymmärrettävää, sillä varsinkin kehityspsykologiassa on luontevaa kuvata ihmisen elämäntulkua kertomuksena (esim. Polkinghorne 1988). Sosiaalitieteissä narratiivisuus on ollut keskusteltu teema erityisesti elämäkertatutkimuksessa. Mainitun kaltaisista keskusteluista poiketen käsittelen tässä tutkimuksessa narratiivisuutta nimenomaan sosiologisen kielenkäytön perspektiivissä ja tarkastelen sitä, millaisilla tavoilla narratiivi määrittelee sosiologisen tiedon käytäntöjä.

Jean-Francois Lyotard (1985) määritteli postmodernin metakertomuksiin kohdistuvaksi epäluottamukseksi. Tällä hän tarkoitti sitä, että kulttuurisamme tiedon merkityksen legitimoinnissa yhä harvemmin pidetään uskottavana kertomuksen muotoisia perusteluja ihmiskunnan vapauttamisesta tai sivistyksen kasvun itsekehityksestä. Vaikka Lyotardin väite olisikin tosi, se ei kuitenkaan tarkoita sitä, että postmodernissa tilanteessa kertomukset olisivat tyystin poistumassa tieteestä. Vaikka tieteen harjoittamisen perusteluksi eivät enää kävisikään Lyotardin mainitsemat metakertomukset, käytetään kertomuksia silti perustelemaan tiedon kiinnostavuutta. Niinpä modernin sosiologian merkityksen perusteluksi käy hyvin kertomus siitä, miten sosiologia on kehittynyt modernin länsimaisen hyvinvointivaltion sosiaalisia kysymyksiä tarkastelevaksi tiedeinstituutioksi.

Kertomusten merkitys tieteenharjoituksessa ei rajoitu yksinomaan tieteellisen tiedon kiinnostavuuden ja merkityksen osoittamiseen. Tieteenharjoitus on itsessään usein juuri kertomusten muodostamista.

Eräs keskeinen sosiologisen ajattelun ja teoretisoinnin tehtävä on kertoa kertomuksia siitä, millainen meidän aikakautemme, yhteiskuntamme ja kulttuurimme on ja millaisen kehityksen tuloksena se on muotoutunut.

Richard Harvey Brown (1991) on erotellut kolme muotoa, joissa kertomus ilmenee tieteellisen tiedon käytännöissä. Nämä ovat ensimmäiseksi yksittäiset tieteelliset teoriat ja tekstit, toiseksi tieteellinen diskurssi ja kolmanneksi tieteellinen maailmankuva.

Kertomus ilmenee tieteellisissä teorioissa ja teksteissä siten, että artikkeleilla ja laajemmilla teksteillä on usein narratiivinen rakenne. Esimerkiksi empiirisiä tutkimuksia esittelevät artikkelit on useinkin miltei välttämätöntä esittää kertomuksen kaltaisessa muodossa, koska kysymys on menneiden tekojen raportoinnista. Narratiivinen muoto antaa esiteltävälle materiaalille järjestyneen muodon (ks. Alasuutari 1993). Brown käsittelee narratiivin otsikon alla myös sitä, miten tieteellisessä argumentoinnissa pyritään retoriseen vakuuttavuuteen. Hän tarkoittaa sitä, että tieteellisessä tekstissä uskottavan argumentaation synnyttämiseksi käytetään ja valitaan erilaisia esitysstrategioita, näkökulmia, kielikuvia jne. Erityisesti tämä koskettaa sellaista tutkimusta, jossa kohteena ovat ilmiöt, jotka eivät ole välittömästi ja konkreettisesti aistein havaittavissa, kuten monimutkaisia

tutkimusinstrumentteja käyttävässä luonnontieteellisessä tutkimuksessa tai vaikkapa ihmisen mieltä käsittelevässä tutkimuksessa. Tällaista tutkimusta raportoivan tieteellisen tekstin on retorisilla keinoillaan synnyttävä vaikutelma siitä, että teoria käsittelee todellisia ilmiöitä. Mutta se mikä saa jonkin teorian vaikuttamaan totuudenmukaiselta, ja tässä mielessä todelliselta ja ei-imaginaariselta, voi hyvinkin olla peräisin objekteja kuvaavan teoreettisen kielen realistisesta luonteesta eikä niinkään tutkittavien ilmiöiden objektiivisesta ja todellisesta luonteesta.

Toinen esimerkki siitä, miten yksittäisellä tieteellisellä tekstillä on narratiivinen rakenne, on jäsentää sitä semiotiikan Pariisin koulukunnan ideaalikertomuksen mallin avulla (Törrönen 1997). Ideaalikertomus muodostuu kolmesta erillisestä tarinasta. Ensimmäinen näistä on ns. valmistava tarina, joka motivoi kertomuksen toimijat ja tapahtumat. Päätarina kuvaa sitä, miten valmistavassa tarinassa esiin tuodut jännitteet tulevat ratkaistuiksi. Ideaalikertomuksen päättävä arvioiva tarina puolestaan esittää jonkinlaisen arvion kuvattujen tapahtumien merkityksestä ja arvosta. Yksittäisistä tieteellisistä teksteistä on erityisen helppoa havaita juuri valmistavan tarinan kokonaisuuksia. Näissä yleensä muodostetaan jokin kysymyksenasettelu synnyttämällä ristiriita tai puute, jonka poistamiseksi valmistavassa tarinassa esiin tuotava toimija ryhtyy toimimaan. Niinpä tieteellisissä teksteissä valmistavia tarinoita ovat esimerkiksi katsaukset aiempaan aihetta käsittelevään tutkimukseen ja kirjallisuuteen, jonka puutteiden korjaamisesta kyseisessä tekstissä myöhemmin on kysymys. Toinen sangen yleinen valmistavan tarinan muoto on viittaaminen jonkin ilmiön ongelmallisuuteen ja tarpeeseen kehittää välineitä ongelman ratkaisuun.

Olen käsitellyt valmistavan tarinan piirrettä analyysissäni Émile Durkheimin *Sosiologian metodisäännöt* -teoksesta (luku 3). Durkheim käyttää teoksessaan niin sanottua alkuperäkertomusta, jonka avulla hän asettaa oman sosiologian konseptionsa suhteeseen aiemman sosiologisen perinteen kanssa. Durkheim käyttää alkuperäkertomusta valmistavana tarinana motivoimalla itselleen tehtävän ryhtyä sosiologian uudistajaksi. Hän mitätöi hyvin jyrkällä tavalla koko siihenastisen sosiologian saavutukset ja esittää oman työnsä sosiologian kehityksen kulminaatioksi, jonka jälkeen sosiologia on saavuttanut tieteellisyyden asteen. Toisenlaista valmistavaa tarinaa käyttää Manuel Castells teoksessaan *The Rise of the Network Society* (1997) (luku 4). Hän rakentaa omaa tutkijan asemaansa kuvaamalla ulkopuolisen kaikkitietävän analyytikon näkökulmasta nykyhetken rajua yhteiskunnallista muutosta. Samalla hän toteaa, että yhteiskunnallisen muutoksen keskellä elävät ihmiset kokevat suuret historialliset muutokset hämmentäviksi. Castellsin teoksen enonsiatiivisen ulottuvuuden kertomus rakentuukin kuvaukseksi siitä, miten kaikkitietävä analyytikko ryhtyy

tuottamaan laaja kokonaiskuva käynnissä olevasta historiallisesta muutoksesta tarkoituksenaan antaa se hämmennyksessä elävien lukijoidensa käyttöön. Kolmas analysoimani esimerkki valmistavasta tarinasta on Ralf Dahrendorfin *Class and Class-Conflict in Industrial Society* (1959) teoksesta (luku 4). Hänen strategianaan on aivan teoksen alussa perustella teoreettisen tarkastelutavan oikeutus kertomalla tarina hyveellisestä sosiologista, joka osaa määritellä moraalisesti kestävänsä velvoituksen omalle tutkijantyölleen.

Brownin erottelun mukaan kertomusmuodon toinen esiintymä on tieteellisen diskurssin ja tradition tasoinen. Kysymys on siitä, miten yksittäinen tieteellinen teksti tai lausuma on yhteydessä johonkin laajempaan tieteelliseen paradigmaan tai teoriakoulukuntaan. Tieteellisessä argumentoinnissa totuusväitteet perustellaan ja auktorisoidaan aina joidenkin paradigmojen tai teoriakoulukuntien havainto- ja tulkintasääntöjen avulla. Mitä paremmin jossain yksittäisessä tieteellisessä tuotteessa tai lausumassa on noudatettu näitä sääntöjä, sitä uskottavampi, adekvaatimpi, todempi ja vakuuttavampi tuo tuote tai lausuma on. On selvää, ettei tällainen institutionaalinen totuus käsitys ole ainoastaan looginen, vaan myös esteettinen ja poliittinen, toisin sanoen retorinen.

Tieteelliset lausumat ja tekstit ovat siis aina yhteydessä johonkin teoreettiseen koulukuntaan tai paradigmaan. Koulukunnat ja paradigmot ovat puolestaan historiallisesti muuttuvia ja luonteeltaan yhteisöllisiä hankkeita. Tämän vuoksi myös tieteellinen rationaalisuus on historiallisesti muodostunut ja retorisesti neuvoteltu sosiaalinen instituutio. Tähän näkemykseen sisältyy se käsitys, että tieteenharjoittajien puheissa ja teksteissä on tunnistettavissa kertomuksia tieteellisestä rationaalisuudesta ja sen edistymisestä. Tiede näyttäytyy tällöin kollektiivisena ja lopultaan avoimena kertomuksena, jota tiedeyhteisön jäsenet kertovat toisilleen ja muulle yleisölle. Toisin sanoen yksittäinen tieteellinen lausuma tai teksti sitoutuu johonkin teoriakoulukuntaan tai paradigmaan siten, että se omalta osaltaan kertoo jatkavansa tuon yhteisön historiaa.

Seikka ilmenee esimerkiksi teollista yhteiskuntaa käsitelleessä sosiologisessa keskustelussa, jossa ns. liberaalin sosiologian perinteen edustajat määrittivät oman tieteellisen projektinsa suhteessa Karl Marxin kapitalismiteoriaan. Niinpä teoksessaan *Class and Class-Conflict in Industrial Society* (1959) Ralf Dahrendorfin strategiana on määritellä oma teoreettinen näkemyksensä kritisoidulla Marxin yhteiskuntateoreettisilla käsityksillä ja korostamalla oman näkökantansa tieteellistä luonnetta. Dahrendorf etuoikeuttaa ja legitimoii omaa näkökantaansa kiinnittämällä itsensä tieteen arvoon. Hän on myös hyvin huolellinen määritellesään omaa käsitystään siitä, millaisia väitteitä tulisi pitää tieteellisinä. Tässä taktiikassa ei ole kysymys yksinomaan siitä, että Dahrendorf kiistää Marxin väitteiden tieteellisen arvon osoittamalla niiden olevan spekulatiivista filosofiaa.

Kysymys on samalla myös siitä, että identifioidessaan itsensä tieteen edustajaksi Dahrendorf kertoo kertomusta tieteellisestä rationaalisuudesta ja tieteen tekijöiden yhteisöstä.

Vastaavanlainen tieteen kollektiivisen kertomuksen konstruktio tapahtuu Durkheimin *Sosiologian metodisäännöt* -teoksessa, jossa kirjoittaja eksplisiittisesti muodostaa sosiologista koulukuntaa ja sosiologiaa tieteenä. Samalla tavoin kuin Dahrendorf, myös Durkheim vetoaa tieteen arvoon polemisoidessaan vastustamiaan kantoja vastaan. (ks. luku 3)

Tieteellinen paradigma on kollektiivisen kertomuksen kaltainen myös siinä suhteessa, että paradigmojen muutostilanteessa keskenään kamppailevien näkemysten ymmärrettävyys on riippuvainen niiden narratiivisesta muodosta. Brown huomauttaa, että paradigman muuttuminen ei merkitse ainoastaan sitä, että tieteen tutkimat ilmiöt avautuvat ikään kuin uudesta perspektiivistä, vaan paradigman muutostilanteessa kokonainen kognitiivinen traditio konstruoidaan uudestaan ymmärrettäväksi. Toisin sanoen, traditio tehdään ymmärrettäväksi kertomalla sitä koskeva kertomus uudella tavalla.

Kertomus ilmenee tieteen käytännöissä kolmannessa muodossaan "tieteellisen maailmankuvan" tasolla. Tieteenharjoituksessa on pakko sitoutua joihinkin viimekätisiin oletuksiin ja arvoihin tiedon ja tieteen luonteesta, ja nämä oletukset ja arvot perustellaan ja legitimoidaan kertomuksilla jonkin tieteellisen tradition piirissä. Ymmärtääkseni Brown esittää tässä samankaltaisen ajatuksen kuin mistä Lyotard (1985) puhui keskustellessaan legitimoivien metakertomusten asemasta modernin tieteen käytännöissä. "Tieteellisen maailmankuvan" omaksuminen edellyttää yksittäiseltä tieteenharjoittajalta sitoutumista jonkinlaiseen perusteluun siitä, että tiede itsessään on arvokasta. Tämä perustelu on useinkin kertomuksen muotoinen. "Tieteellinen maailmankuva" oikeutetaan kertomuksella tieteellisen yhteisön alkuperästä, tehtävästä ja olemuksesta.

Brownin näkemys kertomusmuodon esiintymisestä tieteen käytännöissä on itsessään esimerkki teorian narratiivisuudesta. Brownin edustama näkemys tieteen retorisen luonteesta on sosiologinen. Hänen väitteensä ja tulkintansa tieteen kielenkäytön muodoista perustuvat siihen ajatukseen, että kielenkäyttö on aina jonkin erityisen yhteisön ylläpitämää. Kaavamaisesti voisi sanoa, että Brown tutkii tiedettä kielenkäyttönä, jota hän puolestaan tulkitsee sosiologisessa viitekehäyksessä. Tässä näkemyksessä tieteen tutkimuksen metateoria on retoriikka ja retoriikan metateoria on sosiologia.

Brownin esittämien tulkintojen kiinnostavuus perustuu siihen, että ne osoittavat tieteellisen ajattelun olevan epärefleksiivistä oman ominaislaatunsa suhteen. Brown esimerkiksi rinnastaa tieteellisen ajattelun ja myyttisen ajattelun. Hän pyrkii osoittamaan, ettei rationalismiin sitoutuva tieteellinen ajattelu voi loppuun asti ja jäännöksettä perustella itseään rationaalisesti,

vaan se joutuu käyttämään joitain luonteeltaan myyttisiä perusteluja oman merkityksensä perustelemiseksi.

Brownin ohjelmana on tieteen retorisia muotoja tutkimalla etsiä tieteellisten käytäntöjen rationaalisuuden rajoja. Näiden retoristen löydösten mielekkyys ja merkittävyys tulee ymmärrettäväksi kuitenkin sosiologisten väitteiden ja teoreettisten käsitysten kautta. Mielestäni on selvää, että Brown kuvaa kohdettaan sosiologisesti virittyneellä kertomuksella, jonka mukaan traditionaalisessa yhteiskunnassa tiedon muodot ovat myyttisesti perusteltuja ja modernissa yhteiskunnassa rationaali tieteellinen maailmankuva on syrjäyttänyt myyttiset tiedon perustelut. Tämä ajatus heijastaa valistuksen ajattelun vaikutusta sosiologiaan. Valistushan pyrki ohjelmallisesti erottamaan tiedon ja maailmankuvan perusteet ajattelusta, jota se luonnehti myyttiseksi. Esimerkiksi Jürgen Habermasin (1987) luonnehdinnan mukaan valistuksen prosessi on myyttisen ajattelun korvautumista sellaisella ajattelulla, jossa tehdään ero todellisuuden ja sitä representoivan kielen järjestelmän välillä. Sosiologian modernisoitumista käsittelevä metakertomus on juuri yksi kuvaus tällaisesta maailmankuvan rationalisoitumisesta, esimerkiksi Weberin uskonnon sosiologinen modernisoitumisteoria kuvaa modernisoitumista maailmankuvan rationalisoitumisena. Valistuksen itsereflektiivisyysvaatimuksen mukaisesti myös rationalisoitumista kuvaavan teorian tulee itse olla valistunut. Siksi Brownin väite modernin, itsensä valistuneeksi ymmärtävän tieteen myyttisistä perusteluista on kriittinen ja haastava. Nykyaikaisen tieteen kuvaaminen traditionaalisen yhteiskunnan tiedon järjestelmien kaltaiseksi on retorisesti vaikuttavaa siksi, että se on ristiriidassa nykyaikaisesta tieteestä esitettyjen perustelujen kanssa. On kiinnostavaa ja huomiota herättävää väittää, että nykyaikaisen tiedon käytännöt ovat olennaisella tavalla traditionaalisia. Mutta väite on kiinnostava ja huomiota herättävä vain, jos lukija samalla hyväksyy sen sosiologisen kertomuksen, että traditionaalinen ja moderni yhteiskunta ovat perustavalla tavalla erilaisia ja että tämän vuoksi traditionaalisessa ja modernissa yhteiskunnassa myös tiedon muodot tulisi legitimoida eri tavoin.

En väitä, että Brownin edustama näkemys kertomusmuodon ja narratiivisen logiikan merkityksestä tieteen käytännöissä olisi jollain tavoin virheellinen tai huonosti perusteltu. Ehkä se, että hän perustelee kertomusten retorista asemaa tieteen käytännöissä käyttämällä implisiittisesti sosiologista kertomusta yhteiskuntien muuttumisesta, antaa vain lisää evidenssiä näkemykselle, että tieteelliset tekstit ja diskurssit sekä tieteellinen maailmankuva ovat läpeensä narratiivisia.

Sosiologiset tekstit on sängen yksinkertaista tunnistaa kertomuksiksi silloin, kun niissä on nimenomaisesti puhe yhteiskunnan tai sen jonkin osaluonnon tai -järjestelmän muuttumisesta. Mutta sosiologian modernisaatio-

teorian kerronnallisia piirteitä käsittelevässä analyysissäni (luku 2) väitän, että eräänlainen kertomus yhteiskuntien modernisoitumisesta on laajalti sosiologista ajattelua leimaava ja ohjaava tekijä. Se ei siten rajoitu yksinomaan yhteiskunnallista muutosta käsitteleviin teorioihin ja teksteihin, vaan sosiologisessa puheessa käytettävät käsitteet ja luonnehdinnat yhteiskunnallisista ilmiöistä virittyvät yleisesti modernisoitumisteoreettisesta näkökulmasta.

Kun sosiologit luonnehtivat yhteiskuntaa tai jotain yhteiskunnallista ilmiötä moderniksi, he implisiittisesti määrittelevät tuon moderniuden traditionaalisen vastakohtana. Useimmat sosiologisessa puheessa käytetyt yhteiskunnan luonnehdinnat ovat merkityksellisiä juuri eräänlaisessa historianfilosofisessa perspektiivissä. Sosiologiseen puheeseen on muodostettu koko joukko epookkia kuvaavia yhteiskunta-päätteisiä muodosteita kuten kapitalistinen yhteiskunta, sosialistinen yhteiskunta, hyvinvointiyhteiskunta, esiteollinen yhteiskunta, teollinen yhteiskunta, jälkiteollinen yhteiskunta, massayhteiskunta, riskiyhteiskunta jne. Jokainen näistä on määritelty aina jonkin historianfilosofisen kertomuksen perusteella.

Esimerkiksi sosiologinen puhe teollisista yhteiskunnista on yhtäältä ollut sellaista, missä teollistuneisuutta on käsitelty yhteiskuntien kehityksen luokitteluperusteena. Toisaalta teollisesta kehityksestä on oltu kiinnostuneita siinä merkityksessä, millaisia vaikutuksia sillä on yhteiskuntien sosiaaliseen rakenteeseen ja yhteiskuntien muutokseen (Badham 1986, 50–51). Teollisen yhteiskunnan käsitteellä on siis kaksi erillistä funktiota sosiologisessa teoretisoinnissa ja tutkimuksessa. Ensimmäisessä käyttöyhteydessään käsitettä käytetään sosiologiselle ajattelulle luonteenomaisena historianfilosofisena luokitteluperusteena, jolla luonnehditaan nykyaikaista sivilisaatiota. Historianfilosofisen käyttökontekstinsa vuoksi se edellyttää implisiittisiä vastakäsitteitään esiteollinen ja jälkiteollinen yhteiskunta ja tulee tällä tavoin ymmärrettäväksi kertomuksen kaltaisessa perspektiivissä.

Toisessa käyttöyhteydessään käsite teollinen yhteiskunta on reduktiivinen ilmaisu, joka kiteytyneesti sisältää eräänlaisen implisiittisen yhteiskunta-teorian. Tavanomaisesti teollisen yhteiskunnan riittävänä tuntomerkkinä pidetään teollisen tuotantojärjestelmän olemassaoloa. Sosiologisessa katsannossa teollisen tuotantojärjestelmän ajatellaan välttämättä edellyttävän joukkoa muita yhteiskunnallisia instituutioita, kuten pitkälle eriytynyttä työnjakoa, yritystalouden ja kotitalouden erillisyyttä, kehittyneitä markkinoita jne. Tässä suhteessa ilmaisun “teollinen yhteiskunta” mielekkyyden sosiologisena käsitteenä perustuu sen metonymiseen luonteeseen, siihen, että se sisältää julkilausumattomia retorisia päättelyketjuja siitä, mitä vaikutuksia teollisella tuotantojärjestelmällä on yhteiskunnan muuhun sosiaaliseen rakenteeseen (ks. Blumer 1990).

Sosiologisessa modernisaatioteoriassa kahteen iskusanamaisesti toisilleen vastakohtaisesti asetettuun sivilisaation luonnehdintaan kiteytyy

narratiivinen historianfilosofinen näkemys yhteiskuntien muutoksesta, implisiittinen teoreettinen malli muutoksen dynamiikasta sekä metaforinen määrittely yhteiskuntien ja sivilisaatioiden olennaisista piirteistä. Tämä ilmenee niinkin erilaisilla sosiologisen ajattelun edustajilla kuin kanonisoiduilla klassikoilla (ks. luku 2), Jean Baudrillardilla (ks. luku 5) sekä tietoyhteiskunnasta käytävään keskusteluun osallistuvilla sosiologeilla (ks. luku 6). Nämä kaikki operoivat yksinkertaisella sivilisaation kahden vaiheen vastakkainasettelulla, jonka avulla osoitetaan millä tavoin menneisyys poikkeaa siitä hetkestä jota kuvataan. Niinpä sosiologian klassikoilla on eri tavoin artikuloituja traditionaalinen vs. moderni -erotteluja. Tietoyhteiskuntapuheessa puolestaan käsitellään sitä, miten uusi tietoon perustuva yhteiskunta poikkeaa nyt sivuutetuksi katsotusta teollisesta yhteiskunnasta. Jean Baudrillard käyttää samaa asetelmaa vielä epämääräisemmin viittaamalla yleisesti menneisyyden ja nykyisyyden väliseen eroon toistuvasti ilmaisulla “ei enää – nyt”. Tavanomaisesti modernisoitumiskertomuksen kertojanaäni kommentoi tapahtumia sillä hetkellä, kun suuri yhteiskunnallinen murros on käynnissä. Baudrillard on sillä tavoin poikkeava sosiologinen ajattelijana, että hän ei sijoita narratiivinsa tarkasteluhetkeä murroksen taitteeseen, vaan hän kuvaa sosiaalisia ja yhteiskunnallisia ilmiöitä sen jälkeen, kun yhteiskunnallinen muutos on jo tapahtunut.

Sen ohella, että modernisaatioteoria on implisiittinen yhteiskunnallisen muutoksen kuvausmalli, se tarjoaa sosiologiselle ajattelulle kulttuurikritiikin viitekehyksen. Menneisyyden ja nykyisyyden välinen kontrastointi antaa mahdollisuuden esittää arviointeja nykyisyyden luonteesta menneisyyttä normatiivisena mittapuuna käyttäen. Modernisaatioteoria kuvaa yhteiskunnallista muutosta erilaisina tendensseinä. Yksi tällainen sosiologien laajasti jakama tulkinta modernisoitumisesta on yhteiskunnallisen differentioitumisen ja sen vastinparina lisääntyvän yksilöllistymisen tendenssi. Modernisoituminen on yhteiskunnan työnjaollisten asemien monimutkaisuudesta ja yhteiskunnallisten instituutioiden funktioiden entistä laajempaa erikoistumista. Yksittäinen ihminen kokee tämän kehityksen siten, että hän on yhä useampien yhteisöjen ja vuorovaikutusverkostojen jäsen. Samalla hän joutuu tekemisiin yhä useampien ja keskenään ristiriitaisten arvojärjestelmien kanssa, joiden välillä hän joutuu itse yksilönä tekemään valintoja.

Differentioitumista ja yksilöllistymistä korostavassa modernisaatioteoreettisessa näkemyksessä menneisyyden vähemmän eriytynyt ja vähemmän yksilöllinen yhteiskunnallinen tila muodostaa sen normatiivisen arviointiperustan, jonka avulla nykyisyyden ilmiöitä arvioidaan. Asiaa voi tarkastella formalisoiden klassisten juonityyppien (satiiri, tragedia, komedia, romanssi) avulla, kuten olen tehnyt modernisoitumisteorian kerronnallisia piirteitä käsitellessäni (luku 2). Yleensä sosiologisessa kirjallisuudessa

esiintyy kolmenlaisia näkemyksiä (ks. luku 5). Ensiksikin kulttuurikriitikko voi arvottaa menneisyyden nykyisyyttä paremmaksi esimerkiksi korostamalla sitä, että nykyaikaisessa yhteiskunnassa vuorovaikutussuhteet ovat tendenssimäisesti instrumentaalisia ja että ihmisten kokemus arvojen vakaudesta on kadonnut. Tällöin tuloksena on pessimistinen ja nostalgisoiva käsitys nykyisyyden arvosta. Toiseksi kriitikko voi arvottaa nykyisyyden menneisyyttä paremmaksi korostamalla differentioitumisen ja yksilöllisyyden sivilisoivia ja vapauttavia piirteitä, jolloin hän muodostaa optimistisen arvion nyky-yhteiskunnasta. Kolmas vaihtoehto on korostaa modernisoitumisen ristiriitaista luonnetta – yhtäältä yksilön vapaus lisääntyy, toisaalta hän joutuu yhä monimutkaisempien ja laajempien riippuvuuksien kenttään. Tällöin tuloksena on ambivalentti näkemys kulttuurin ja yhteiskunnan arvosta.

Differentioituminen ja yksilöllistyminen eivät luonnollisestikaan ole ainoat yhteiskunnalliset kehitystendenssit, joiden avulla kulttuurikritiikkiä voidaan rakentaa. Niinpä tietoyhteiskuntaa koskevassa puheessa arkielämän läpäisevä teknologisoituminen toimii kulttuurikriittisen keskustelun välineenä (ks. luku 6). Myös teknologia on ambivalentti ilmiö, joka ilmenee yhtä aikaa tuhoavana ja sivilisoivana voimana.

Pidän tärkeänä erottelua yleisen ja abstraktin sosiologisen epookkeja koskevan ajattelun sekä historiallista otetta painottavan sosiologisen teoretisoinnin välillä. Nämä esitetään usein toisilleen vastakohtaisiksi siten, että esimerkiksi Immanuel Wallersteinin (1974; 1980; 1989), Michael Mannin (1986; 1995) tai Charles Tillyn (1981; 1984) edustamat historiallisen sosiologian suuntaukset olisivat kertakaikkisesti ratkaisseet yleisen modernisaation tendensseillä operoivan sosiologisen teoretisoinnin historismin ongelmat, ja että ne olisivat avanneet uuden teoreettisesti hedelmällisen tavan käsitteellistää epookkien vaihtumisen kysymyksen. Näin asia epäilemättä onkin ja olisi varmasti perin ongelmallista pitää erilaisia traditionaalinen vs. moderni yhteiskunta -jaotteluja vakavasti otettavina historiallisina kuvauksina ja kehittää niiden varassa yhteiskunnallisen muutoksen yksityiskohtaisempaa mallia. Tavoitteeni ei kuitenkaan ole käydä tätä teoriapoliittista keskustelua ja sitoutua johonkin erityiseen näkemykseen siitä, mikä on kestävä ja tutkimuksen kannalta hedelmällinen tapa lähestyä yhteiskuntien muutosta.

Sosiologisessa puheessa edellä mainituista maailmanjärjestelmäteorioista huolimatta kuitenkin elää abstrakti tapa jäsentää yhteiskuntiemme ja kulttuuriemme muutosta yksinkertaisilla epookkien vaihtumista jäsentävillä dualismeilla (ks. Heiskala 1995). Epookkien vaihtumista kuvaava puheenparsi ei ole myöskään sosiologisen teorian yksityisomaisuutta, vaan sama jäsenitys leimaa vahvasti nykyisin käytävää keskustelua tieto- tai verkosto-

yhteiskunnista. Sillä on siis myös yhteiskuntapoliittinen merkityksensä. Puhe yhteiskuntien muuttumisesta traditionaaleista moderneiksi ja modernien yhteiskuntien muuttumisesta postmoderneiksi ei siis ole epäajankohtainen kysymys, ei ainakaan sen vuoksi, että sosiologisen teorian kehitys olisi onnistunut siirtämään syrjään tämän tavan kuvata yhteiskunnallista muutosta.

Traditionaalinen vs. moderni erottelussa on ilmeisesti oltava jotain sosiologiselle ajattelulle niin arvokasta ja merkittävää, että sitä kaikesta kritiikistä huolimatta käytetään. Oma selitykseni tälle on se, että se ensiksikin on sosiologisen koulutuksen kautta jokaisen sosiologin omaksuma tapa ajatella yhteiskuntien ja kulttuurien muutosta. Toiseksi se on käyttökelpoinen väline sosiologisen aikalaisanalyysin ja kulttuurikritiikin rakentamiseen.

Sosiologian modernisaatioteorian kulttuurikriittiset piirteet on epäilemättä mahdollista oivaltaa ilman kielenkäytön muotojen tutkimustakin. Ilman modernisaatioteorian enonsiatiivisten ja narratiivisten rakenteiden selvittämistä ei kuitenkaan kävisi ilmi se, miten sosiologian kulttuurikritiikki vetoaa yleisempiin kulttuurissamme jaettuihin käsityksiin. Kielenkäytön muotojen tutkimuksen kannalta on tärkeää huomata, että kysymys on nimenomaan kertomuksesta. Edelleen on tärkeää huomata, että kertomuksen retorista vaikuttavuutta vahvistetaan sijoittamalla kertomuksen kertojanääni aikakauden vaihteeseen, siis konstruoimalla eräänlainen näköalapaikka, josta katsoen kuvattavien ilmiöiden merkitys on selkeämmin havaittavissa.

Sosiologian kulttuurikritiikkejä on totuttu arvioimaan luokittelemalla niitä optimistisiksi tai pessimistisiksi. Se mitä kielenkäytön tutkimus pystyy tässä suhteessa tuomaan lisää aiempaan tietoon, on sen tekeminen näkyväksi, että puhujakuvan konstruoiminen on läheisesti sidoksissa tekstin tekijän poliittisiin ja moraalisiin näkemyksiin. Kulttuurikritiikki ei siis ole totuutta etsivää retoriikkaa, vaan se on arvoja koskevaa keskustelua, johon erittäin paljon vaikuttaa se, millaisia arvoja puhuja itse on propagoimassa.

Sosiologiselle ajattelulle ominainen kahden sivilisaation muodon välinen vertailu tulee helposti tulkituksi kertomukseksi, koska se on rakennettu kahden – sinänsä abstraktin – mutta kuitenkin historiallisiksi vaiheiksi tulkitun yhteiskunnallisen muodon väliseksi jännitteeksi. Sosiologia tietomuotona rakentuu tämän abstraktin modernisoitumisesta kertovan kertomuksen päälle. Tällä on se erikoinen seuraus, että se muodostaa sosiologisen tiedon käytäntöön oman historian kuvauksen tason. Siinä sosiologian edustajat yhä uudestaan jäsentävät omaa historiallista kokemustaan ja hetkeään saman ydin- tai minimikertomuksen avulla. Siis riippumatta kulloisestakin historiallisesta ja yhteiskunnallisesta kontekstista, sosiologit kertovat samaa aikakauden muutoksesta kertovaa kertomusta, jonka avulla he pyrkivät luonnehtimaan omasta perspektiivistään tärkeiden ilmiöiden muuttumista.

Metafora

Sosiologia ei ole yksinomaan sosiaalista maailmaa kuvailevaa ja selittävää sosiaalista toimintaa, vaan se on osallinen sosiaalisen maailman ilmiöiden määrittelyssä. Sosiologinen ajattelu ja teoretisointi nimittäin muodostaa sosiaalisesta ja yhteiskunnallisesta todellisuudesta käsitteellisiä määrittelyjä, joiden avulla tätä todellisuutta tehdään ymmärrettäväksi ja hallittavaksi. Kun sosiologista käsitteistöä sovelletaan sosiaalisen todellisuuden kuvailemiseen ja selittämiseen, se tulee osaksi tuota todellisuutta siinä määrin kuin sen käsitteelliset jäsenyydet omaksutaan yhteiskunnallisia asioita koskevien näkemysten ohjaaviksi periaatteiksi. Näitä jäsenyyksiä voidaan luonnehtia vaikkapa teorioiksi tai luokituksiksi näiden sanojen väljässä merkityksessä. Kielenkäytön tutkimuksen perspektiivistä kysymys on kuitenkin yhteiskunnallisten ja sosiaalisten ilmiöiden metaforisesta määrittelystä.

Chaim Perelman (1996, 129–141) tarkastelee metaforaa retorisen argumentoinnin erityisenä tapauksena. Hänen määrittelynsä mukaan metafora on tiivistetty analogia ja sellaisenaan eräs assosioivan argumentaatiotekniikan muoto. Analogiapäätelmässä todetaan kahden suhteen samankaltaisuus siten, että “perusta” alueen suhteen väitetään jollain tavalla muistuttavan “teema” alueen suhdetta. Tällä kytkennällä halutaan selventää, jäsentää ja arvioida teemaa sen nojalla, mitä perustasta tiedetään. Analogiassa tuntematonta selitetään tutulla. (Perelman 1996, 129–131). Analogian retorisia ominaispiirteitä ovat teeman ja perustan lähentäminen, jolla pyritään lisäämään analogian vakuuttavuutta, sekä analogian laajentaminen. Niinpä teoretisoinnin kuvaaminen ajatusrakennusten rakentamiseksi on laajennettavissa puheeksi näiden rakennelmien kestävydestä, tukemisesta, luhistumisesta jne.

Perelmanilla metafora rajoittuu teeman ja perustan sulautumisen tuloksena syntyvään tiivistyneeseen analogiaan. “Analogiaan ‘A:n suhde B:hen on kuten C:n suhde D:hen’ perustuva metafora voi olla jotakin muodoista ‘A:n suhde D’, ‘C:n B’ tai ‘A on C’”. Siten analogiasta ‘vanhuus on elämälle samaa kuin ilta päivälle’ voidaan johtaa metaforat ‘päivän vanhuus’, ‘elämän ilta’ ja ‘vanhuus on ilta.’” (Perelman 1996, 136).

Sosiologiset teoriat ovat usein metaforia, joissa teeman ja perustan alueet yhdistyvät. Niinpä Shakespearen ja Erving Goffmanin viljalti käyttämät ja analysoimat metaforat sosiaalisen elämän teatterista ovat tiivistyksiä analogiasta ‘sosiaalisen roolin esittäminen vuorovaikutustilanteessa on samaa kuin näytelmäroolin esittäminen teatterissa’. Tämän ja vastaavien metaforisten teorioiden ja käsitteiden tiiviys tekee niistä käyttökelpoisia sosiologisen argumentaation välineitä. Esimerkiksi metaforinen ilmaus “sosiaalinen rooli” on jopa ainoa tapa ilmaista tätä asiaa. Tällaisen kuolleen

tai uinuvan metaforan analogisuutta ei ole helppo havaita. Argumentaatio, jossa johtopäätös perustetaan tällaiseen tuttuun ilmaisuun, näyttää tuottavan seurauksen, joka juontuu itse asioiden luonteesta.

Perelmanin retoriikan teorian perusjuonne on argumentoinnin rationaalisuuden tarkasteleminen. Tämän vuoksi on ymmärrettävää, että myös hänen metaforan käsittelynsä on suppeaa ja metaforan merkitys rajoittuu analogiapäätelmien erityistapaukseksi. Sosiologisen kielenkäytön yhteydessä on kuitenkin syytä korostaa metaforien merkitystä myös ajattelun luovuuden kannalta. Myös Perelman toteaa tämän kirjoittaessaan (1996, 141): “Varmaa on joka tapauksessa, että filosofinen ajattelu, jota ei voida empiirisesti todentaa, kehittyy argumentaatioissa, jossa tietyille analogioille ja metaforille haetaan hyväksyntää maailmankuvan keskeisinä tekijöinä.” Tässä mielessä metaforinen ja analogioiden avulla toimiva ajattelu on ikään kuin filosofisen ja teoreettisen ajattelun kohtalo. Voidaan ajatella, että metaforat ovat samalla tavalla myös sosiologisen teoretisoinnin rakennusvälineitä ja että sosiologinen ajattelu muodostuu tässä merkityksessä maailmankuvaksi.

Sosiologisen kielenkäytön metaforinen luonne ilmenee useammalla tavalla. Laurel Richardson on esittänyt jaottelun sosiologian tieteenfilosofiaa leimaavien metaforisten jäsennysten sekä ontologisten sosiologista ajattelua leimaavien metaforisten jäsennysten välillä. (Richardson 1991).

Tieteenfilosofisella tasolla sosiologista kielenkäyttöä ja ajattelua ohjaavat useinkin havaitsemattomiksi jäävät implisiittiset metaforiset määrittelyt tieteen luonteesta ja tehtävästä. Esimerkiksi empirismin tieteenfilosofiassa inhimillistä toimintaa kuvataan vain tiedon hankinnan kaltaisena prosessina. Tämä toiminta tehdään ymmärrettäväksi käyttämällä subjektin ja objektin metaforia. Kieliopin alueeseen viittaava kielikuva antaa empirismille tietoteoreettisen erottelun tiedon subjektin ja objektin välille. Samoin empirismin instrumentaaliseen käsitykseen kielestä kuuluu työkalun metafora. Tällöin ajatellaan, että tutkimuksessa käytettävä kieli on väline, jolla todellisuus tehdään ymmärrettäväksi, sen sijaan että kieli olisi itsessään todellisuutta tuottava voima. Myös fenomenologiassa käytetään kieliopillista metaforaa subjektista ja objektista, mutta tässä katsannossa merkityksen tuottava lähde on subjektissa. Tämän vuoksi tekijän tai toimijan metafora on fenomenologialle keskeinen. Hermeneutiikassa puolestaan keskeinen metafora on teksti. (Shapiro 1985–86)

Tietoteoreettisten metaforien ohella sosiologinen puhe yhteiskunnasta ja sosiaalisesta todellisuudesta jäsenyy eräiden metaforisten mallien ympärille. Richard Harvey Brown on nimittänyt näitä malleja sosiologisen puheen juurimetaforiksi (root metaphors). Brown tarkoittaa juurimetaforilla viimekädessä ontologisia määrittelyjä todellisuuden ja maailman luonteesta ja niitä kielellisiä merkityskehyksiä, joiden avulla maailmasta tai sen osasta voidaan puhua. Brown korostaa sitä, että juurimetaforat ovat usein

tietoteoreettisten metaforien tavoin implisiittisiä, siis refleктоimatta käytettyjä kattavia jäsennyksiä maailmasta. (Brown 1977, 77–171).

Sosiologian juurimetaforat ovat sosiologisia käsitteitä organisoivia ja ryhmitteleviä ontologisia määrittelyjä todellisuuden luonteesta. Brown nimeää näitä kaikkiaan viisi. Organismi ja mekanismi ovat metaforia, joilla luonnehditaan yhteiskunnan kokonaisuutta. Kieli, näytelmä ja peli kuvaavat puolestaan sosiaalista toimintaa.

George Lakoffin (1993) esittämän metaforan määritelmän mukaisesti voidaan sanoa, että Brownin tunnistamat sosiologian juurimetaforat ovat käsitteellisiä metaforia. Lakoffin määritelmän mukaan metafora on jonkin kokemuksen alueen mallintamista jonkin toisen kokemuksen alueen sanaston avulla. Niinpä Lakoffin ja Johnsonin (1980, 46) esimerkkiä käyttäkseni suomenkin kielessä on mahdollista käyttää käsitteellistä metaforaa TEORIAT OVAT RAKENNUKSIA, joka ilmenee sellaisissa tieteen käytäntöjä kuvaavissa metaforisissa ilmaisuissa kuten: teorian rakentaminen, teorian perustukset, teorian romahtaminen, teorian saama tuki jne. Kysymys on kohdealueen (esimerkissä teoria) kartoittamisesta lähdealueen (esimerkissä rakennus) termeillä. Metafora tarkoittaa tässä merkityksessä käsitteellistä vastaavuutta kahden eri kokemusalueen välillä.

Sovellettuna Brownin tunnistamiin sosiologian juurimetaforiin edellinen tarkoittaa sitä, että sosiologisessa puheessa käytetään seuraavia käsitteellisiä metaforia:

YHTEISKUNTA ON MEKANISMI
YHTEISKUNTA ON ORGANISMI
SOSIAALINEN TOIMINTA ON KIELTÄ
SOSIAALINEN TOIMINTA ON TEATTERIA
SOSIAALINEN TOIMINTA ON PELIÄ.

Esimerkiksi metafora YHTEISKUNTA ON ORGANISMI on ontologisten vastaavuuksien malli, joka luonnehtii episteemisiä vastaavuuksia kartoittamalla tietoa organismeista tiedoksi yhteiskunnasta. Nämä vastaavuudet mahdollistavat yhteiskuntaa koskevan puheen ja ajattelun käyttämällä sitä tietoa, jota on käytettävissä organismeista. Perelmanin metaforateorian käsitteillä voidaan sanoa, että organismi on analogian perusta ja yhteiskunta on analogian teema.

Juurimetafora ei suinkaan ole yksiselitteinen sosiologisen kielen piirre. Metaforan luonteeseen kuuluu, että se voi synnyttää useammanlaisia assosiaatioita. Tämän vuoksi samalla metaforalla voidaan määritellä useampia näkökantoja. Esimerkiksi ajatus siitä, että yhteiskunta on organismin kaltainen voidaan artikuloida usealla tavalla. Donald N. Levine (1995, 243) on löytänyt Auguste Comten ajattelusta viisi organismimetaforan

merkitystä, joilla on ollut merkitystä myöhemmälle sosiologialle: Sosiaalinen organismi tarkoitti 1) yliköylöllistä sekularisoitunutta palvonnan kohdetta, 2) ilmensi inhimillisen evoluution mallia, 3) viritti yhteiskunnallisen organisaation teorian muodostamista, 4) ilmensi yhteiskuntatieteen metodologista periaatetta ja 5) tarjosi normatiivisen mittapuun ilmiöiden arvioimista ja toiminnan päämäärien asettamista varten.

Listasta on helppo havaita, että jotkin organismimetaforan käyttöyhteydet ovat selvästi muodostuneet sivuutetuiksi kannoiksi, kuten ajatus siitä, että sosiaalinen organismi olisi jossain konkreettisesti mielessä yliköylöllinen olento. Samoin ajatus ihmislajin evoluutiosta organismin evoluution kaltaisena prosessina ei nykyisin nauti kovinkaan laajaa kannatusta. Levinen mukaan organismimetaforan merkitys sosiologian kehitykselle on nähtävissä lähinnä kolmessa seikassa. Ensiksikin se toimi virikkeen antajana sosiologialle ryhtyä tutkimaan sosiaalisia ilmiöitä vastaavalla naturalistisella otteella kuin mitä luonnontieteissä tehdään. Toiseksi organismimetafora synnytti joukon teoreettisia oivalluksia, jotka perustuivat sosiaalisen organismin ja yksilöllisen organismin välisiin yhtäläisyyksiin ja eroihin. Kolmanneksi organismianalogian avulla on käyty eräitä teoreettisia kiistoja, kuten esimerkiksi Comten, Spencerin ja Durkheimin tavat kehittää metodologisen individualismin teemaa. (Levine 1995, 259) Yksi juurimetafora voi siis vaikuttaa monella eri tavalla sosiologiseen ajatteluun, eikä jonkin juurimetaforan omaksuminen siten edellytä kaikkien siitä laajennettavissa olevien käsitysten hyväksymistä.

Yhteiskunnan ontologista luonnetta kuvaavat juurimetaforat ovat itsessään jäsentyneet toisten käsitteellisten metaforien kautta. Esimerkiksi yhteiskunnan kuvaaminen organismina tai mekanismina on tehokas keino tehdä ymmärrettäväksi se, millaisissa suhteissa yhteiskunnan eri osat ovat toisiinsa nähden. Niinpä organismimetaforan virittämässä puheessa ja ajattelussa yhteiskunnan kuvaus tapahtuu luontevasti anatomisten ja fysiologisten analogioiden avulla, mekanismimetaforan puitteissa taas koneiston toimintaa koskevien analogioiden avulla. Organismi- ja mekanismimetaforille on kuitenkin yhteistä se, että kumpikin tulee ymmärrettäväksi käsitteellisen metaforan YHTEISKUNTA ON SÄILIÖ metaforisina ilmaisuina. Niin organismimetafora kuin mekanismimetaforakin määrittelevät yhteiskunnan rajatuksi kokonaisuudeksi, jonka sisällä on toisistaan erottuvia ja toistensa kanssa tekemisissä olevia osia.

Koska juurimetaforat muodostavat viimekätisiä määrittelyjä maailman ja sosiaalisen todellisuuden luonteesta, ne ovat usein keskenään ristiriitaisessa suhteessa. Tämän vuoksi niitä on mahdollista käyttää sosiologian teoreettisten kiistojen analysoinnin välineenä. Yksi tällainen sosiologisen teorian kiista on ollut evolutionistisen funktionalismin ja kokeellisen empirismin välillä. Se voidaan ymmärtää ja tulkita kahden sosiologisen juurimetaforan välisenä

konfliktina (ks. luku 2). Funktionalismi kytkeytyy organismin juurimetaforaan ja empirismi puolestaan mekanismin juurimetaforaan. Näiden taustalla ovat toisistaan radikaalisti eroavat käsitykset historian luonteesta: evolutionismi ymmärtää historian olevan singulaarinen ja tapahtuvan homogeenisessa ajassa ja kuvaa sitä evolutionistisilla teorioilla, empirismi puolestaan ymmärtää historian tapahtumiksi, jotka ovat kausaalisissa suhteissa keskenään. Organismien metafora määrittelee evolutionismin taustaoletuksia siten, että ilmiöitä tarkastellaan luonnollisina, päämäärähakuisina ja jotain kehitysmallia noudattavina. Tällöin mekanismin metaforan perspektiivistä katsottuna organismin metaforaan kytkeytynyt evolutionismi määrittelee asioita luonnollisiksi jo ennen niiden tutkimista, ja ne kehityksen lait, joiden avulla ilmiöiden valinta tehdään, on muodostettu apriorisesti eikä empiirisesti asioita ja ilmiöitä vertailemalla ja systematisoimalla.

Lakoffin metaforateorian erikoispiirre on, että hän korostaa käsitteellisen metaforan ja metaforisten ilmausten välistä eroa. Käsitteellisellä metaforalla hän siis tarkoittaa sitä vastaavuutta, jonka avulla yhteiskunta voidaan käsitteellistää vaikkapa organismiksi. Tämä käsitteellinen metafora voidaan puolestaan ilmaista lukuisissa erilaisissa metaforisissa ilmauksissa kuten, “yhteiskunta, jossa ei kannata tehdä työtä, on sairas” tai “yhteiskuntatieteen tehtävänä on diagnostisoida yhteiskunnallisia patologioita sekä pyrkiä näiden korjaamiseen”. Toinen sosiologisesti kiintoisa ja merkillepantava seikka Lakoffin metaforakäsityksessä on se, että käsitteellisellä metaforalla hän tarkoittaa aina jonkin puheyhteisön konventionaalaisia ja yleisesti jaettuja metaforisia määrittelyjä.

Sosiologia, kuten mikään muukaan kielenkäytön alue, ei ole sillä tavoin johdonmukainen, että siinä käytettäisiin aina vain yhdestä juurimetaforasta laajennettuja metaforisia ilmauksia. Luonnollinen kieli ei yksinkertaisesti toimi siten. Vaikka yhteiskunnan kokonaisuutta tai sosiaalista toimintaa mallintavat sosiologiset teoriat rakentuvatkin jonkin ontologisia suhteita jäsentävän juurimetaforan varaan, ei tästä seuraa se, että teorian artikuloimisessa käytettävät metaforiset ilmaisut olisivat tämän juurimetaforan metaforisia laajennuksia. Valtaosa sosiologisista käsitteistä on joltain toiselta elämänalueelta sosiologian piiriin noudettuja ilmaisuja, ja useat niistä eivät ole tekemisissä juurimetaforien käsitteiden kanssa. Esimerkkejä tästä ovat vaikkapa normi ja funktio.

Sosiologisen tradition muodostuminen on kielenkäytön näkökulmasta tarkasteluna juuri näiden muilta elämän ja kokemuksen alueilta omaksuttujen metaforisten ilmaisujen vakiintumista tämän erityisen puheyhteisön kielenkäyttöön. Metaforisten ilmaisujen vakiintuminen merkitsee edelleen sitä, että tämän puheyhteisön piirissä metaforisten ilmaisujen aktiivinen figuratiivinen luonne vähitellen häviää ja muuttuu kirjaimelliseksi kielenkäytöksi (aiheesta ks. Noro 1991).

Metaforat vaikuttavat sosiologian käytäntöihin käsitteellisellä tasolla. Metaforat – niin implisiittiset kuin tunnistettavasti metaforiset ilmaisutkin – orientoivat ja käsitteellisellä tasolla määräävät ennakoita sosiologisen tiedon luonnetta. Jonkin tiedon muodostuminen sosiologiseksi tiedoksi edellyttää sitä, että se asetetaan johonkin sosiologiselle kielenkäytölle ominaiseen metaforiseen yhteyteen.

Esimerkki siitä, miten metaforinen määrittely määrittelee yhteiskunnallista ja sosiaalista todellisuutta konventionalisoituneista määrittelyistä poikkeavalla tavalla on 1990-luvulla yleistynyt tapa puhua yhteiskunnasta verkoston metaforan avulla (ks. luku 7). Metafora määritelmänsä mukaisesti tekee tuntematonta tutuksi, mutta samalla se usein paljastaa jostain ennestään tutusta ilmiöstä uusia piirteitä ja tässä mielessä tekee tuttua tuntemattomaksi. Verkosto toimii juuri tällä tavoin, kun sen avulla määritellään esimerkiksi sosiaalisen toiminnan luonnetta. Sosiologiassa on perinteisesti tarkasteltu yhteiskuntaa tilallisina rakenteina ja kenttinä. Verkosto asettuu näitä määrittelyjä vastaan, koska sen topologiasta puuttuvat vastaavat tilaan orientoituvat merkitykset. Niinpä verkosto korostaa yhteistyötä ja vastavuoroisuutta toisin kuin yhteiskunnan hierarkkisuutta korostavat rakennemäärittelyt. Verkosto ei kuitenkaan metaforisena määrittelynä kokonaan rajaa pois esimerkiksi yhteiskunnallisen vallankäytön teemaa, se vain tarkastelee sitä toisella tavalla korostamalla vallankäytön verkostojen sisäistä sitoutuneisuutta ja niiden erillisyyttä vallankäytön kohteista. Yhteiskunnallisen toiminnan dynamiikkaa verkosto jäsentää korostamalla toimijoiden aktiivisuutta, toisin kuin esimerkiksi vertikaalisuutta korostavat näkemykset, joissa esimerkiksi hyvä maku metaforisesti painovoiman vaikutuksesta “valuu” yhteiskunnan yläosasta alaspäin. Käytettävästä metaforasta riippuen kielenkäytöllä kyetään avaamaan ja sulkemaan erilaisia perspektiivejä kuvattavaan kohteeseen.

Metaforat määrittelevät sosiologisen tiedon luonnetta. Tämä merkitsee sitä, että sosiologinen tieto tulee ymmärrettäväksi aina jossain tietyssä metaforisessa kontekstissa. Metaforinen konteksti on se tekijä, jonka avulla esimerkiksi tieteen tarkastelemat tosiasiat tulkitaan. Se määrittelee jonkin seikan tai havaittavan ilmiön tosiasiaiksi, faktuaalista sen. Tässä mielessä metaforinen konteksti on todellisuutta konstruoiva, todellisuutta rakentava tekijä.

Metaforinen konteksti ei konstruoi todellisuutta ja faktuaalista havaittavia ilmiöitä välittömästi ja suoraan, vaan se etuoikeuttaa aina jonkin tietyn tulkinnan (Black 1962). Metaforinen konteksti on siten jo ennen sosiologisten havaintojen ja päätelmien tekemistä vaikuttamassa siihen, millaisia tosiasioita sosiologisessa tiedossa käsitellään. Ja koska metaforinen konteksti etuoikeuttaa jonkin tietyn tulkinnan tavan, on se aina välttämättä tässä

mielessä rajoitettu konteksti, joka sulkee ulkopuolelleen epämielekkäinä muut kontekstit.

Kielenkäytön tutkimus ja sosiologian teorianmuodostus

Sosiologinen proosa on kohteellista viestintää. Siinä pyritään vakuuttamaan tekstin lukijoita siitä, että asiat ovat sillä tavoin kuin tekstissä väitetään niiden olevan. Sellainen kirjoittaja ja puhuja, joka tietää millaisia keinoja hän viestinnässään käyttää, todennäköisesti osaa ilmaista itseään paremmin kuin sellainen, joka käyttää puheyhteisönsä kielenkäytön muotoja reflektioimattomalla tavalla. Näen oman tutkimukseni merkityksen tässä seikassa.

Ymmärrän sosiologian kielenkäytön tutkimuksella olevan ensiksikin sellaisen terapeutin vaikutuksen, että se tuo näkyviin niitä keinoja, joiden avulla sosiologit diskurssissaan tekevät sosiaalisen ja yhteiskunnallisen maailman ilmiöitä selitettäväksi ja ymmärrettäväksi. Kun nämä keinot tulevat paremmin havaittaviksi, sosiologit toivottavasti tulevat myös paremmin asiaansa esittäviksi puhujiksi ja kirjoittajiksi.

Retorisella, metaforisella ja narratiivisella tutkimusotteella ei varmastikaan kyetä vastaamaan siihen, mitä ja miten sosiologian tulee tutkia. Sen sijaan kielenkäytön muotojen ja retoriikan tuntemus voi Aristoteleen tarkoittamalla tavalla auttaa sosiologista argumentoijaa löytämään kulloisessakin tilanteessa ne keinot, joilla hän osaa parhaiten vakuuttaa muutkin henkilöt siitä, että hänen näkemyksensä ovat arvokkaita. Kielenkäytön tutkimuksen merkitys sosiologiselle teorianmuodostukselle onkin teorian pragmaattisuuden osoittamisessa.

Tieteen käytäntöön kuuluu jatkuva kommunikointi ja keskustelu tehtävistä ratkaisuista ja saaduista tuloksista. Argumentaation tutkiminen osoittaa, ettei teorioiden loogisen rakenteen hiominen ja todistusaineistona käytettävien havaintojen asianmukainen kokoaminen ja analysointi riitä. Tämän ohella on tärkeää kiinnittää huomiota siihen, miten ja millaiselle yleisölle viesti osoitetaan ja miten argumentoija kykenee osoittamaan olevansa pätevä henkilö esittämään asiansa. Teoreettisten rakennelmien kokoamisessa on tietysti ensisijaista, että tehtävät päätelmät ovat kaikin puolin päteviä. Mutta hyväkään teoria ei tule luetuksi ja ymmärretyksi, jos sitä ei kyetä kehystämään argumentaatiotilanteen sosiaaliseen rakenteeseen. Sosiologian teoreettisten tekstien lukijat täytyy tavalla tai toisella vakuuttaa siitä, että tekstit ovat lukemisen arvoisia ja että niissä esitellyt teoriat ajattelemisen, opiskelemisen ja soveltamisen arvoisia. Tosi ja hyvä sosiologinen teoria tai teoreettinen tulkinta ei ole onnistunut, jos sen esittäjä ei kykene kertomaan, miksi hänen teoriansa tai teoreettinen tulkintansa on tärkeä.

Ymmärrän sosiologian kielenkäytön tutkimuksen olevan sosiologian teorianmuodostukseen nähden eräänlainen metateoreettinen näkökulma. Koska sosiologia on heterogeeninen “puhepilvi”, ei sosiologeja ja sosiologiaa voida määrittellä ilmeisesti muulla tavalla kuin lukemalla sosiologeiksi sellaiset henkilöt, jotka ovat saaneet sosiologisen koulutuksen ja sosiologiaksi sen kirjallisuuden ja ne tutkimukset, joita nämä ihmiset sosiologiaa sanovat olevan. Tämä määrittelytapa on ilmeisen epäkiinnostava ja hedelmätön sosiologian identiteetin rakentamisen ja määrittelemisen kannalta. Kielenkäytön tutkimus sen sijaan näyttää sosiologian teorioiden ja menetelmien moninaisuuden metateoreettisena perspektiivinä yhtenä kenttänä. Vaikka sosiologia muutoin vaikuttaakin kovin hajaantuneelta ja sisäisesti eriytyneeltä, osoittaa sosiologisen diskurssin narratiivisten ja metaforisten aspektien tutkiminen sen, että tämän ammatin harjoittajilla on ammattinimikkeen lisäksi myös jotain muutakin yhteistä.

Sosiologia on puheyhteisö, jonka jäsenet tunnistavat toisensa tälle yhteisölle ominaisista kielenkäytön konventioista. Jokaisella puheyhteisöllä on omien kertomustensa varanto. Yksi tällainen sosiologien käyttämä kertomus on kuvaus oman aikakauden muuttuvasta luonteesta, jonka avulla sosiologit toistuvasti perustelevat tutkimuskohteidensa kiinnostavuutta ja tärkeyttä. Samoin jokainen sosiologi kertoo kollektiivista kertomusta omasta ammattikunnastaan lukiessaan ja kirjoittaessaan itsensä ja oman työnsä osaksi sosiologian traditiota. Sosiologiset teoriat tulevat ymmärretyiksi ja tulkituiksi sosiologisina teorioina siksi, että ne osoitetaan sosiologian puheyhteisölle tällaisten kollektiivisten kertomusten avulla.

Metaforien tutkimus ei voi kertoa sosiologeille, millaisilla metaforisilla jäsenyksillä heidän tulisi sosiaalista maailmaa ja yhteiskuntaa kuvata. Metaforien tutkimus voi tulla paikalle vasta jälkikäteen, selvittämään mitä tuli sanotuksi ja miten. Mutta sen sijaan metaforien tutkimus voi kertoa sosiologeille sen, kuinka pitkälle heidän ajattelunsa on metaforisesti rakentunut, ja miten pitkälle metaforan lähdealueen ominaisuudet määrittelevät kohdealueen ominaisuuksien ymmärtämistä. Sosiologian menetelmäoppikirjoissa korostetaan sitä, että tutkittavien ilmiöiden operationalisoinnit tulee määrittellä huolellisesti. Ymmärrykseni mukaan sosiologian käsitteiden metaforisuuden tutkimisessa on kysymys vastaavalaaisesta asiasta. Niinpä vaikkapa verkoston käsitettä tulee tarkastella siitä näkökulmasta, millä erilaisilla tavoilla se kohdealuettaan määrittelee. Tässä mielessä metaforien tutkiminen on myös sosiologisen kielenkäytön rationaalisuuden tarkastelemista samalla tavalla kuin argumentaation tutkiminen sitä on.

Mikään luonnollisella kielellä operoiva tiede ei voi loppuun asti vapauttaa itseään kielen epämääräisyydestä. Siksi on turhaa haaveilla siitä, että sosiologian teorian kieli olisi joskus läpikuultavan kirkas, yksiselitteinen ja

loppuun asti johdonmukainen. Tätä lupausta sosiologian kielenkäytön tutkimus ei voi antaa. Mutta sen sijaan kielenkäytön tutkimuksella voidaan aina arvioida teoreettisten innovaatioiden mahdollisuuksia ja rajoituksia. Jokaista uutta teoriaa ja uutta yhteiskunnallisia ja sosiaalisia asioita määrittelevää metaforaa on mahdollista arvioidaan siltä kannalta, miten pitkälle sen soveltaminen ja omaksuminen tuottaa meille uutta tietoa ja uusia näkemyksiä asioista joita haluamme ymmärtää ja missä tulee vastaan raja, jonka jälkeen metaforan mukainen ajattelu vain tekee asioita epäselvemmiksi.

Kirjan rakenne

Yhteenvetoluvun jälkeen tässä kirjassa on kuusi lukua, joissa esitän erillisiä analyysejä sosiologisesta kielenkäytöstä. Luvut 2 ja 3 sekä 5–7 on aiemmin julkaistu muualla artikkeleina. Luvulle 4 olen saanut julkaisupäätöksen.

Luku kaksi “*Sosiologinen modernisaatioteoria ja narratiivisuus*” (alkuperäinen julkaisupaikka: *Sociologia* 30, 1993: 2, 88–96) käsittelee muita lukuja yleisemmällä tavalla sosiologista ajattelua ohjaavia periaatteita. Siinä ovat aiheena sosiologian modernisaatioteoreettiset näkemykset kertomusteoreettisesta näkökulmasta. Luvussa käsitellään historiantutkimuksen ja sosiologisen ajattelun eroa sekä käydään keskustelua sosiologisen modernisaatioteorian historismin ongelmista. Modernisoitumisteoriaa luonnehditaan minimikertomukseksi ja tämän mallin avulla osoitetaan, millaisia ongelmia modernisaatioteorian tulkitseminen ja ymmärtäminen kertomukseksi aiheuttaa sosiologiselle teoretisoinnille. Luvun lopussa muodostetaan juonirakenteiden analyysimallin avulla formalisaatio sosiologisen kulttuurikritiikin malleista.

Luvussa kolme “*Puhujakuva Émile Durkheimin Sosiologian metodisäännöissä*” (alkuperäinen julkaisupaikka: Teoksessa Pekka Sulkunen ja Jukka Törrönen (toim.): *Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys*. Gaudeamus, Helsinki 1997. S. 280–298) analysoidaan sosiologian klassista tekstiä, jossa poikkeuksellisen selkeällä tavalla konstruoidaan käsitystä sosiologiasta ja sosiologista. *Metodisääntöjä* tulkitaan ja analysoidaan siis oman aikansa uuden tieteen perustamisasiakirjana. Teoksen retorisisista ominaisuuksista käsitellään erityisesti siinä rakentuvia puhuja- ja yleisökuvia ja niille piirtyviä modaalisia ominaisuuksia.

Luvussa neljä “*Objektivistinen sosiologia vs. liittolaisuus yhteiskunnan kanssa — Puhujakuva Dahrendorfin ja Castellsin teoksissa*” (ilmestyy *Janus* 7, 1999:1) tarkastelen sosiologisen diskurssin enonsiatiivisen ulottuvuuden retorisia piirteitä. Erityisesti kiinnostuksen kohteena on se,

millaisilla keinoilla sosiologisen tekstin tekijä konstruoi itsestään vakuuttavan ja asiantuntevan asiansa esittäjän ja miten hän suostuttelee lukijaa seuraamaan väitteidensä esittämistä. Tässä luvussa käytän esimerkkiaineistonani Ralf Dahrendorfin ja Manuel Castellsin tekstejä.

Luvussa viisi "*Jean Baudrillardin antisosiologia*" (alkuperäinen julkaisupaikka: Teoksessa Keijo Rahkonen (toim.): Sosiologisen teorian uusimmat virtaukset. Gaudeamus, Helsinki 1995. S. 55–75) on aiheena sosiologinen kulttuurikritiikki. Luvussa verrataan Jean Baudrillardin tapaa muodostaa kertomus aikakauden muutoksesta perinteisempiin sosiologisiin kulttuurikritiikin muotoihin. Baudrillardin suhde sosiologiaan on ironinen ja hänen kirjoituksiaan voidaan tulkita tekstuaalisiksi rakennelmiksi, joiden tarkoituksena on kyseenalaistaa sosiologisen ajattelun taustalla olevia lähtökohtia. Luvun lopussa esitetään Baudrillardin tekstien sisäisen performatiivisen ristiriidan ratkaisemiseksi kolme erilaista luentastrategiaa.

Luvussa kuusi "*Tietoyhteiskunta: epookkiteoriaa, retoriikkaa vai yhteiskuntateoriaa?*" (alkuperäinen julkaisupaikka: Teoksessa Kari Stachon (toim.): Näkökulmia tietoyhteiskuntaan. Gaudeamus, Helsinki 1997. S. 22–42) käsitellään sosiologista puhetta tietoyhteiskunnasta. Luvussa esitetään tietoyhteiskunta -käsitteen aatehistoriaa suhteessa teollisesta ja jälkiteollisesta yhteiskunnasta käytyyn sosiologiseen keskusteluun. Edelleen luvussa analysoidaan tietoyhteiskunta-käsitteen retorisia ja kulttuurikriittisiä ominaisuuksia. Luvun lopussa käsitellään tietoyhteiskuntaa koskevan hallinnollisen ja populaarin puheen suhdetta käsitteen sosiologiseen sisältöön.

Luvussa seitsemän "*Verkosto yhteiskuntatieteellisenä metaforana*" (alkuperäinen julkaisupaikka: Tiede ja edistys. 3/1998. S. 186–197) analysoidaan verkoston käsitteen metaforisia ominaisuuksia sosiologisessa diskurssissa. Verkoston metaforan topologiset ominaisuudet vaikuttavat siihen, millä tavoin erilaisia sosiologisesti kiinnostavia kysymyksiä voidaan artikuloida tämän käsitteen avulla. Verkoston metafora korostaa esimerkiksi vallankäytön suhteen erilaisia seikkoja kuin rakenteen tai kentän metaforat.

Kirjallisuus

- Alasuutari, Pertti (1993): Sosiologisen tekstin kaksi lajityyppiä. *Sociologia* 1993, Vol 30, 1: 26–35.
- Allardt, Erik & Yrjö Littunen (1964): *Sociologia*. 3. tark. p. WSOY, Porvoo
- Aristoteles (Ret.): *Retoriikka*. Aristoteles Teokset Osa IX. Gaudeamus, Helsinki 1997.
- Badham, Richard, J. (1986): *Theories of Industrial Society*. Croom Helm, London & Sydney.
- Black, Max (1962): *Models and Metaphors*. Cornell University Press, Ithaca.
- Blumer, Herbert (1990): *Industrialization as an Agent of Social Change. A Critical Analysis*. Aldine de Gruyter, New York.
- Brown, Richard Harvey (1977): *A Poetic for Sociology. Toward a Logic of Discovery for the Human Sciences*. University of Chicago Press, Chicago.
- Brown, Richard Harvey (1987): *Society as Text. Essays on Rhetoric, Reason and Reality*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Brown, Richard Harvey (1989): *Social Science as Civic Discourse. Essays on the Invention, Legitimation and Uses of Social Theory*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Brown, Richard Harvey (1991): *Narrative in Scientific Knowledge and Civic Discourse. Current Perspectives in Social Theory*. Vol 11, p. 313–329.
- Castells, Manuel (1996): *The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume I: The Rise of the Network Society*. Blackwell Publishers.
- Chatman, Seymour (1986): *Story and Discourse. Narrative Structure in Fiction and Film*. 3.p. Cornell University Press. Ithca and London.
- Culler, Jonathan (1994): *Ferdinand de Saussure*. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Dahrendorf, Ralf (1959): *Class and Class-Conflict in Industrial Society*. Routledge & Kegan Paul, London.
- Edmondson, Ricca (1984): *Rhetoric in Sociology*. The Macmillan Press, London.
- Eräsaari, Leena (1994): Millainen tekotuote etnografia on? Keskustelua etnografian kirjoittamisesta. *Janus* 1994, no 4: 362–372.
- Eskola, Antti (1968): *Sosiologian tutkimusmenetelmät II*. WSOY, Porvoo, Helsinki.
- Fish, Stanley (1980): *Interpreting the Variorum. Teoksessa Stanley Fish: Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities*. Harvard University Press, Cambridge Mass. and London. s.147–173.
- Fisher, Walter R. (1987): *Human Communication as Narration: Toward a Philosophy of Reason, Value, and Action*. University of South Carolina Press, Columbia.
- Green, Bryan S. (1988): *Literary Methods and Sociological Theory. Case Studies of Simmel and Weber*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Gronow, Jukka & Arto Noro & Pertti Töttö (1996): *Sosiologian klassikot*. Gaudeamus, Helsinki.
- Gusfield, Joseph (1976): *The Literary Rhetoric of Science: Comedy and Pathos in Drinking Driver Research*. *American Sociological Review* 1976, Vol 41, February: 16–34.
- Gusfield, Joseph R. (1990): *Two Genres of Sociology*. Teoksessa Albert Hunter (ed.): *The Rhetoric of Social Research. Understood and Believed*. Rutgers University Press, New Brunswick and London.
- Habermas, Jürgen (1987): *Myytin ja valistuksen yhteenkietoutuminen*. Teoksessa Jürgen Habermas: *Järki ja kommunikaatio (toim. Jussi Kotkavirta)*. Gaudeamus, Helsinki.
- Heiskala, Risto (1995): *Moderni, jälkimoderni ja jälkitraditionaalinen yhteiskunta*. Sosiologinen rektio postmodernisuuskeskusteluun. *Tiede & edistys* 1995, Vol 20, 203–215.
- Jokinen, Arja & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (1993): *Diskurssianalyysin aakkoset*. Vastapaino, Tampere.

- Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa (1992): KAS. Kuvaus, argumentti ja selitys tutkimusraportissa. Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja D-165. Helsinki.
- Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa (1994): Puhetaito. Mitä mestaripuhujan tulee tietää. Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja D-140. 2.p. Helsinki.
- Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa (toim.) (1998): Argumentti ja kritiikki. Lukemisen, keskustelun ja vakuuttamisen taidot. Gaudeamus, Helsinki.
- Kortteinen, Matti (1992): Kunnian kenttä: suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona. Hanki ja jää, Helsinki.
- Lachenmeyer, Charles W. (1971): *The Language of Sociology*. Columbia University Press, New York & London.
- Lakoff, George and Mark Johnson (1980): *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press.
- Lakoff, George (1993): *The Contemporary Theory of Metaphor*. Teoksessa Andrew Ortony (ed.): *Metaphor and Thought*. Second Edition. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lepenies, Wolf (1988): *Between Literature and Science: the Rise of Sociology*. Cambridge University Press, Cambridge ym. & Editions de la maison des sciences del'homme, Paris.
- Levine, Donald N. (1995): *The Organism Metaphor in Sociology*. *Social Research*, Vol . 62, No. 2 (Summer 1995), 239–265.
- Lytard, Jean-Francois (1985): *Tieto postmodernissa yhteiskunnassa*. Vastapaino, Tampere.
- Mann, Michael (1986): *The Sources of Social Power. A history of power from the beginning to A.D. 1760*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Mann, Michael (1995): *The Sources of Social Power. Vol. 2 : The rise of classes and nation-states, 1760–1914*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Merton, Robert K. (1973): *The Normative Structure of Science*. Teoksessa Robert K. Merton: *The Sociology of Science. Theoretical and Empirical Investigations*. The University of Chicago Press, Chicago and London. Ss. 267–278. [1942].
- Nisbet, Robert (1976): *Sociology as an Art Form*. Heinemann, London.
- Noro, Arto (1991): Miksi sosiologiassa tutkitaan sosiologian klassikkoja? *Sosiologia* Vol 28, 3: 157–160.
- Palonen, Kari (1988): *Tekstistä politiikkaan*. Vastapaino, Tampere.
- Palonen, Kari & Hilikka Summa (toim.) (1986): *Pelkkää retoriikkaa. Tutkimuksen ja politiikan retoriikat*. Vastapaino, Tampere.
- Perelman, Chaim (1996): *Retoriikan valtakunta*. Vastapaino, Tampere.
- Polkinghorne, Donald E. (1988): *Narrative Knowing and the Human Sciences*. State University of New York Press. Albany.
- Richardson, Laurel (1991): *Value Constituting Practices, Rhetoric, and Metaphor in Sociology: A Reflexive Analysis*. *Current Perspectives in Social Theory*. Vol 11, p. 1–15.
- Rimmon-Kenan, Shlomith (1991): *Kertomuksen poetiikka*. SKS, Helsinki.
- Shapiro, Michael J. (1985–86): *Metaphor in the Philosophy of the Social Sciences*. *Cultural Critique*, 2, Winter, p. 191–214.
- Sulkunen, Pekka & Jukka Törrönen (toim.) (1997): *Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys*. Gaudeamus, Helsinki.
- Sulkunen, Pekka (1998): *Johdatus sosiologiaan. Käsitteitä ja näkökulmia*. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.
- Summa, Hilikka (1996): *Kolme näkökulmaa uuteen retoriikkaan: Burke, Perelman, Toulmin ja retoriikan kunnianpalautus*. Teoksessa Kari Palonen & Hilikka Summa (toim.): *Pelkkää retoriikkaa. Tutkimuksen ja politiikan retoriikat*. Vastapaino, Tampere. Ss. 51–83.
- Tammi, Pekka (1992): *Kertova teksti. Esseitä narratologiasta*. Gaudeamus, Helsinki.
- Tilly, Charles (1981): *As Sociology Meets History*. Academic Press, Orlando, Fla.

- Tilly, Charles (1984): *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. Russell Sage Foundation, New York.
- Törrönen, Jukka (1997): *Intohimoinen teksti – pysäytetty kertomus suostuttelun makrorakenteena*. Teoksessa Sulkunen, Pekka & Jukka Törrönen (toim.): *Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys*. Gaudeamus, Helsinki. Ss. 221–247.
- van Dijk, Teun A. (ed.) (1997): *Discourse as Structure and Process*. *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. Volume I. Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Wallerstein, Immanuel (1974): *The Modern World-System*. *Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*. Academic Press, New York.
- Wallerstein, Immanuel (1980): *The Modern World-System*. *Mercantilism and the consolidation of the European world-economy, 1600–1750*. Academic Press, New York.
- Wallerstein, Immanuel (1989): *The Modern World-System*. *The second era of great expansion of the capitalist world-economy, 1730–1840s*. Academic Press, San Diego.
- White, Hayden (1973): *Metahistory; The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.

II Sosiologinen modernisaatioteoria ja narratiivisuus

Viisi sokeaa tunnustelee norsua käsillään. Yksi heistä koskettelee kärsää, toinen jalkaa, kolmas korvaa, neljäs häntää, viides selkää. Jokainen heistä väittää omien havaintojensa pohjalta tietävänsä, millainen norsu on.

Tässä metaforassa norsu on sosiologia ja sokeat ovat sosiologisia teorioita ja lähestymistapoja. Hyvin erilaista ajattelua ja hyvin erilaisia kirjoituksia nimitetään sosiologiaksi. Tämän vuoksi on tuskin mahdollista yksiselitteisellä ja kiistattomalla tavalla määritellä sosiologiaa jonain yhtenä tutkimuskohteen, metodin ja teoreettisen viitekehyksen muodostamana kokonaisuutena. Sosiologian nimellä tehdään mitä erilaisinta tutkimusta, ja aivan samanlaista tutkimusta tehdään myös muiden tieteenalojen piirissä.

Alun metafora antaa kuitenkin ymmärtää, että on olemassa keino nähdä norsu kokonaisuutena, joka tekee ymmärrettäviksi kaikki sokeiden keskenään ristiriitaiset havainnot. Sosiologiassa tätä näkökulmaa on nimitetty metateoreettiseksi tai metasosiologiseksi. Yksi tällainen lähestymistapa on tarkastella sosiologista kielenkäyttöä. Muiden metasosiologisten tarkastelutapojen tavoin sosiologisen kielenkäytön tutkimisen tarkoituksena on olla sosiologian itsereflektiota. Se pyrkii siis kertomaan, millaista tieteenharjoitusta ja kielenkäyttöä sosiologia on.

Yksi kaikille sosiologian klassikoille yhteinen piirre oli, että he käsittelivät modernia länsimaista yhteiskuntaa ja sen modernisoitumista. Tämä seikka yhdistää nykyisenkin tutkimuksen klassikoihin, sillä sosiologisissa tutkimuksissa varsin yleisesti yhteiskunnallinen muutos tulkitaan modernisoitumiseksi. Tässä mielessä teoria yhteiskuntien modernisoitumisesta on yleisesti sosiologista ajattelua ohjaava periaate.

Käsittelen tässä artikkelissa sosiologista modernisaatioteoriaa kertomusteoreettisesta näkökulmasta. Tarkoitukseni ei ole arvioida, onko modernisaatioteoria jollain kriteereillä arvioiden pätevä tieteellinen esitys yhteiskunnallisesta muutoksesta. Sen sijaan tarkastelen modernisaatioteorian luonnetta kertomuksena ja tämän seurauksia sosiologiselle teoretisoinnille.

Millainen modernisoitumisteoria on?

Esimerkiksi Philip Abrams (1972; 1982, 18–23) on kuvannut sosiologian klassisen vaiheen modernisoitumisteorian rakennetta. Hän tulkitsee modernisaatioteoriat erityisesti teollistumista käsitteleviksi analyysiksi. Abramsin mukaan sosiologia on pyrkimystä ymmärtää yhteiskunnallisen muutoksen luonnetta ja suuntaa. Tämä ilmenee hyvinkin erilaisten sosiologien tuotannossa ensiksikin pyrkimyksenä määritellä teollisen (tai modernin) yhteiskunnan luonne suhteessa esiteollisiin (tai traditionaalisiin) yhteiskuntiin ja toiseksi arvioina siitä mihin suuntaan teollinen yhteiskunta on kehittymässä.

Arvioimalla Durkheimin, Marxin ja Weberin tuotantoa Abrams väittää, että modernisaatioteoriat voidaan nähdä kahden elementin yhdistelmänä. Näitä elementtejä hän nimittää tyyppien kontrasteiksi ja tendenssien teorioiksi.

Modernisaatioteoriassa rakennetaan kontrasti yleisen teollisen yhteiskunnan tyyppin ja yleisen esiteollisen yhteiskunnan tyyppin välille. Teollisten yhteiskuntien yleisen tyyppin keskeiset piirteet tuodaan siis näkyviin kontrastitoimalla ne esiteollisten yhteiskuntien yleisen tyyppin kanssa. Sen jälkeen kun erot on identifioitu kontrastien avulla, modernisaatioteorioissa kehitetään teorioita siitä, miten nykyisyys on konstruoinut menneisyydestä. Tämä tapahtuu siten, että sosiaalisen toiminnan ja sosiaalisten rakenteiden välinen vuorovaikutus tulkitaan historialliseksi tendenssiksi, jossa teollinen tyyppi korvaa esiteollisen tyyppin.

Tyyppien kontrasteilla Abrams tarkoittaa sosiologian teoriavarannosta tuttuja käsitteellisiä vastakohtaisuuksia: esimerkiksi Tönniesin *Gemeinschaft–Gesellschaft*, Durkheimin mekaaninen solidaarisuus–organinen solidaarisuus, Weberin legitiimin herruuden muodot traditionaalinen–rationaalinen, Parsonsien mallimuuttajat jne. Olennaista on, että nämä käsitteiden väliset kontrastit ymmärretään kronologisesti järjestäytyneiksi muutoksiksi. Modernisaatioteoriassa historiallista aineistoa tiivistetään siten, että nykyisyydestä etsitään sellaisia avainrakenteita, jotka erottavat sen menneisyydestä. Teoriaan ei kuitenkaan kuulu sen kuvaaminen, millaiset historialliset prosessit ovat nämä erot synnyttäneet. Siksi eroista johdetaan tendenssimäisiä lakeja yhteiskunnallisesta muutoksesta loogisesti eikä historiallista aineistoa analysoimalla. Klassinen sosiologia ei siis ollut niinkään kiinnostunut tutkimaan historiallisia muutoksia tiettyinä ajallisesti ja kulttuurisesti sidottuina prosesseina, vaikkakin sen analyysin kohteena oli yhteiskunnallisten rakenteiden ajallinen muutos.

Abramsin mukaan tällaisen modernisaatioteorian omaksumista voidaan yleisesti selittää siten, että sosiologian syntyminen tulkitaan reaktioksi länsimaissa 1800-luvulla tapahtuneeseen yhteiskunnalliseen ja kulttuuriseen muutokseen. Sosiologian klassikot elivät ja tekivät tutkimusta tilanteessa,

jossa nykyisyyden luonnetta ei voinut ymmärtää yksinkertaisesti menneisyydessä alkaneiden kehityskulkujen jatkumisena. Toisaalta heille ei ollut selvää, mihin suuntaan yhteiskunta oli kehittymässä. Juuri tähän kaksisuuntaiseen haasteeseen klassinen sosiologia pyrki vastaamaan. Yhtäältä sosiologian tehtävänä oli selvittää, miten moderni yhteiskunta oli syntynyt, toisaalta sen tehtävänä oli myös selvittää mihin suuntaan se oli kehittymässä.

Luultavasti edeltävä kuvaus sosiologian klassisen vaiheen modernisaatioteorioista on äärimmäisen ylimalkainen ja klassikotutkimuksen näkökulmasta virheellinen. Silti se on riittävä sen osoittamiseen, miten sosiologian modernisaatioteoria eroaa historian tutkimuksesta.

Historiantutkimuksen keskeisenä tehtävänä on konstruoida menneisyyden tapahtumista narratiivinen kuvaus. Historiankirjoituksessa on käytetty useita erilaisia historiallisen aineiston esitystapoja. Karkeistaen voidaan väittää, että nykyaikainen historiantutkimus erottuu varhaisemmista historiallisista esitystavoista — annaaleista ja kronikoista — siinä, että se pyrkii muodostamaan aineistostaan sulkeutuvan kertomuksen, narratiivin.

Historiantutkimuksen poetiikkaa tutkinut Hayden White (1978, 1–25) on luonnehtinut annaaleja ja kronikoita epätäydellisiksi historioiksi. Annaalit yksinkertaisesti luettelevat tapahtumia kronologisessa järjestyksessä. Kronikat puolestaan ovat kertomuksia, mutta sillä tavoin epätäydellisiä, etteivät ne sulkeudu narratiivin tavoin — esimerkiksi oikeudenmukaiseen ratkaisuun tai oikeudenmukaisuutta arvioivaan moraaliseen ratkaisuun. Annaaleihin ja kronikoihin verrattuna modernin historiankirjoituksen on täytettävä kolme yleistä tunnusmerkkiä. Ensiksikin historiankirjoituksen täytyy tarkastella reaalisia tapahtumia. Toiseksi, nämä tapahtumat täytyy esittää tavalla, joka tuo ilmi niiden alkuperäisen kronologisen järjestyksen. Kolmanneksi, tapahtumat täytyy esittää kertomuksena, joka osoittaa että tapahtumien kokonaisuudella on sellainen rakenne tai merkitys, jota niistä ei voida havaita silloin kun ne esitetään pelkkänä toisiaan seuraavien tapahtumien jaksona.

Toisin sanoen, historiankirjoituksen tehtävänä on muodostaa kertomus niistä tapahtumista, joita se käsittelee. Kertomuksen välttämätön ehto on, että sillä on juoni. White määrittelee juonen sellaiseksi suhteiden rakenteeksi, jonka avulla mukaan otetuille tapahtumille annetaan merkitys, joka määrittelee ne integroidun kokonaisuuden osiksi. Tekstissä täytyy olla siis jokin tekijä, joka muodostaa sen osista kokonaisen ja jatkuvan rakenteen. Moderni länsimainen historioitsija etsii tuota rakenteen kokonaisuutta ja jatkuvuutta tapahtumien järjestyksestä. Annaalien kirjoittajat puolestaan löysivät jatkuvuuden jumalan pyhän ajan kulumisesta, mikä ilmaistiin tapahtumia jäsentävänä vuosilukujen jatkumona.

Annaalin, kronikan ja narratiivisen historiankirjoituksen lisäksi on olemassa vielä neljäs historiallinen esitysmuoto, historianfilosofia.

Historianfilosofia on nykyaikaisen historiantutkimuksen kannalta ongelmallinen, koska siinä historiallisen kertomuksen muodostavat elementit, tapahtumat ja faktat, jäävät muodostettavan juonen suhteen alisteiseen asemaan — historiallinen aineisto on vain ilmentämässä juonta, muutoksen lakeja tai tendenssejä.

On ilmeistä, että sosiologian modernisaatioteoria ei ole samassa mielessä narratiivinen historiallisten tapahtumien kuvaus kuin mihin historiantutkimus pyrkii. Pikemminkin modernisaatioteoria on juuri historianfilosofisesti ladattua teoretisointia modernisoitumisesta. Keskeistä ei ole tapahtumakulkujen perusteltu kuvaaminen, vaan teoreettisen mallin muodostaminen yhteiskunnallisesta muutoksesta.

Millaista historianfilosofiaa modernisaatioteoria on?

Sosiologian modernisaatioteorioita on helppo kritisoida siitä, että ne eivät ole historiallisesti päteviä ja että ne ovat liian yleistäviä ja formalisoivia, jotta niitä voisi millään tavoin empiirisesti osoittaa todeksi tai epätodeksi. Historiantutkimuksen näkökulmasta modernisaatioteoria on totalisoivaa ja konkreettisia olosuhteita ja tapahtumakulkuja pelkistävää.

Sosiologian historianfilosofista ajattelua on kritisoitu siitä, että modernisaatioteorioihin on usein rakennettu sisään erilaisia teleologisia tai evolutionistisia malleja kehityksen suunnasta. Mandelbaumin (1971, 42) määritelmää käyttäen voidaan sanoa, että erityisesti evolutionistiset modernisaatioteoriat ovat historistisia. Historismilla Mandelbaum tarkoittaa käsitystä, jonka mukaan jonkin ilmiön luonteen ja arvon ymmärtäminen edellyttää sen arvioimista sijoittamalla se omalle paikalleen yleisessä kehitysprosessissa. Edelleen historistiseen ajatteluun kuuluu epistemologinen käsitys kehityksen lainmukaisesta suuntautuneisuudesta, jolloin siis ajatellaan, että ilmiön muuttuminen on seurausta sen sisällä alusta alkaen olleiden potentiaalien aktualisoitumisesta.

Edustava esimerkki luonteeltaan historistisesta evolutionistisesta yhteiskuntien vaiheteoriasta on Talcott Parsonsin myöhäistuotanto. Parsonsin teorian mukaan kaikki erilaiset inhimilliset yhteiskunnat voidaan sijoittaa yhden yleisen kehitysmallin eri asteille ja yhteiskuntien kehittyminen on niiden toimintajärjestelmän funktioiden eriytymistä ja yhteiskunnan adaptaatiokyvyn kasvamista (Parsons 1966 ja 1971). Robert Nisbet polemisoi Parsonsin modernisaatioteoriaa vastaan syyttäen sitä juuri historistisuudesta. Nisbetin mukaan Parsons esitti yhteiskuntien kehittymisen suuntautuneena prosessina, jossa eri kehitysvaiheet ikään kuin toteuttavat jotain ennalta määrättyä mallia. Kritiikin kärki oli se, että Parsons tutki yhteiskunnallista muutosta vertailemalla eroja eri kehitystasoilla olevien yhteiskuntien välillä.

Kuitenkin Parsonsin vertailemat yhteiskunnat ja kulttuurit — mm. Australian alkuperäisväestön yhteisöt, Keski-Aasian ja Egyptin muinaiset imperiumit, eurooppalaiset yhteiskunnat uuden ajan alussa — ovat toisistaan täysin irrallisia. Se mitä Parsons itse asiassa tutki, oli koko ihmiskunnan historia. Tutkimuskohteena ihmiskunta kuitenkin on tavattoman abstrakti ja empiirisesti epämieliekäs. (Nisbet 1969, 262–267)

Sosiologian teoreettisessa keskustelussa modernisaatioteorian ja historiantutkimuksen välinen kiista on täsmällisemmin ilmentynyt evolutionistisen funktionalismin ja kokeellisen empirismin välisenä kiistana. Richard Harvey Brownin analyysi tästä kiistasta kahden juurimetaforan välisenä konfliktina tuo esiin keskustelun keskeiset piirteet.

Juurimetaforalla Brown tarkoittaa olettamuksia siitä, millaiset asiat muodostavat maailman, miten nämä asiat toimivat, miten ne ovat keskenään yhteydessä ja miten me voimme tietää niistä. Sellaisenaan juurimetaforat konstituivat viimekätiset esiehdot tai merkityskehykset puheelle maailmasta tai sen osasta. Juurimetaforat ovat suurimmaksi osaksi ei-tietoisesti käytettyjä kattavia jäsennyksiä maailmasta. Tämän vuoksi Brown puhuu niistä ikonisina metaforina (vastakohtana analogisille metaforille).

Makrososiologisessa teoretisoinnissa ovat erityisesti organismin ja mekanismin juurimetaforat olleet hallitsevia. Ajatus siitä, että maailma tai yhteiskunta on organismi, on länsimaisessa ajattelussa varsin pitkäikäinen. Keskeinen organismimetaforan osa on käsitys siitä, että samalla tavalla kuin jonkin eliön ja lajin elämä muodostaa syklisen kaaren (syntyminen, kehittyminen, rappeutuminen, kuolema), myös yhteiskuntien, sosiaalisten järjestelmien ja kulttuurien kehitys noudattaa tällaista kehitysmallia. Historistisen ajattelun mukaisesti organismimetaforaan liittyy ajatus erilaisten yhteiskuntien vertaamisesta siten, että kehityksessä varhaisemmilla tasoilla olevissa yhteiskunnissa on alkio muodossa olemassa myöhempien vaiheiden piirteet. Kolmas keskeinen piirre on se, että samalla tavalla kuin jokin eliö tai laji, myös yhteiskunta on olento jonka päämääränä on itsensäilytys ja kasvu.

Mekanismin juurimetaforassa maailma ja yhteiskunta mielletään koneeksi. Aatehistoriallisesti sen synty palautuu uuden ajan alkuun ja modernin maailmankuvan syntyyn. Mekanisminmetaforaan sisältyy vahva objektiivisuuden tietoteoreettinen ideaali. (Juurimetaforista ja niiden asemasta sosiologiassa ks. Brown 1977, 125–171.)

Evolutionistinen funktionalismi kytkeytyy organismin juurimetaforaan, kokeellinen empirismi puolestaan mekanismin juurimetaforaan. Useimpien evolutionistien mielestä on olemassa yksi singulaarinen historia, joka kehittyy homogeenisessä ajassa ja joka on kuvattavissa evolutionistisilla teorioilla. Empiristien käsityksen mukaan on olemassa historiallisia tapahtumia, joista voidaan saada tietoa erilaisten mekanismien ja syiden ansiosta.

Evolutionismin taustalla olevan organismimetaforan keskeiset kolme väitettä ovat: 1. Luonnolliset asiat muuttuvat niiden luonnon tai teloksen mukaisesti, toisin kuin sattumanvaraisesti tapahtuvat asiat. 2. Muutos on luonnollista, säännönmukaista, jatkuvaa, päämäärähakuista, suuntautunutta, välttämätöntä ja itsestään generoituvaa. 3. Saman luonnollisen luokan asioiden välillä havaittavat erot voidaan selittää seuraukseksi siitä, että ne sijaitsevat saman evolutionistisen kehitysmallin erilaisissa vaiheissa.

Evolutionismia voidaan arvostella kokeellis-empiristisen tutkimuksen näkökulmasta seuraavasti. Vastakkaisuus luonnollisten prosessien ja sattumanvaraisten tapahtumien välillä on johtanut siihen, että muutosprosessien syitä etsitään erityisten historiallisten tapahtumien ulkopuolelta. Nimittämällä asioita “luonnollisiksi” ennen niiden tutkimista, ovat “kehityksen lait” jo ennalta määränneet, mitä ilmiöiden Aspekteja tulisi pitää osana niiden kehitystä ja mitä Aspekteja luonteeltaan epäolennaisina ja sattumanvaraisina taas ei. Tämä on johtanut siihen, että yleiseen kehityksen teoriaan sopimaton aineisto hylätään ja sen sijaan biologisen kasvun oletusta luokittelujärjestelmänä käyttäen otetaan huomioon vain malliin sopiva aineisto. Tällöin kehityksen lait on määritelty apriorisesti sen sijaan, että säännönmukaisuuksia etsittäisiin vertailemalla asioita ja tapahtumia. Lakeja ei johdeta induktiivisesti aineistosta, vaan laeista tulee juuri sen aineiston valitsemiskriteeri, jota niiden tulisi selittää. Metodi on siis tautologinen siinä mielessä, että selitettävä ja selittäjä tunnustetaan samalla indikaattorilla. Tautologisuutensa vuoksi metodi ei ole modernin empiirisen tieteen näkökulmasta hyväksyttävä. Sekoittamalla riippuvan ja riippumattoman muuttujan toisiinsa evolutionistit tekevät teorioistaan testaamiseen kelpaamattomia. (Brown 1987, 97–117 ja 1989, 79–122)

Modernisaatioteoria minimitarinana

Sosiologiassa eri tavoin artikuloitu yhteiskunnallinen muutos traditionaalista moderniin on siis enemmän historianfilosofisesti ladattua teoretisointia kuin konkreettista historiallisten prosessien tutkimista. Tästä huolimatta modernisaatioteoriaa voidaan tarkastella narratologisella välineistöllä.

Modernisaatioteoriaa voidaan luonnehtia esimerkiksi Gerald Princen termillä minimitarinaksi. Minimitarinan käsitteellä Prince viittaa niihin tekijöihin, jotka tekevät joidenkin tapahtumien joukosta tarinan. “Minimitarina käsittää kolme yhteen liitettyä tapahtumaa. Ensimmäinen ja kolmas ilmaisevat tilan, toinen on aktiivinen. Kolmas tapahtuma on lisäksi ensimmäisen inversio. Ja viimeksi: konjuktiiviset piirteet liittävät kolme tapahtumaa toisiinsa siten, että a) ensimmäinen tapahtuma edeltää ajallisesti toista ja

toinen kolmatta, ja b) toinen tapahtuma aiheuttaa kolmannen.” (Prince, sit. Rimmon-Kenan 1991, 28; ks. myös Prince 1982, 83)

Princen oma esimerkki minimitarinasta on seuraava: Hän oli rikas, sitten hän menetti paljon rahaa, ja tämän seurauksena hän sitten oli köyhä. Sosiologian modernisoitumisteoriassa vastaava minimitarina olisi: Yhteiskunta oli traditionaalinen, sitten se modernisoitui, ja tämän seurauksena yhteiskunta sitten on moderni.

Minimitarinana modernisaatioteoria täyttää kolme organisoivaa periaatetta: 1) ajallinen peräkkäisyys, 2) kausaalisuus, 3) inversio eli ensimmäisen ja kolmannen tapahtuman keskenään käänteinen luonne. Jokaista näistä modernisaatioteorian piirteistä on ankarasti kritisoitu. On väitetty, että traditionaalisen ja modernin ajallinen peräkkäisyys on virheellinen tai vähintään mekaaninen tulkinta. Traditionaalisen ja modernin voi yhtä hyvin ymmärtää ajallisesti samanaikaisiksi tyypeiksi, vaikkapa toiminnan rationaalisuuden tyyppinä. Toiseksi modernisaatioteoriaa on arvosteltu siitä, ettei se selitä kausaalisesti mitään. Kolmanneksi, on olemassa paljon empiiristä tutkimusta, joka pyrkii osoittamaan että traditionaalinen ja moderni eivät ole sillä tavoin toisilleen vastakkaisia rakennetyyppejä kuin yleistävät sosiologiset teoriat antaisivat ymmärtää.

Kuitenkin minimitarinan käsitteellä voi olla merkitystä sosiologisen teoretisoinnin luonteen ymmärtämisen kannalta. Vähintään se voi selittää, miksi modernisaatioteoria on helppo omaksua sosiologista ajattelua ja puhetta jäsentäväksi periaatteeksi. Niinpä Princen narratiivisen kieliopin lähtökohtana on, että kertomus ja tarinoiden kertominen on antropoginen universaali. Kaikissa tunnetuissa kulttuureissa jokainen ihminen osaa kertoa kertomuksia, jokainen osaa myös erottaa kertomuksen ei-kertomuksesta ja yleensä myös vallitsee yksimielisyys siitä, mitkä elementit tarvitaan muodostamaan kertomus. (Prince 1982, 79)

Juuri se, että modernisaatioteoria luontevasti tulkitaan kertomukseksi, jota organisoii ajallisen peräkkäisyyden periaate, voisi selittää erilaisia sosiologisen tradition arveluttavia tulkintoja. Se selittäisi, miksi on helppoa mieltää käsitteelliset traditionaalisen ja modernin vastakohtaisuudet — vaikkapa siis Tönniesin *Gemeinschaft* — *Gesellschaft* tai Parsonsin mallimuuttajat — ikään kuin historiallisesti päteviksi kuvauksiksi yhteiskunnan ajallisesti peräkkäisistä vaiheista.

Modernisaatioteoriat esittävät modernisoitumisen jonain erityisenä kehitystendenssinä. Modernisoitumisteorian minimitarinassa tuo tendenssi näyttääytyy modernisoitumisen kausaalisena syynä. Modernisoituminen voi siis olla seurausta mm. työnjaon asteen kasvusta, väestön määrän kasvusta, sekularisoitumisesta, urbanisoitumisesta, differentoitumisesta jne.

Inversion piirre voi valaista sitä, miten moderni ja traditionaalinen vastavuoroisesti ja implisiittisesti sisältävät toisensa. Nimittäin jos sosiolo-

gian modernisaatioteoria määritellään kahden erilaisen yhteiskunnallisen rakennetyypin kontrastointina, on huomattava, että sosiologisessa kielenkäytössä termi moderni yhteiskunta aina vähintään implisiittisesti sisältää vastaterminsä traditionaalinen. Moderni ja traditionaalinen näyttäisivät siis vastavuoroisesti edellyttävän ja määrittelevän toisensa. Voidaan edelleen ajatella, että tässä nimenomaisessa mielessä kaikki modernia yhteiskuntaa koskeva kielenkäyttö perustavalla poeettisella tavalla esittää samalla myös vertailevan tutkimusasetelman.

Modernisaatioteoria kulttuurikritiikkinä

Useat sosiologian aatehistorian tutkijat ovat huomauttaneet siitä, että klassinen sosiologia oli eräällä tavalla moraalifilosofian jatketta (esimerkiksi Nisbet 1967). Göran Therbornin (1976) tulkinnan mukaan klassinen sosiologia oli moraalisen yhteisön tutkimista ja siten moraalifilosofian tradition perillinen. Sosiologia kuitenkin poikkesi moraalifilosofiasta siten, että se määritteli itsensä sosiaalista tutkivaksi tieteen. Sosiologiassa kysymykset yksilön moraalista valinnoista palautettiin ongelmiksi siitä, miten yhteisö tuottaa ja ylläpitää moraalialia (ns. integraatio-ongelma).

Stephen Crook (1991, 26–27) määrittelee klassisen sosiologian modernistiseksi radikalismiksi, jonka kiinnostavuus oli sen kyvyssä tehdä aikalaishiagnoosi. Sosiologian lupaus oli, että sen teoreettiset järjestelmät antaisivat välineet käsitellä sosiaalista totaliteettia, diagnostisoida sen patologioita ja määritellä tulevaisuutta. Sosiologia oli radikaalia siksi, että se määritteli itsensä aiemman yhteiskuntafilosofian korvaavaksi tieteen. Modernistista sosiologia oli puolestaan siksi, että uuden tieteen perustajien mielestä uuden yhteiskunnan erityislaatu oli mahdollista kuvata ja ymmärtää vain uuden sosiaalitieteellisen diskurssin avulla. Esimerkiksi Marx ja Durkheim tuottivat molemmat mielestään tieteen, joka avaisi perustellun tavan tarkastella modernia yhteiskuntaa.

Yksi modernisaatioteorian tehtävä klassisessa sosiologiassa olikin toimia aikalaishiagnoosien ja kulttuurikritiikin välineenä. Modernisaatioteoria menneisyyden ja nykyisyyden välisenä kontrastointina antoi mahdollisuuden esittää arviointeja modernisuuden luonteesta menneisyyttä mittapuuna käyttäen.

Näin tulkittuna modernisaatioteoria tukee suoraan sitä Hayden Whiten väitettä, että narratiiviin väistämättä kuuluu aina moralisoivia funktioita niistä tapahtumista, joista narratiivissa kerrotaan. White korostaa sitä, että moderni narratiivi edellyttää sulkeutuakseen aina jonkinlaisen arvioinnin kerrottujen tapahtumien luonteesta. Whiten mukaan tapahtumien järjestäminen kertomukseksi sen mukaisesti, mikä on niiden merkitys sille

kulttuurille tai ryhmälle, jonka historiaa kirjoitetaan, mahdollistaa reaalisten tapahtumien narratiivisen representaation. Vaikuttaakin siltä, että jonkinlainen arviointi kerrottujen tapahtumien merkityksestä on tekijä, joka tekee kertomuksen modernille lukijalle tai kuulijalle kiinnostavaksi. Jos tämä arviointi puuttuu, koetaan tapahtumien kuvaus jollain tavalla vaillinaiseksi. Historiallisen tarinan sulkeutumisen vaatimus ilmentäisi siten vaatimusta moraalisesta merkityksestä, vaatimusta siitä että tapahtumien jakso tulee järjestää moraaliseksi draamaksi. (White 1978, 1–25)

Klassisen sosiologian modernisaatioteoriassa tuo kertomuksen edellyttämä sosiaalinen keskus näyttää olevan abstraktisti moderni länsimainen yhteiskunta ja moderni ihminen yleensä. Modernisoitumista on siis arvioitu abstraktisti yhteiskunnan kokonaisjärjestelmän kehityksen kannalta, esimerkiksi sen suhteen miten yhteiskunnallisten toimintajärjestelmien eriytyminen instituutioiden tasolla on johtanut toiminnan tehokuuden kasvamiseen. Yhtäläillä modernisoitumista on arvioitu abstraktin yksilön kannalta. Tällöin on arviointikriteerinä käytetty esimerkiksi modernin ihmisen vapautumista traditionaalisista siteistä ja hänen yksilöllisyyttään. Erikoista tällaisessa ajattelussa on tietysti se, että siinä oletetaan kaikki modernit yhteiskunnat sillä tavoin samanlaisiksi, etteivät esimerkiksi kansallisvaltioiden tai sukupuolten väliset erot tule näkyviin. Tässä suhteessa sosiologia on ilmeisesti pitkän länsimaisen ajatteluperinteen jatkaja. Esimerkiksi Nisbet (1969) on osoittanut, miten Augustinuksesta lähtien länsimaisen historianfilosofian organistisen metaforan subjektiksi on esitetty ihmiskunta kokonaisuudessaan. Tämän kannan viimeinen edustaja on juuri Talcott Parsons ja hänen teoriansa yhteiskuntien evolutionistisesta kehityksestä.

Kertomus yhteiskunnan modernisoitumisesta voidaan kertoa monella eri tavalla. Klassikkojen kulttuurikritiikkejä on totuttu nimittämään joko optimistisiksi, pessimistisiksi tai ambivalenteiksi. Mutta jos modernisaatioteoriat halutaan nähdä kertomuksiksi, voidaan niitä ryhmitellä niiden juonityyppien mukaisesti.

Esimerkiksi J.D.Y. Peel (1971, 198–200) on huomauttanut, että yhteiskuntien kehityksen vaiheteorioita voidaan jäsentää niiden ideologisten ja poliittisten seuraumusten mukaan. Periaatteessa tässä suhteessa on olemassa kaksi mahdollisuutta rakentaa historianfilosofia. Ensimmäinen, liberaali versio (esimerkiksi Spencer), näkee nykyisen modernin yhteiskunnan kaikilla aloilla menneisyyden yhteiskuntia parempana ja on taipuvainen jäsentämään historian kahden pisteen välisenä lineaarisena jatkumona. Tulevaisuuden yhteiskunta muistuttaa kaikissa suhteissa vähemmän menneisyyden yhteiskuntaa kuin nykyisyyttä ja tulevaisuus on jo nykyisyydessä alkaneiden muutosten jatkumista. Siten traditionaalinen on tulevaisuuden ideaalin negaatio. Sen sijaan kirjoittajat, jotka ovat perustavalla

tavalla kriittisiä omaa aikaansa ja yhteiskuntaansa kohtaan (esimerkiksi Marx ja Comte), ovat taipuvaisia omaksuma kolmivaiheisen ihmiskunnan historianfilosofian. Tällaisessa mallissa nykyisyys on kehityksen toinen vaihe, joka johtaa kolmanteen, joka puolestaan on tietyissä merkittävässä suhteissa ensimmäisen vaiheen kertaus. Tällainen nykyisyyttä kritisoiva historianfilosofia ei voi täyttää kriittistä moraalista funktiotaan kaksivaiheisen tai jatkuvuutta korostavan käsityksen puitteissa. Konservatiiviset (Comte) ja radikaalit (Marx) nykyisyyden kriitikot löytävät siis toisensa siinä, että he näkevät tulevaisuuden kadotettujen asioiden uudelleen löytämisenä.

Klassikot eivät keskittyneet kulttuurikritiikeissään vain modernin yhteiskunnan patologioiden diagnostisointiin, vaan he toisinaan esittivät myös arvioita siitä, mihin suuntaan moderni yhteiskunta ja kulttuuri on kehittymässä. Juuri näiden arvioiden tulkitseminen mahdollistaa modernisaatioteorioiden tarkastelemisen juonityypeinä.

Hayden White (1973, 8–11) on käyttänyt 1800-luvun historiantutkimuksen poetiikkaa käsittelevässä tutkimuksessaan Northrop Fryeltä lainaamaansa juonirakenteiden mallia. Malli näyttäisi soveltuvan myös sosiologian modernisaatioteorioiden ryhmittelemiseen. Juonityyppejä on neljä: romanssi, tragedia, komedia ja satiiri.

Romanssi on kertomus, jossa sankari löytää itsensä, mitä symboloi hänen voittonsa maailmasta ja lopullinen vapautumisensa siitä. Romanssissa hyvä voittaa pahan ja ihminen maailman, johon syntiinlakeamus hänet on vanginnut. Satiiri on romanssin vastakohta, siinä ihminen jää aina maailman vangiksi, ihmisen tieto ja tahto ovat aina riittämättömiä kukistamaan kuoleman voimia. Komedia ja tragedia eroavat romanssista ja satiirista siten, että ne lupaavat osittaista vapautumista maailmasta. Komediasa toivoa pitävät yllä ihmisen ajoittaiset voitot tai sovitukset sosiaalisen ja luonnollisen maailman voimista. Komedian lopussa tapahtuvat sovitukset ovat ihmisten keskeisiä sekä ihmisten ja heidän maailmansa ja yhteiskunnan välisiä sovituksia. Näin komedia periaatteessa kuvaa yhteiskunnan harmonisoituvaksi kokonaisuudeksi. Tragediasa sovitus syntyy siitä, että ihmiset tyytyvät osaansa ja sopeutuvat niihin ehtoihin, jotka he maailmassa kohtaavat. Nämä ehdot esitetään ikuisiksi ja muuttumattomiksi eikä ihminen siksi voi muuttaa niitä, vaan hänen on vain tultava toimeen niiden kanssa.

Sosiologisten kulttuurikritiikkien analysointia varten näitä juonityyppejä voi ryhmitellä siten, että yhtäällä ovat satiiriset ja tragediset kertomukset ja toisaalla romanssit ja komediat.

Tragedia ja satiiri ovat synkronisia, ne painottavat pysyvien rakenteiden läsnäoloa historiassa. Ne molemmat ovat myös pessimistisiä. Sosiologiset vieraantumisteoriat, joissa ihminen jää lohdutta maailman vangiksi, ovat satiireja. Dystooppiset kulttuurikritiikit, kuten Weberin Protestanttisen etiikan viimeiset sivut tai Adornon ja Horkheimerin Valistuksen dialektiikka,

näyttäisivät olevan satiireja. Näiden keskeinen teema on edistyksen ajatuksen kritiikki erityisesti yhteiskunnallisen rationalisoitumisen umpikujana. Moderni yhteiskunta ilmenee sellaisena instrumentaalisen rationaalisuutena, joka ei voi mahdollistaa inhimillisesti arvokasta elämää. Sopeutumista hakevat pessimistiset kulttuurikritiikit ovat tragedioita. Niiden pedagogisena tarkoituksena on tehdä yhteiskunta näkyväksi ja osoittaa, miten ihminen voi tulla toimeen sen kanssa. Esimerkiksi Simmelin kulttuurikritiikissä on kysymys traagisesta sopeutumisesta moderniteettiin.

Romanssi ja komedia ovat diakronisia, niissä rakenteellinen muutos on keskeinen esitystä ohjaava periaate ja ne painottavat uusien voimien ja ehtojen syntymistä. Molemmat ovat myös optimistisia. Modernisaatioteoria, joka kertoo yksilön vapautumisesta ja vieraantumisen voittamisesta on romanssi. Niinpä Marxin fragmentaariset luonnostelut tulevaisuuden yhteiskunnasta, jossa toteutuvat yhtä aikaa yksilöllinen vapaus ja yhteiskunnan rationaalinen ohjaus, voidaan tulkita romanssiksi. Jos taas teoria kuvaa tulevaisuuden yhteiskunnallisten ristiriitojen harmonisoitumiseksi, on kyseessä komedia. Ilmeisesti Parsonsin evoluutioteorian lopputulema, jossa hän arvioi modernin yhteiskunnan kehityksen jatkuvan kohti täydellistymistään, sijoittaa hänen teoriansa komedian juonityyppiin.

Kirjallisuus

- Abrams, Philip (1972): *The Sense of the Past and the Origins of Sociology*. Past and Present Vol 55, ss. 18–32.
- Abrams, Philip (1982): *Historical Sociology*. Open Books, Printed in England.
- Brown, Richard Harvey (1977): *A Poetic for Sociology. Toward a Logic of Discovery for the Human Sciences*. Chicago: University of Chicago Press.
- Brown, Richard Harvey (1987): *Society as Text. Essays on Rhetoric, Reason, and Reality*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Brown, Richard Harvey (1989): *Social Science as Civic Discourse. Essays on the Invention, Legitimation, and Uses of Social Theory*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Crook, Stephen (1991): *Modernist Radicalism and its Aftermath. Foundationalism and anti-foundationalism in radical social theory*. London and New York: Routledge.
- Mandelbaum, Maurice (1971): *History, Man & Reason*. Baltimore and London: The Johns Hopkins Press.
- Nisbet, Robert (1967): *The Sociological Tradition*. London: Heinemann.
- Nisbet, Robert (1969): *Social Change and History*. New York: Oxford University Press.
- Parsons, Talcott (1966): *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Parsons, Talcott (1971): *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Peel, J.D. Y. (1971): *Herbert Spencer, The Evolution of a Sociologist*. London: Heinemann.
- Prince, Gerald (1982): *Narratology. The Form and Functioning of Narrative*. Berlin, New York, Amsterdam: Mouton Publishers.
- Rimmon-Kenan, Shlomith (1991): *Kertomuksen poetiikka*. Helsinki: SKS.
- Therborn, Göran (1976): *Science, Class and Society. On the Formation of Sociology and Historical Materialism*. London: NLB.
- White, Hayden (1973): *Metahistory; The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- White, Hayden (1987): *The Content of the Form, Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

III Puhujakuva Émile Durkheimin *Sosiologian metodisäännöissä*

Émile Durkheimin teoksella *Sosiologian metodisäännöt* on sosiologian perinteessä ristiriitainen asema. Teos on yhtäältä yksi sosiologian tunnetumpia ja eniten luettuja klassisia tekstejä ja sillä on edelleenkin suuri merkitys. Toisaalta lähes kaikki *Metodisäännöissä* esitetty on tavalla tai toisella asetettu kyseenalaiseksi ja kiistetty ja lähes kaikesta siinä väitetystä on oltu eri mieltä. Keskustelua analysoinut Mike Gane (1988, 103) kuvaa tulkintojen moninaisuutta seuraavasti:

“Yhtäältä on näkemyksiä, jotka väittävät että teos on naiivin skientistinen, rujo ja reflektiomattomasti empiristinen, radikaali- tai ääripositivistinen. Toisaalta sitä on luonnehdittu sekä subjektiivisesti että objektiivisesti idealistiseksi, voluntaristiseksi, jopa spiritualistiseksi. Toisten mukaan teos horjuu empirismin ja idealismin, nominalismin ja apriorismin, subjektivismin ja objektivismen välillä. Yksi käsityskanta katsoo, että teos tulisi asettaa Durkheimin omassa kehityksessä objektivismin ja subjektivismin, sekä positivismin ja voluntarismin vaiheiden väliin. Toiset ovat kiistäneet tällaisen evolutionismin ja väittävät, ettei ainoastaan Durkheimin tuotannossa vaan koko ranskalaisessa yhteiskuntateoriassa on huomattavia jatkuvuuksia. Jotkut ovat nähneet teoksen perustavasti epäselväksi tai hauraaksi dialektiseksi rakennelmaksi, joka ei voi kestää rikkoutumatta mitään todellista testiä. Eräät ovat nähneet sen aidoksi yritykseksi välttää filosofisen metafysiikan ja empiristisen fragmentoitumisen loukut, kun taas toiset ovat hylänneet tämän näkemyksen ja väittävät, että teoksessa esitetty ratkaisu on sattumanvarainen tai mahdoton. Teoksen filosofinen perusta on nähty vaihtelevasti kartesiolaisuudeksi, kantilaisuudeksi, hegeliläisyydeksi, comtelaisuudeksi, marxismiksi, se on tulkittu yhteneväiseksi jopa jamesilaisen pragmatismien kanssa. Teoksen poliittinen orientaatio on tulkittu liberaaliksi sosialis-

miksi tai proto-fasismiksi. Jotkut ovat väittäneet, että Durkheimilla oli erityinen mieltymys ajatella ristiriitaisesti.”

Teoksen tulkintahistoriassa on kiinnitetty huomiota sen sisältämiin filosofisiin ja poliittisiin näkemyksiin, ja sitä on pidetty joukkona sosiologisen tutkimustyön metodisia ohjeita ja näiden perusteluja. Mutta tämän ohella *Metodisäännöt* on teksti, jossa konstruoidaan käsitystä sosiologiasta ja sosiologista. Siinä sosiologiaa ryhdytään määrittelemään yhtenä nykyaikaisen yhteiskunnan asiantuntijakulttuurina. Tässä artikkelissa tarkastelen sitä uuden tieteen perustamisasiakirjana, julistuksena sosiologian ammatista ja professiosta. Vaikka se on tieteellinen teksti, sillä on taivuttelevalla retoriikalla ominainen, pysäytetyn kertomuksen muoto. Tässä artikkelissa keskityn siinä rakentuvaan puhuja- ja yleisökuvaan ja niille piirtyviin modaalisiin ominaisuuksiin.

Tieteen järki ja arkiajattelun tunteet

Erityisen kiinnostava piirre *Metodisäännöissä* on sen sisäinen rationalismin ja emotioiden välinen jännite. Durkheimin teksteissä pistää silmään hänen pedanttinen ja koulumestarimainen esitystapansa. Hänen rationalisminsa oli tinkimätöntä ja hänen uskonsa tieteelliseen metodiin vankkaa. Yhteiskunnallisten ilmiöiden tarkasteleminen järjen kannalta johti hänet esittämään hämmästyttäviä väitteitä, kuten esimerkiksi, että rikollisuus ei ole ainoastaan välttämätöntä vaan myös hyödyllistä yhteiskunnan kannalta. Päällepäin näkyvästä rationalismin korostuksesta huolimatta olisi kuitenkin virheellistä pitää häntä kylmänä ja tunteettomana tiedemiehenä. Päinvastoin, *Sosiologian metodisäännöt* on intohimoinen rakkaudenosoitus tiedettä ja sosiologiaa kohtaan. Durkheimin intohimot eivät kohdistuneet hänen tutkimisiinsa yhteiskunnallisiin ilmiöihin vaan tieteeseen. Hän kiihkoilee sen puolesta, että tieteessä tulee olla kiihkoton.

Professio tarkoittaa ammatillista monopolia ja niin sanottu ammatillinen professio rakentuu ammatillisen pätevyysperiaatteen tai sitä koskevan uskomuksen varaan. Konttisen (1991) mukaan professionalismille on tyypillistä pyrkimys tehokkaan välineellisen ammattitaidon (kvalifikaation) ja siten tehokkaasti markkinoitavan erityisosaamisen (spesialiteetin) luomiseen. Professionaalinen ammattikunta vaatii itselleen etuoikeuksia ammatin harjoittamiseen vetoamalla kilpailijoiden pätevyyden ylittävään erityisharjaannukseensa. Ammatillisen monopolin vakiinnuttamisen ydinkysymys on teoreettisluonteiseen tietoon perustuva erityisosaaminen, jonka ammattikunnan on modernissa yhteiskunnassa itselleen kehitettävä.

*Sosiologian metodisäännöissä*¹ esitetty sosiologian tieteellistämisen ohjelma tähtää juuri edellä kuvatun kaltaisen profession muodostamiseen. Teos on luonteeltaan filosofinen tutkimus, jossa Durkheim määrittelee sosiologian tieteenteoreettisia perusteita. Hän on ottanut tehtäväkseen antaa sosiologialle sellaiset metodologiset säännöt, joita noudattamalla sosiologia muodostuu samassa mielessä tieteenksi kuin hänen aikansa luonnontieteet. Tarkoitus oli hankkia sille sija ranskalaisessa yliopistomaailmassa. Teoksellaan hän oli hankkimassa itselleen oppilaita ja tekemässä itsestään oman tieteenä auktoriteettia. (ks. Lukes 1973, 226–236; Gane 1988.)

Durkheimin strategiana oli osoittaa, että sosiologia on filosofiasta ja muista tieteistä erillinen tiede. Hänen perustelunsa oli, että yhteiskunnassa on ilmiöitä, joiden kuvaaminen ja selittäminen on yksinomaan sosiologian tehtävä. Durkheim määritteli sosiologian omaksi erilliseksi alueekseen esimerkiksi suhteessa psykologiseen tietämykseen sekä suhteessa moraali-filosofiaan. Vielä tärkeämpi rajatyon kohde on arkiymmärrys, sillä arkiymmärryksen käsitysten hylkääminen oli Durkheimille kehittyneen tieteen tunnusmerkki. Hän arvosteli muita tuolloisen sosiologian auktoriteetteja — Auguste Comtea, Herbert Spenceriä sekä John Stuart Millia — nimenomaan osoittamalla heidän ajattelunsa samankaltaisuuksia arki ajattelun kanssa.

Vaikka sosiologia on professio siinä merkityksessä, että sosiologin koulutuksen hankkineilla on teoreettiseen tietoon perustuvaa erityisosaamista, se ei täytä ammatillisen sulkeuman kriteeriä. Toisin sanoen sosiologit eivät voi ammattikuntana monopolisoida tietämystään, koska kaikilla yhteiskunnan jäsenillä on enemmän tai vähemmän paikkansa pitäviä käsityksiä ja tietoja yhteiskunnallisista asioista. Tieteenharjoittajina sosiologit joutuvat ja kykenevät perustelemaan järjellä ja tutkitulla tiedolla omat selityksensä ja tulkintansa yhteiskunnallisille ja sosiaalisille ilmiöille ja siten tarjoamaan rationaalisia vaihtoehtoja arki ajattelun intohimoille, tunteenomaisuudelle ja kestäättömille uskomuksille. Mutta tämä ei tee sosiologiaa immuuniksi maallikkokritiikille, väitteelle että sosiologinen tutkimus kertoo jotain, jonka jo muutenkin tiedämme. Ilmeisesti yhteiskuntatieteen perustelu “totuuden paljastamisena” on liian yksinkertainen. *Sosiologian metodisäännöissä* esitetty näkemys sosiologian tehtävästä on monimutkaisempi. Se ei markkinoi sosiologista ammattitaitoa ensisijaisesti sen yhteiskunnallisen vaikuttavuuden tai hyödyllisyyden vuoksi vaan itsetarkoituksena. Durkheim kyllä korostaa sosiologisen tiedon erikoislaatua

¹ *Sosiologian metodisäännöt* julkaistiin ensimmäisen kerran kirjana vuonna 1895. Toinen painos ilmestyi vuonna 1901 ja tähän Durkheim lisäsi muun muassa uuden esipuheen, missä hän kommentoi eräitä teoksensa saamia vastaväitteitä. *Metodisäännöt* on julkaistu suomeksi vuonna 1982 Seppo Randellin käännöksenä. Tämän artikkelin ilman lähdeviitettä esitetyt lainaukset ovat suomennoksesta.

ja suhdetta poliittiseen toimintaan. Argumentaatio nojautuu keino–päämäärä-rationaalisuuteen, tieteellisen tiedon arvovapauteen sekä hyötyajatteluun. Durkheimille ongelmaksi ilmenee se, että tosiasioita tutkiva tiede ei voi auttaa parhaan päämäärän valinnassa, eikä se voi kertoa edes parasta tietä muuten arvokkaaksi koetun päämäärän saavuttamiseksi.

Durkheim esittää tieteellisen politiikan ongelman ratkaisuksi sen, että sosiaalisista faktoista saatavan varman tiedon sisäiset kriteerit ohjaavat valitsemaan toivottavan yhteiskunnallisen kehityssuunnan. Hän kuvaa toivottavia yhteiskunnallisia tiloja normaaleiksi ja epätoivottavia patologi-siksi (eli taudinkaltaisiksi poikkeustiloiksi). Hän rinnastaa sosiologian lääketieteen kaltaiseksi terapeutiseksi tieteeksi, jonka tehtävänä on normaalien tilojen ylläpitäminen ja patologisten tilojen poistaminen. Tämän kannan hän esittää vastakkaiseksi oman aikansa utooppisille ja vallankumouksellisille yhteiskunnallisille ohjelmille.

“Tämä käytännöllinen pulma voidaan välttää, jos tavoiteltava on yhtä kuin terveellinen ja jos terveys on jotakin joka määritellään esineisiin sisältyväksi ja niissä annetuksi, sillä silloin pyrkimyksemme on sekä annettu että määritelty samanaikaisesti. Silloin ei enää tavoitella epätoivoisesti sellaista kohdetta, joka pakenee sitä mukaa kuin sitä lähestytään, vaan työskennellään normaalin tilan sitkeäksi ylläpitämiseksi, sen uudelleen luomiseksi jos se on uhanalaisena, ja sen olosuhteiden keksimiseksi jos ne ovat muuttuneet. Valtiomiehen velvollisuutena ei enää ole kannustaa yhteiskuntaa kohti ideaalia, joka vaikuttaa hänestä puoleensa vetävältä, vaan hänen roolinsa on lääkärin: hän estää sairauksien puhkeamista hyvällä hygienialla ja pyrkii parantamaan niitä kun ne ovat puhjenneet “ (s. 91).

Edellä siteeratussa normaalien ja patologisen erottamissääntöjä esittelevän luvun viimeisillä riveillä Durkheim samastaa erikoisella tavalla sosiologin ja valtiomiehen. Katkelman alkupuolella puheena on selvästi sosiologin toimialaan kuuluva tehtävä erotella normaalit ja patologiset yhteiskunnalliset tilat. Katkelman lopussa taas yhteiskuntaa tohtoroiva lääkäri onkin poliitikko, valtiomies. Näyttää jopa siltä, että Durkheim olisi vaatimassa sosiologeille johtavien poliittisten päätöksentekijöiden asemaa. Maltillisemmin tämä voidaan tulkita siten, että sosiologin tehtävänä on tuottaa yhteiskunnan terveydentilaa koskevaa asiantuntijatietoa, jonka avulla poliitikko pitää huolta hygieniasta ja parantaa sairauksia. Kokiessaan sen tärkeäksi sosiologi toki voi itsekin politikoida: myös Durkheim otti kantaa päivänpoliittisiin kysymyksiin.

Sosiologisen tiedon ja lääketieteellisen tiedon rinnastaminen luonnehtii myös toisessa suhteessa sosiologin yhteiskunnallista tehtävää. Nimittäin

sosiologisen tiedon esittäminen medikaalisena tietona torjuu sosiologiaa kohtaan esitettäviä ideologiasyytöksiä. Normaali ja patologinen ovat ominaisuuksia ilmiöissä itsessään ja tässä suhteessa ne eroavat yhteiskunta- tai moraalifilosofisista näkökannoista. Durkheimin tarkoituksena ilmeisestikin oli esittää sosiologinen tietämys tietona, joka asettuu poliittisten ideologioiden ja intohimojen yläpuolelle.

Kertoja, sankari-sosiologi

Vaikka Durkheimilla olikin *Metodisääntöjen* suhteen käytännöllisiä oman sosiologiansa institutionalisoimiseen kuuluvia tavoitteita, nämä eivät suoraan käy ilmi teoksen esitystavasta. Äänessä oleva kertoja — hänen kaikista teoksistaan tuttu ‘me’ — esittää itsensä henkilöksi, joka kantaa ensisijaisesti huolta tieteen kehittymisestä ja jolle sosiologian tieteellistäminen on itseisarvoinen päämäärä. Kertoja kuvaa itseään pyyteettömäksi tieteen uudistajaksi. Kertojan nouseminen uuden sosiologian auktoriteetiksi tapahtuu ikään kuin luonnostaan tai hänen toimintansa sivutuotteena. Kertoja osoittaa, miten hän osaa ratkaista sosiologian ajankohtaiset ongelmat, ja tämän vuoksi on itsestään selvää, että muiden tulee noudattaa hänen antamaansa esimerkkiä.

Entä mistä tämä tieteen sankari on saapunut? Tieteellisten tekstien konventioihin kuuluu niin sanotun alkuperäkertomuksen käyttäminen. Sen avulla lukijalle tehdään tiedettäväksi, miten jokin tutkimussuunta tai tieteenala on saanut alkunsa ja miten se on kehittynyt ja muuttunut. Marja Keränen on luonnehtinut alkuperäkertomuksen retorista tehtävää seuraavasti: “Jokainen ‘katsaus aikaisempaan kirjallisuuteen’ esittelee aikaisemmat työt tavalla, joka ikään kuin loogisesti johtaa kirjoittajan omiin pyrkimyksiin ja esittää ne teeman käsittelyn historialliseksi kulminaatiopisteeksi” (Keränen 1996, 123).

Sosiologian metodisääntöjen “Johdanto” motivoi tehtävän tieteen sankarille — teoksen kertojalle — juuri alkuperäkertomuksen avulla kommentoimalla kirjan kirjoittamisajankohdan sosiologiaa:

“Viime aikoihin saakka sosiologit eivät ole kantaneet paljoakaan huolta kuvatakseen ja määritelläkseen sitä metodia, jota he käyttävät tutkiessaan sosiaalisia faktoja. Niinpä Spencerin koko tuotannossa metodologian ongelmalla ei ole mitään sijaa, sillä otsikoltaan ehkä harhaanjohtava *The Study of Sociology* omistautuu osoittamaan sosiologian vaikeuksia ja mahdollisuuksia, eikä esittelemään niitä menetelmiä, joita sen pitäisi käyttää. Mill on tosin käsitellyt kysymystä melko pitkälti, mutta hän on vain toimittanut dialektiikkansa seulaan Comten jo esittämää lisäämättä

mitään todella omaperäistä. Teoksen *Cours de philosophie positive* eräs luku on siten miltei ainoa alkuperäinen ja tärkeä tutkimus, joka meillä on asiasta” (s. 31).

Ja ikään kuin tämä ei vielä riittäisi edeltäjien työn mitätöimiseksi kertoja jatkaa:

“Tämän ilmeisen laiminlyönnin ei tarvitse meitä hämmästyttää. Itse asiassa nämä suuret sosiologit, joiden nimet juuri muistutimme mieleen, tuskin pääsivät yhteiskuntien luonnetta, sosiaalisen ja biologisen todellisuuden suhteita ja evoluution yleistä kulkua koskevia hyvin epämääräisiä yleistyksiä pitemmälle. Spencerin laajalla sosiologiallakaan on tuskin muuta tarkoitusta kuin osoittaa, miten yleisen kehityksen laki soveltuu yhteisöihin. Eikä näiden filosofisten kysymysten käsittelemiseksi tarvitakaan mitään erityisiä ja mutkikkaita menetelmiä. Niinpä on tyydytty punnitsemaan deduktion ja induktion etuja ja tekemään suppeita tutkielmia kaikkein yleisimmistä keinoista, jotka ovat sosiologisen tutkimuksen käytettävissä. Mutta faktojen havainnoinnissa tarvittavat keinot, tapa jolla pääasialliset ongelmat tulisi asettaa, suunta johon tutkimukset tulisi ohjata, erityiset työmenetelmät joihin sen voisi sallia rajoittua, säännöt jotka voisivat hallita sen todistamisen periaatteita — kaikki nämä ovat pysyneet kehittymättöminä” (s. 31).

Koska sosiologian tila on tällä tavoin tavattoman kehno, on sosiologian kehittäjälle motiivi ja tilaisuus avoinna.

“Olosuhteiden onnellinen yhdistelmä — olosuhteiden, joista kaikkein tärkeimpänä voidaan oikeutetusti pitää aloitetta, jonka mukaan meille tarjoutui tilaisuus opettaa sosiologiaa säännöllisesti Bordeauxin humanistisessa tiedekunnassa — oli omiaan saamaan aikaan, että kykenimme jo ajat sitten omistautumaan sosiaalitieteen tutkimukseen todellakin päätoimisesti. Sen vuoksi olemme voineet hylätä kaikki nämä liian yleiset kysymykset ja käydä käsiksi tiettyihin erityiskysymyksiin. Asioiden paine on siten johtanut meidät kehittämään metodin, joka on uskoaksemme tarkempi ja soveltuvampi sosiaalisten ilmiöiden erityispiirteisiin” (s. 32).

Tämä alkuperäkertomus ei anna armoa edeltäjille. *Sosiologian metodisäännöt* esitetään koko sosiologian kehityksen kulminaatiopisteeksi, ja sen kertoja on julma ja yksinäinen tieteen sankari. Kukaan ei ole hänen vertaisensa, kaikkien muiden työ on ollut arvotonta. Tieteen sankarin tehtävää kehittää sosiologian metodit muiden tieteiden tasolle perustellaan konstruoii-

malla tiedon ja taidon puute. Koska kukaan ei ole ottanut tätä tehtävää hoitaakseen ja koska kertoja havaitsee tämän ilmeisen puutteen, hänen osanaan on ryhtyä poistamaan puutetta.

Metodisäännöt on hyvin yksiääninen teksti. Siinä kaikki esitetään kertojan perspektiivistä. Kun tekstissä käsitellään muiden sosiologien esittämiä väitteitä, on alusta loppuun selvää, että tulkinnot esitetään kertojan näkökulmasta. Siinä on myös runsaasti tieteellisille teksteille ominaista etäännytettyä kerrontaa, missä asiat järjestyvät keskinäisiin suhteisiinsa ikään kuin itsestään, ilman että käy ilmi, kenen toimesta juuri nämä asiat järjestyvät juuri esitetyllä tavalla.

Oppilas-sosiologi

Entä millaiselle yleisölle kertoja sanansa osoittaa? *Metodisääntöjen* ensimmäisen painoksen esipuhe päättyy virkkeeseen: “Siksi meistä erityisesti näinä mystisismin uudelleensyntymisen aikoina näyttää siltä, että tällaista yritystä voisivat tervehtiä levollisesti ja myötämielisesti kaikki ne, jotka — vaikka ovatkin aivan eri mieltä kanssamme tietyissä kohdin — uskovat kanssamme järjen tulevaisuuteen” (s. 15). Tämä on yksi teoksen harvoista suorista puhutteluista, joissa nimetään jokin lukijajoukko. Puhuttelu on avoin. Kirja on osoitettu kaikille niille yhteiskunnallisista asioista kiinnostuneille henkilöille, jotka uskovat järjen tulevaisuuteen. Puhuttelu on sijoitettu strategisesti esipuheen loppuun. Esipuheen luettuaan lukija voi päättää, kuuluuko hän puhuteltuihin henkilöihin vai ei. Kertoja esittää sanansa neutraalisti ja tasavertaisessa suhteessa lukijaan edellyttämättä tältä muuta kuin tieteellistä mielenlaatua, mikä samalla tarkoittaa uskomista järjen arvokkuuteen.

Argumentaation edetessä käy ilmi, että puheen vastaanottaja on teoksessa konstruoitava professionaalinen sosiologi. Sosiologi on kertojan oppilas, henkilö jolle tuotetaan ammattitaitoisen sosiologin kvalifikaatioita, kykyjä ryhtyä itse pätevän sosiologisen tiedon tuottajaksi. Sosiologi myös kutsutaan kertojan työn jatkajaksi velvoittamalla hänetkin kehittämään sosiologiaa tieteeksi.

Sosiologian metodisäännöissä tieto ja totuus ovat ne korkeimmat arvot, joihin argumentoiva kertoja perustaa väitteensä, ja nämä ovat myös ne arvot, joita hän propagoi. Tieto ja totuus ovat myös perimmäisiä arvoja, joita ei perustella. Tämän vuoksi tiede totuuden etsimisenä näyttääytyy itsetarkoituksellisena toimintana. Tämän rinnalla siihen välttämättä kytkeytyvä toinen itsetarkoituksellinen toiminnan päämäärä on sosiologian kehittäminen tieteeksi.

Sosiologian metodisäännöt on pedagoginen teksti. Sen enonsiatiivisella rakenteella tuotetaan tekstin vastaanottajalle kompetenssia ryhtyä itse totuudellisen tiedon tuottajaksi. Tämä tapahtuu siten, että kertoja osoittaa, miten erhe ja virheellinen tieto voidaan korjata ja miten tosi tieto voidaan saavuttaa. Kertoja osoittaa, miten hän kiperissäkin paikoissa osaa menetellä juuri oikein. Kertojan osaaminen on modalisoitu endotaktisesti, se ilmaistaan hänen sisäiseksi ominaisuudekseen eikä se ole riippuvainen ulkoisista olosuhteista tai seikoista, esimerkiksi käytettävissä olevista tiedoista.

Sosiologin kykyjen ja osaamisen tuottaminen on eräänlaista esimerkkien seuraamista. Kertova mestarisosiologi osoittaa, miten hän osaa menetellä ja miten esimerkkiä noudattamalla myös oppilas-sosiologi kykenee osaamaan.

Seuraavan katkelman alussa kertoja kuvaa normittavaan sävyyn, miten ammattitaitoinen sosiologi toimii:

“Sosiologi kuitenkin välttää tämän hankaluuden menettelemällä kuten juuri kerroimme. Osoitettuaan havainnoinnin avulla jonkin faktan yleisyyden, hän palaa niihin olosuhteisiin, jotka määräsivät tämän yleisyyden menneisyydessä. Sen jälkeen hän tutkii, ovatko nämä olosuhteet yhä voimassa nykyisyydessä vai ovatko ne päinvastoin muuttuneet. Edellisessä tapauksessa hänellä on oikeus pitää ilmiötä normaalina, jälkimmäisessä kieltää siltä tämä luonne” (s. 80).

Seuraa menettelytapaa valottava esimerkki, sen käsittelyssä toimijana on kertova “me”:

“Esimerkiksi selvittääksemme, onko Euroopan kansojen nykyinen taloudellinen tila vailla sille ominaista organisaatiota normaali vai ei, tutkimme mikä sen menneisyydessä synnytti. Jos nämä olosuhteet ovat yhä yhteiskunnillemme ominaiset, tämä osoittaa että tilanne on normaali huolimatta herättämästään vastustuksesta. Mutta jos päinvastoin huomaamme tilan olevan yhteydessä vanhaan sosiaaliseen rakenteeseen, jota toisaalla olemme luonnehtineet jaokkeiseksi ja joka oltuaan yhteiskunnan olennainen kehikko nopeutuvasti katoaa, meidän on pääteltävä, että olkoon miten yleinen tahansa, se on nykyisessä tilanteessa patologinen” (s. 80–81).

Kappaleen lopuksi esitetään vakuutus siitä, että esitelty menettelytapa on käyttökelpoinen kaikkien vastaavien ongelmien ratkaisemiseksi.

“Samalla menetelmällä pitäisi ratketa kaikkien tämän laatuisten kiistakysymysten, kuten ovatko uskonnollisten uskomusten heikkeneminen tai valtiomahdin kehitys normaaleja ilmiöitä vai eivät” (s. 81).

Pysäytetty kertomus

Metodisäännöissä konstruoitava sosiologi ei ole ainoastaan itselleen kompetensseja hankkiva oppilas, vaan häntä myös velvoitetaan osallistumaan kertojan liikkeelle saattamaan sosiologian tieteellistämisen projektiin. Sosiologian tieteellistäminen on myös oppilas-sosiologin tehtävä.

Kertoja käyttää oppilas-sosiologin velvoittamisessa pysäytettyä kertomusta. Teoksen lausuman ulottuvuuden kertomus kuvaa, miten kertojana oleva tieteen sankari tieteellistää sosiologiaa. Tapahtumia ei kuitenkaan kuvata aivan siihen hetkeen asti, jolloin sankari saa tehtävänsä päätökseen. Sen sijaan kertoja toteaa, että tiede itsessään on luonteeltaan keskeneräiseksi jäävä projekti. “Meidän tulee lähestyä sosiaalista todellisuutta siellä, missä se on otollista tieteellisesti tutkittavaksi. Vasta myöhemmin on oleva mahdollista edetä tutkimustyössä pidemmälle ja joka puolelta tarkastellen saartaa vähä vähältä tämä pakeneva todellisuus, jota ihmismieli ei ehkä koskaan kykene vangitsemaan täydellisesti” (s. 68).

Vielä loppurepliikissäänkin kertoja ilmoittaa, että tilanne missä sosiologia on täydellisesti saavuttanut tieteen statuksen on yhä kaukana:

“Uskomme päinvastoin, että sosiologian on tullut aika luopua niin sanoaksemme maallisesta menestyksestä ja omaksua kaikelle tietelle soveltuva esoteerinen luonne. Se voittaa silloin arvokkuudessa ja auktoriteetissa, minkä se ehkä menettää kansansuosiossa. Sillä niin kauan kuin se sekaantuu osapuolten kiistoihin ja tyytyy kehittelemään yleisiä ideoita maallikkoa loogisemmin vaatimatta itseltään mitään erityistä pätevyyttä, sillä ei ole mitään oikeutta puhua kyllin kovaa hiljentääkseen intohimoja ja ennakkoluuloja. Varmastikin aika, jolloin se on kykenevä esittämään tätä osaa menestyksellisesti, on yhä kaukana. Kuitenkin meidän tulee aloittaa työ nyt, jotta saattaisimme sen tähän rooliin jonakin päivänä kykeneväksi” (s. 148).

Kertomuksen pysäyttäminen ennen ideaalikertomukselle tyypillistä arvioivaa tarinaa, missä kadotettu aktanttiobjekti palautetaan oikealle omistajalleen, tekee *Metodisäännöistä* dramaattisen teoksen. Teoksen lukija joutuu keskelle kamppailua, jossa sankari voittaa yksi toisensa jälkeen tiellään olevat esteet, mutta lopullista varmuutta voitosta ei ole. Tehtävän jääminen keskeneräiseksi johtuu luonnollisesti ensiksikin siitä, että tiede on päättymätön projekti. Toiseksi keskeneräisyys kutsuu tehokkaasti teoksen lukijoita kertojan auttajiksi ja oppilaiksi saattamaan loppuun aloitettua tehtävää.

Pysäytetyn kertomuksen ohella sosiologin velvoittaminen tapahtuu eräänlaisen ihmetarinan avulla. Kertomus sosiologian tieteellistämisestä on

samalla kertomus siitä, miten kertoja on löytänyt “sosiologin kompetenssin”. Myyttisesti tulkittuna teoksessa määritellyt metodisäännöt toteuttavat taikaesineiden funktiota, ja sääntöjen avulla toimija kykenee aiempiin sosiologeihin verrattuna ylivertaisiin suorituksiin. Metodisäännöt ovat väline, keino harjoittaa tieteellistä ajattelua. Niiden erityinen ominaisuus on, että niitä noudattamalla oppilas-sosiologi välttää hairahtumisen arkiajatteluun. Sääntöjen käyttäminen on samalla myös kriteeri, jonka suhteen pätevät tieteellistä sosiologiaa tekevät sosiologit erottuvat epäpätevistä sosiologeista.

Argumentaatioissa ei julkilausutusti väitetä, että oppilas-sociologin toimintaa ohjaisi tahto tietoon ja rakkaus totuuteen — tämä ilmenee vain epäsuorasti siitä, että kertoja vetoaa tiedon ja totuuden arvoihin. Sen sijaan kertoja antaa julkilausutusti oppilas-sociologille velvollisuuden ja toiminnan päämäärän tehdä sosiologiasta tiedettä. Tämä on identifioivaa retoriikkaa, puhetta missä argumentoija projisoi omat intressinsä yleisönsä intresseiksi.

Oppilas-sociologin velvoittaminen osallistumaan tieteellistämisen projektiin tapahtuu esimerkiksi seuraavasti:

“Jotta sosiologia voisi käsitellä faktoja esineinä, sosiologin täytyy kokea niiden koulumaksi antautumisen välttämättömyys. ... Jotta sosiologiasta voisi tulla todellinen esineiden tiede, ilmiöiden yleisyys pitää ottaa niiden normaaliuden tunnusmerkiksi” (s. 90–91).

Tässä lainauksessa sosiologian kyky käsitellä faktoja esineinä tarkoittaa samaa kuin tieteellinen tapa käsitellä sosiaalisia ilmiöitä. Tämän edellytyksenä on sosiologin täytyminen. Edelleen sosiologian tuleminen todelliseksi esineiden tieteksi on mahdollista vain jos sosiologit ottavat ilmiöiden yleisyyden normaaliuden tunnusmerkiksi.

Sociologin velvoittaminen sisältää sen ajatuksen, että sosiologian kehittyminen ja annettujen sääntöjen noudattaminen edellyttävät toisiaan ja ovat itse asiassa yksi ja sama asia. Tutkipa sosiologi mitä sosiaalisen todellisuuden ilmiötä tahansa paljastaakseen niiden totuuden, noudattaessaan metodisääntöjä hän tulee samalla myös kehittäneeksi sosiologiaa. Jos sosiologi ei noudata annettuja metodisääntöjä, hän ei myöskään ole pätevä ja ammattitaitoinen sosiologi, vaan sortuu erehdyksiin ja virheisiin. Tieteen kehittäminen on julkilausuttu velvollisuus, totuudellisen tiedon saavuttaminen julkilausumaton syy tehdä tiedettä.

Sociologian metodisäännöissä kertojan ja oppilas-sociologin toimintaa modalisoidaan eri tavoin. Asian selventämiseksi on tehtävä erottelu haluamisen ja tahtomisen modaalisuuksien välillä. Haluamisella tarkoitetaan tässä objektin kokemista arvokkaaksi, tahtomisella viitataan subjektin toimintaan vastusten voittamiseksi. Kertoja ilmenee haluavana subjektina, koska hänelle tiede on itsetarkoituksellinen objekti. Hän on myös kykenevä

ja tahtova subjekti, jonka tahto kohdistuu tieteen kehittämiseen. Kertoja kehittää tiedettä kahdella tavalla. Ensiksikin hän lausuman ulottuvuudella määrittelee tieteellisen sosiologian tunnusmerkit ja välineet, metodisäännöt. Toiseksi hän enonsiaation ulottuvuudella velvoittaa oppilas-sosiologia osallistumaan sosiologian tieteellistämiseen. Kertoja vetoaa oppilas-sosiologin jakamaan arvoon, “uskoon järjen tulevaisuuteen” eli rationaalisuuteen ja pyrkii kanavoimaan tämän haluamisen tahdoksi noudattaa metodisääntöjä. Yksinäinen tieteen uudistaja opettaja on siis endotaktisesti tahtova subjekti ja hänen oppilaansa sosiologi on eksotaktisesti velvoitettu kehittämään tiedettä.

Arkiajattelu vastasubjektina

Sosiologian tieteellistäminen ei ole yksinkertainen tehtävä, vaan tieteellisen sosiologian harjoittamiselle on este. Tämä on arkiajattelu, joka tuodaan esiin jo teoksen ensimmäisen painoksen esipuheessa. Esipuhe on kolmen sivun mittainen varoitus lukijalle siitä, että myöhemmin teoksessa tullaan esittämään sellaisia väitteitä yhteiskunnallisista ilmiöistä, joita arkiajattelu ei voi hyväksyä. Kertoja muodostaa esipuheessa yhtälön, missä arkiajattelu ja tieteellinen ajattelu ovat samalla tavalla toisilleen vastakkaisia kuin mystisismi ja rationalismi. Arkiajattelun ja tieteellisen ajattelun vastakohtaisuus on tämän teoksen keskeinen teema. Kertoja esittää läpi teoksen nimenomaan arkiajattelun suurimpana sosiologian tieteellistämisen esteenä ja avoimen vihamielisyytensä kohteena. Kertoja merkityksellistää arkijärkeä toistuvasti ennakkoluuloksi. Myyttisimmillään arkijärjen ja tieteellisen ajattelun suhdetta kuvataan siten, että arkijärki on vanginnut tieteellisen ajattelun ja hallitsee sitä tyrannin tavoin.

“Sosiologin pitää vapautua faktoja koskevista ennakkokäsityksistä ja kohdata suoraan itse faktat” (s. 146).

“Sosiologin pitäisi sen vuoksi sekä määritellessään tutkimuksensa kohdetta että todistustensa aikana hylätä päättäväisesti sellaisten käsitteiden käyttö, jotka ovat peräisin tieteen ulkopuolelta ja jotka palvelevat täysin epätieteellisiä tarpeita. Hänen pitää vapautua maallikkomieltä hallitsevista vääristä selvyyksistä, kertakaikkiaan heittää yltään tällaisten kokemusperäisten kategorioiden ies — kategorioiden joiden käytöstä kauan jatkuneena tapana tulee usein tyrannimainen. Jos hänen on joskus pakko turvautua niihin, hänen pitää ainakin tehdä se täysin tietoisena niiden vähäpätöisyydestä, antamatta niille oppiaineessa niiden todelliseen merkitykseen nähden suhteetonta osaa” (s. 56–57).

“Tämä valitettava ennakkoluulo, joka on hylätty kaikissa muissa tieteissä, säilyy itsepäisesti sosiologiassa. Mikään ei ole sen kiireellisempää kuin vapauttaa tieteemme siitä. Tämä onkin pyrkimystemme päätarkoitus” (s. 30).

Eivät ainoastaan maallikkojen käsitykset yhteiskunnallisista asioista ole arkijärjen saastuttamia, vaan kertoja luonnehtii myös muiden sosiologien esittämiä käsityksiä arkijärjen kaltaisiksi ennakkoluuloiksi. Niinpä sosiologiassa käytetään erilaisia yhteiskunnallisia ilmiöitä nimeäviä sanoja “sujuvasti ja varmuudella ikään kuin ne vastaisivat hyvin tunnettuja ja määriteltyjä esineitä, vaikka ne eivät meissä herätäkään muuta kuin sekavia ajatuksia, epämääräisten vaikutelmien, ennakkoluulojen ja intohimojen sekamelskaa” (s. 49). Aktantiaaliselta asemaltaan muut virheellisesti ajattelevat sosiologit ovat vastasubjektin auttajia, henkilöitä jotka edistävät arkiajattelun leviämistä yhteiskunnallisissa asioissa.

Arkijärki on ajattelevan ihmisen sisäinen ominaisuus, se on taipumusta älylliseen laiskuuteen ja virheellisten tottumusten mukaista ajattelua. Tämän vuoksi se on myös oppilas-sosiologin ominaisuus, jota tämän tulee jatkuvasti kontrolloida. Tieteellinen ajattelu kuvataan *Metodisäännöissä* toimijan sisäiseksi kyvyksi, jonka oikean käyttämisen apuvälineitä metodisäännöt ovat. Tämän piirteen vuoksi *Metodisäännöissä* arkijärjen vastustaminen ja tieteellisen ajattelun noudattaminen rinnastuukin uskonnolliseen kilvoitteluun. Samalla tavalla kuin uskovan ihmisen tulee uskonnollista hartausmetodia ja jumalan antamia sääntöjä noudattamalla välttää syntiä myös sosiologi — metodisääntöjä noudattamalla — välttää taipumustaan langeta ajattelemaan arkijärjen mukaisesti.

Uskonnollisen saarnakirjan tavoin *Metodisäännöissä* kerrotaan opettavaisia kertomuksia hairahtuneista, jotka tällä kertaa ovat vääriä sosiologian auktoriteetteja. *Metodisäännöissä* aikaisempi sosiologia ja sen epäpätevät auktoriteetit ovatkin vastustettavia ja varoittavia esimerkkejä arkiajattelun ansaan langenneista olennoista.

Se, että taipumus arkijärjen käyttämiseen on sosiologien sisäinen ominaisuus, tekee ymmärrettäväksi myös sen, miksi teoksen lukija lopulta on valmis sitoutumaan kertojan propagoimaan sosiologian tieteellistämisen ohjelmaan. Jos sosiologi ei toimi näin, hän auttamatta jää diabolisoidun arkiajattelun pauloihin ja lakkaa olemasta pätevä sosiologi.

Metodisääntöjen aktantiaaliset rakenteet

Koska *Sosiologian metodisäännöt* on ohjelmallinen sosiologiaa tieteellistävä teksti, se on helposti tulkittavissa kuvaukseksi kamppailusta. Se sisältää

myyttisen kertomuksen tieteen sankarista, joka vapauttaa sosiologian ennakkoluulojen vankilasta. Tämä kertomus on kuvattavissa kahden, enonsiaation ja lausuman ulottuvuuksien aktanttirakenteiden avulla. Enonsiaation ulottuvuus (kaavio 1) kuvaa teoksen kertojan ja lukijan suhdetta, lausuman ulottuvuus (kaavio 2) kuvaa puolestaan sosiologian suhdetta maailmaan.

<i>Asema</i>	<i>Aktori</i>
lähettäjä	kertoja/tekijä Durkheim, rationaalisuuden haluaminen
subjekti	teoksen vastaanottava oppilas-sosiologi
objekti	metodien omaksuminen, sosiologiksi kouluttautuminen
auttaja	kertoja/tekijä Durkheim
vastasubjekti	arkiajattelu
vastaanottaja	oppilas, josta tulee kykenevä sosiologi, tieteeksi kehittyvä sosiologia

Kaavio 1. Enonsiaation ulottuvuuden aktantiaaliset asemat ja aktorit

Enonsiaation ulottuvuudella *Metodisäännöt* on kertomus siitä, miten teoksen tekijä ja sen äänessä oleva kertoja velvoittaa teoksen vastaanottajaa tavoittelemaan rationaalisuutta eli osallistumaan sosiologian tieteellistämisen projektiin omaksumalla tekijän muotoilemat sosiologian metodisäännöt. Enonsiaation ulottuvuuden aktanttisubjekti on teoksen vastaanottava oppilas-sosiologi. Subjektin toiminnan motivaatio on yhtäältä ulkoinen, velvollisuus kehittää tiedettä. Toisaalta subjekti pitää rationaalisuutta haluttavana arvona ja on tämän vuoksi altis sitoutumaan tieteen kehittämisen projektiin. Toiminnan kohteena on sosiologian metodisääntöjen oppiminen ja samalla kouliintuminen päteväksi sosiologiksi. Teoksen kertoja ja tekijä on subjektin tehtävän lähettäjä ja auttaja, joka esimerkillään osoittaa miten asioita ja ilmiöitä voidaan sosiologisesti lähestyä. Subjektin toimintaa vastustaa hänen sisäinen taipumuksensa käyttää arkiajattelun malleja sosiologisten ongelmien

käsittelyyn. Toiminnan vastaanottajana on oppilas, josta metodisääntöjen omaksumisen kautta kouliintuu kykenevä sosiologi. Toinen vastaanottaja on sosiologia, joka subjektin toiminnan lopputuloksena kehittyy oikeaksi tieteeksi.

<i>Asema</i>	<i>Aktori</i>
lähettäjä	subjektin toiminnalle ei ole olemassa ulkoisia motivoivia tekijöitä, sisäinen tahto kehittää tiedettä
subjekti	kertoja/tekijä/Durkheim
objekti	tieteellinen sosiologia
auttaja	sattuma ja muut subjektin toiminnan edellytyksenä olevat tekijät
vastasubjekti	arkiajattelu
vastasubjektin auttajat	virheellisesti toimivat sosiologit
vastaanottaja	tieteeksi kehittyvä sosiologia, sosiologien yhteisö

Kaavio 2. Lausuman ulottuvuuden aktantiaaliset asemat ja aktorit

Lausuman ulottuvuudella *Metodisäännöt* kertoo tekijänsä toimista sosiologian tieteellistäjänä. Hänen toimintansa on motivoitunut yksinomaan tekijän sisäisestä tahdosta, tehtävän lähettäjänä on tekijän kutsumus omistautua tieteelle. Subjektin auttajina ovat historia ja sattuma, joiden ansiosta kertojalle on tarjoutunut tilaisuus omistautua sosiaalitieteen tutkimukseen päätoimisesti. Toiminnan kohteena on sosiologia. Subjektin tehtävänä on tieteellistää sosiologia, mikä tarkoittaa objektin vapauttamista arkijärjen ja aikaisemman sosiologian muodostamasta vankilasta ja itsenäisyyden antamista sosiologialle tieteenä. Subjektin toiminta on jatkuvaa kamppailua arkiajattelua ja sen vaikutuksen alaisina toimivia vääriä sosiologian auktoriteetteja vastaan. Toiminnan vastaanottaja on tieteeksi kehittyvä sosiologia sekä sosiologien yhteisö, jolle subjekti siirtää löytämänsä yliveritaisen sosiologisen analyysikyvyn. Subjektin toiminnan tarkoituksena

on saattaa sosiologia sellaiseen auktoriteettiasemaan, että se voi asettua arkipäiväisten ristiriitojen ja intohimojen yläpuoliseksi tuomariksi. Kiinnostavaa tässä on se, että vastaanottajaksi ei esitetä yhteiskuntaa, joka tavalla tai toisella hyötyisi sosiologien kasvaneesta analyysikyvystä. Sen sijaan vastaanottajaksi esittäytyy esoteeriseen sfääriin nouseva sosiologia sekä sosiologien professionaalinen ammattikunta.

Enonsiaation ja lausuman ulottuvuuksien välillä on kiinnostavia projektiosuhteita. Lausuman ulottuvuuden subjekti on enonsiaation ulottuvuudella tehtävän lähettäjä. Retorisesti tämä projektio on poikkeuksellisen tehokas keino puhutella tekstin vastaanottajaa, koska sama aktori — kertoja, teoksen tekijä Émile Durkheim — joka lausuman ulottuvuudella näyttäytyy sankarilliseksi sosiologian mestariksi, on enonsiaation ulottuvuudella tehtävän lähettäjä. Tässä asetelmassa tekijä projisoi oman toimintansa sisäisesti annetun päämäärän, sosiologian tieteellistämisen, tekstin vastaanottajan toiminnan ulkoisesti annetuksi päämääräksi. Tekstin vastaanottajan sisäinen päämäärä, kouluttaa itsestään sosiologi, tulee tällöin automaattisesti yhdistetyksi ulkoiseen vaatimukseen kehittää sosiologia aidoksi tieteeksi. Projektion tuottaman efektin tehokkuutta lisää se, että kummankin ulottuvuuden subjektin toiminnan vastustajana on sama aktori, arkiajattelu.

Sosiologian metodisäännöt ja professionaalisen tiedekulttuurin kuva

Millainen on *Sosiologian metodisääntöjen* kuva tiedekulttuurista?

Tekstin lausuman ja enonsiaation ulottuvuuksien välillä näyttää vallitsevan eräänlainen ristiriita tai epäsuhta. Teosta läpäisevä rationalismin teema on ristiriitaisessa suhteessa siihen emotionaaliseen kiihkoon, jolla sitä enonsiaation ulottuvuudella propagoidaan. Lausuman ulottuvuudella Durkheim muodostaa käsitystä yksinomaan järkeensä ja koeltuihin toimintasääntöihin luottavasta sosiologista, joka tekee kaikkensa poistaakseen tunteenomaiset ja arkiymmärryksen kaltaiset suhtautumistavat toiminnastaan. Enonsiaation ulottuvuudella taas tekstin lukijalle esittäytyy intohimoisesti tieteeseen suhtautuva oppimestari.

Lausuman ulottuvuudella kuvattu maailma jakautuu yksiselitteisesti kahteen puoleen, tieteen alueeseen sekä arkiymmärryksen hallitsemaan alueeseen. Edellistä luonnehtivat järjellisyys, objektiivisuus, järjestys sekä professionaalisuus. Jälkimmäistä puolestaan luonnehtivat näiden vastakohtana tunteet, subjektiivisuus, epäjärjestys ja maallikkomaisuus. *Sosiologian metodisäännöt* tähtää siihen, että arkiymmärryksen hallitsema alue tulee tyystin poistaa tieteestä. Tämä ei ole tavattoman yllättävää, rakentuhan länsimainen ajattelu järjen ja tunteen vastakohtaisuudelle. Länsimainen tiede on toistuvasti väittänyt hakevansa varmoja tiedon lähtökohtia ja tällä

tavoin etsinyt turvallisuutta. Arkiymmärryksen ja samalla tunteiden kieltäminen tieteen piiristä tekee *Metodisäännöistä* tässä suhteessa kenties äärimmäisen tapauksen.

Enonsiaation pysäytetty kertomus ja aktanttirakenne erottelee mestari-sosiologin ja oppilassosiologin asemat toisistaan. Tieteen perustajaksi esittäytyvä kertova subjekti osoittaa hallitsevansa maailman kummatkin puolet, hänellä on tahtoa ja intohimoja tieteen suhteen. Sen sijaan työn jatkajiksi kutsuttavilla oppilailla ei vastaavia intohimoja tarvitse olla, heidän tehtäväkseen jää metodisääntöjen noudattaminen, viileän tieteellisen ajattelumallin soveltaminen sosiaalisten ilmiöiden tutkimiseen. Tässä suhteessa *Metodisäännöt* jättää jokaisen oppilaaksi kutsuttavan sosiologin henkilökohtaisen tahdon asiaksi varmistua siitä, että sosiologia on mielekäs ammatti.

Sata vuotta *Sosiologian metodisääntöjen* julkaisemisen jälkeen sitä lukevina sosiaalitieteilijöinä tiedämme, että teoksen sankari lopulta onnistui saavuttamaan päämääränsä, ainakin osittain. Ainakin vastasubjektin auttajat Comte, Spencer ja Mill ovat nyt sosiologeina unohdettuja. Tässä suhteessa *Metodisääntöjen* myyttinen kertomus vastaa Talcott Parsonsin (1937, 3) kysymykseen, kuka tappoi Spencerin ja miten. Ainoastaan arkijärki sosiologian arkkityyppisenä vastustajana on edelleenkin hengissä, ja siksi se saa kuulla tuomionsa yhä uudestaan sosiologisissa tutkimuksissa.

Kirjallisuus

- Durkheim, Émile (1982): *Sosiologian metodisäännöt*. Helsinki: Tammi (Alkuteos *Les règles de la méthode sociologique* julkaistu 1895, 2. p.1901).
- Gane, Mike (1988): *On Durkheim's Rules of Sociological Method*. London ja New York: Routledge.
- Keränen, Marja (1986): Tieteet retoriikkana. Teoksessa Palonen, Kari & Summa, Hilikka (toim.): *Pelkkää retoriikkaa. Tutkimuksen ja politiikan retoriikat*. Tampere: Vastapaino, 109–143.
- Konttinen, Esa (1991): *Perinteisesti moderniin. Profioiden yhteiskunnallinen synty Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Lukes, Steven (1973): *Émile Durkheim. His Life and Work*. London: Allen Lane, The Penguin Press.
- Parsons, Talcott (1967): *The Structure of Social Action*. New York: The Free Press [1937].

IV Objektivistinen sosiologia vs. liittolaisuus yhteiskunnan kanssa

Puhujakuva Dahrendorfin ja Castellsin teoksissa

Tieteellisen tekstin tekijän tarkoituksena on saada lukijansa vakuuttuneeksi siitä, että hänen esittämänsä väitteet ovat paikkansa pitäviä. Joskus tähän riittää se, että väitteet ja niiden perustelut esitetään niin johdonmukaisesti, että ne itsessään vakuuttavat lukijan. Näin on erityisesti silloin, kun lukija on jo valmiiksi kiinnostunut tietämään siitä aiheesta, josta tekstissä on puhe. Mutta usein tämä ei riitä. Niinpä tieteellisen tekstin retoriikkaan kuuluukin keinoja, joiden avulla tekijä muodostaa itsestään kuvaa luotettavana argumentoijana ja joiden avulla hän suostuttelee lukijaa seuraamaan asioiden esittämistä.

Tieteellisissä teksteissä esipuheet ja johdannot ovat niitä jaksoja, joissa tekstin tekijä määrittelee itseään luotettavana asiansa esittäjänä ja joissa lukijan mielenkiintoa herätellään. Voidakseen erottautua muista kirjoittajista ja auktorisoidakseen tekstin omakseen tekijä on milteipä pakotettu jollain tavalla tuomaan oman persoonansa näkyviin. Näissä tekstin laatija yleensä esittelee tekstinsä aiheena olevaa asiaa ja perustelee sen tärkeyttä. Lisäksi hän osoittaa, miten asiassa on olemassa jonkinlainen ongelma tai puute ja ilmaisee sen, miten juuri hänen tutkimuksessaan ryhdytään ratkaisemaan tuota paikannettua ongelmaa tai puutetta. Lukijan mielenkiinnon herättämisessä käsiteltävää aihetta ja käsittelytapaa kohtaan tekstin tekijällä on mahdollisuus vedota lähinnä kahteen seikkaan: tutkimus ja sen aihepiiri voi olla tärkeä joko tutkimuksen edistymisen kannalta tai yhteiskunnallisten käytäntöjen kannalta (Kakkuri-Knuutila 1998, 368–377).

Analysoin seuraavassa kahta tekstiä, Ralf Dahrendorfin *Class and Class Conflict in Industrial Society* teoksen (1959) esipuhetta sekä Manuel Castellsin kolmiosaisen teoksen *The Information Age* ensimmäisen kirjan *The Rise of the Network Society* (1996) prologia puhujakuvan näkökulmasta. Ennen tekstien analyysiä esittelen keskeisiä puhujakuvan analyysiin liittyviä käsitteitä. Artikkelin lopussa teen vertailuja erilaisten puhujakuvien muodostamisen strategioiden välillä. Dahrendorfin ja Castellsin tekstit ovat

tarkastelussani ilmentämässä kahta erityyppistä puhujakuvan muodostamisen strategiaa, Dahrendorf edustaa objektivistista tieteen kehittymisen arvoon vetoavaa strategiaa, Castells taas edustaa sellaista strategiaa, jossa vedotaan sosiaalisen maailman toimijoiden intresseihin ja moraalisiin arvoihin.

Diskurssin enonsiatiivinen ulottuvuus tieteellisten tekstien retoriikassa

Puhujakuvan tarkastelemiseksi on hyödyllistä tehdä erottelu tekstin lausuman ulottuvuuden ja enonsiatiivisen ulottuvuuden välillä. Lausumalla viitataan siihen esitykseen, joka tekstissä annetaan sen kohteena olevasta maailmasta. Sosiaalitieteellisissä teksteissä lausuman ulottuvuus tarkoittaa tekstissä konstruoitavaa esitystä sosiaalisen maailman ilmiöistä, olipa tuo esitys luonteeltaan kuvaileva, teoreettinen tai niiden yhdistelmä. Enonsiatiolla viitataan puolestaan niihin tekstin diskursiivisiin rakenteisiin, jotka määrittelevät tekstin tuottajan, tekstin ja sen vastaanottajan välisiä suhteita. (Sulkunen ja Törrönen 1997, 100)

Diskurssin enonsiatiivinen ulottuvuus on tieteellisten tekstien retoriikan tutkimuksen kannalta keskeinen. Enonsiatiivisuuden ulottuvuudella nimittäin konstruoidaan sellaisia tekstin vakuuttavuuden kannalta olennaisia asioita, kuten argumentoijan puhujakuvaa sekä perusteluja käsiteltävän asian kiinnostavuudelle. Enonsiatiivisuuden ulottuvuudella myös artikuloidaan sitä arvopohjaa, jota argumentoija käyttää asiansa esittämisen lähtökohtana. Näkökulmani seuraavassa onkin se, miten enonsiatiivisia rakenteita käytetään retorisisuhteiden vakuuttavuuden tuottamisen ja argumentaation välineinä tieteellisissä teksteissä. Käsitellen asiaa erityisesti kolmen käsitteen – puhujakuvan, luottamussuhteen ja puutteen konstruoinnin – avulla.

Puhujakuvan käsite vastaa Aristoteleen retoriikan ethoksen käsitettä ja narratologisesessa analyysissä käytettävää implisiittisen tekijän käsitettä. Puhujakuvalla tarkoitetaan sitä käsitystä, jonka tekstin lukija saa sen tekijästä ja kertojanäänänen käyttäjästä sen perusteella, mitä hän voi päätellä itse tekstistä. Puhujakuva on tieteellisissä teksteissä olennainen retorisen vakuuttamisen väline, sillä yleisö on taipuvainen uskomaan itsensä pätevänä ja luotettavana henkilönä esittävää argumentoijaa.

Tekstin tekijän ja lukijan välille muodostettavaa auktoriteettisuhdetta nimitetään luottamussuhteeksi (Sulkunen ja Törrönen 1997, 97). Luottamus on erityisen hyvä termi kuvaamaan argumentointitilanteen retorista luonnetta, sillä väitteiden esittäjän täytyy tavalla tai toisella saada viestinsä vastaanottajat vakuuttuneiksi siitä, että hän on asiansa osaava ja luotettava henkilö esittämään väitteitä juuri siitä asiasta josta hän puhuu (Kakkuri-Knuutila 1992, 44).

Tieteellisessä kielenkäytössä ja argumentoinnissa ensisijainen luottamussuhteen rakentamisen lähtökohta on tiedollinen auktoriteetti. Puhuja osoittaa, että hän on käsittelemänsä aiheen asiantuntija ja siksi pätevä henkilö puhumaan siitä. Tämän hän voi tehdä useallakin tavalla. Populaarille yleisölle suunnatuissa puheenvuoroissa auktoriteettia viestitään ja luottamussuhdetta muodostetaan viittaamalla puhujan muodolliseen koulutukseen ja ammatin antamaan pätevyyteen. Mutta tiedeyhteisön sisäisessä julkisuudessa tämä keino on usein triviaali ja vain vähän vakuuttava. Siksi vakuuttava puhuja useimmiten osoittaaakin tuntevansa käsittelemäänsä aiheeseen kuuluvat asiasisällöt viittaamalla riittävässä määrin ja oikealla tavalla tieteen kaanonin edellyttämiin muihin alan auktoriteetteihin.

Se, että puhuja osoittaa olevansa pätevä henkilö puhumaan asiasta, ei kuitenkaan yleensä riitä lukijan mielenkiinnon herättämiseksi kyseistä aihetta ja sen käsittelytapaa kohtaan, vaikka muutoin mielellämme kuuntelemme ja luemme luotettavaksi tuntemamme henkilön lausuntoja. Tieteellisissä teksteissä keskeinen keino lukijan mielenkiinnon herättämiseksi on jonkin käsiteltävää asiaa koskevan ongelman muodostaminen. Tällaista argumentaation figuuria nimitetään puutteen konstruoinniksi. Jos jokin asia osoitetaan ongelmalliseksi, antaa se välittömästi syyn ryhtyä toimintaan, purkamaan ja ratkaisemaan ongelmaa.

Tieteellisessä tekstissä konstruoitava puute on luonnollisestikin yleensä tiedon puute. Se voidaan ilmaista esimerkiksi modalisoimalla totuusväitteitä eri tavoin. Tieteellisen tekstin enonsiatiivisen ulottuvuuden subjekti voi arvioida, ilmeneekö maailma sellaisena kuin se on ja mikä on maailmaa koskevien käsitysten varmuus. Tällaisia enonsiatiivisten modaalisuuksien ilmentymiä ovat esimerkiksi se, että puhuja pyrkii osoittamaan, miten jonkin asian suhteen vallitsee virheellisiä käsityksiä niiden ominaisuuksista tai se, että hän osoittaa jonkin käsityksen varmaksi ja toisen kuvitteelliseksi. Enonsiatiiviset modaalisuudet perustelevat aina sitä, että jostain asiasta on hankittava ja saatava lisää tietoa. (ks. Sulkunen ja Törrönen 1997, 113–115).

Tiedollisen puutteen konstruointi ei kuitenkaan itsessään riitä silloin, jos tekstin lukija on välinpitämätön siinä käsiteltävien asioiden suhteen. Tämän vuoksi tieteellisissä teksteissä pyritään myös perustelemaan lukijalle sitä, miksi käsiteltävä asia on tärkeä ja käsittelemisen arvoisin. Tieteellisen tekstin enonsiatiivisella ulottuvuudella tuotetaan perusteluja tiedon arvolle. Nämä ovat usein väljässä mielessä kertomuksen muotoisia kuvauksia siitä, miten jokin ilmiö tai asia on merkityksellinen ja arvokas jonkin yhteisön kannalta. Voidaan esimerkiksi ajatella, että Lyotardin (1985) tunnistamat tiedon tuottamisen legitimaation metakertomukset ihmiskunnan vapauttamisesta tai sivistyksen itsekehityksestä ovat tässä suhteessa kaikkein yleisimpiä perusteluja sille, miksi jonkin tieteellisen kysymyksen käsitteleminen on tärkeää. Vastaavanlaisia tiedon merkityksen ja arvon

perusteluja ovat myös niin sanotut alkuperäkertomukset (Keränen 1996), joiden avulla argumentoija osoittaa jonkin käsittelemänsä asian olevan relevantti aihe omissa tieteenperinteissään. Edelleen tieteellisissä teksteissä vedotaan usein suoraan tai epäsuorasti siihen, että teorian kehittäminen on arvokasta tiedeyhteisön kannalta ja tällä tavoin muodostetaan eräänlainen kertomus tiedeyhteisön kollektiivisesta traditiosta ja sidotaan oma käsillä oleva teksti osaksi tätä traditiota (Brown 1991).

Sosiaalitieteilijällä on kaksi yleistä vaihtoehtoa perustella valitsemansa tutkimustehtävän tärkeyttä. Ensimmäinen on vetoaminen siihen, että tutkimus tuottaa tuloksenaan yhteiskunnallisten käytäntöjen kannalta tarpeellista ja hyödyllistä tietoa. Toinen vaihtoehto on vedota siihen, että tutkimus edistää tieteen kehittymistä. Näiden vaihtoehtojen välinen ero vastaa yleistä tapaa jakaa sosiaalitieteelliset tekstit ja tutkimukset karkeasti kahteen suureen ryhmään: yhtäällä ovat soveltavat tekstit ja tutkimukset ja toisaalla ovat teoreettiset tekstit ja tutkimukset. On kuitenkin selvää, että usein teoreettiset ja soveltavat päämäärät yhdistyvät konkreettisissa tutkimuksissa ja niitä raportoivissa teksteissä.

Tieteellisten tekstien retoriikan tutkimuksen kannalta kiinnostavaa on erityisesti se, mitä valinnasta näiden kahden perusteluvaihtoehdon välillä seuraa. Koska teksteillä on lähtökohdaltaan erilainen suhde siihen sosiaaliseen maailmaan, jota niissä konstruoidaan, on niissä myös suostuteltava lukijaa seuraamaan esitystä käyttämällä erilaisia luottamussuhteen muodostamisen keinoja.

Tieteen edistäminen ja teorian muodostaminen voidaan esittää itsetarkoitukseksi. Tällöin tutkimuksen tavoitteena on muodostaa mahdollisimman pätevä analyttinen malli sosiaalisesta maailmasta tai jostain sen osasta tai piirteestä. Tällaisen tutkimuksen tekijä joutuu vastaamaan soveltavan tutkimuksen suunnasta mahdollisesti tehtävään kysymykseen siitä, millä tavoin hänen työnsä on hyödyllistä sosiaalisen maailman käytäntöjen kannalta. Soveltavassa tutkimuksessa teorian muodostaminen nähdään puolestaan tutkimuksen välineelliseksi osaksi ja tarkoituksena on muodostaa näkemyksiä siitä, miten tiedon avulla voitaisiin tavalla tai toisella vaikuttaa yhteiskunnallisiin käytäntöihin. Soveltavan tutkimuksen tekijä joutuu arvioimaan, onko hänen käyttämänsä teoreettinen kehys pätevä tutkimuksen päämääriin nähden.

Yksi erottelu voidaan tehdä sen suhteen, käyttäkö vai ei argumentoija sellaisia keinoja, joilla hän yrittää vaikuttaa yleisönsä tunteisiin. Aristoteleen retoriikassa tätä keinoa nimitetään pathokseksi. Tieteellisen tekstin puhujakuvan rakentamisessa argumentoijalla on periaatteessa valittavissa kaksi strategiaa. Hän voi rakentaa analyttisen, viileän ja kiihkottoman asiantuntijan kuvaa. Mutta yhtäläillä on mahdollista ja usein tehokasta viestintää vedota vastaanottajien tunteisiin rakentamalla puhujakuva, joka

ottaa voimakkaasti kantaa käsittelemiinsä kysymyksiin. Intuitiivisesti ajatellen näyttää siltä, että analyttinen ja kiihkoton puhujakuva soveltuu parhaiten teoreettisten kysymysten tarkasteluun. Sen sijaan sosiaalista maailmaa tutkittaessa on mahdollista perustella kysymyksenasetteluja vetoamalla esimerkiksi yleisiin moraalisiin arvoihin, kuten vapautteen ja oikeudenmukaisuuteen. On kuitenkin syytä huomata, että niin tunteista pidättäytyminen kuin niiden synnyttäminenkin ovat molemmat tulkittavissa pathos-keinoiksi. Tieteellisessä tekstissä kiihkottomuus on siinä määrin luonnollistunut ja itsestään selvä ratkaisu, ettei sen retorista luonnetta yleensä panna merkille.

Puhujakuvan analyysissä on hyödyllistä käyttää analyttisenä välineenä Greimasin ns. aktanttianalyysin mallia (Greimas 1980, 196–219). Tämän avulla mistä tahansa tarinasta voidaan analysoida näkyviin sen perustavat suhdekategoriat: “Mallin ydin on subjektin ja objektin suhde, jonka ympärille muut aktantit ryhmittyvät (...) Mallissa lähettäjä motivoi subjektin tavoittelemaan objektia ja määrittää toiminnan arvopäämäärät. Auttaja tukee subjektia, kun taas vastasubjekti ja vastustaja yrittävät estää tavoitteen saavuttamista. Tehtävän lopussa vastaanottaja arvioi toiminnan onnistumista palkitsemalla tai rankaisemalla osallisia.” (Korhonen ja Oksanen 1997, 57).

Tarkastelen seuraavassa esimerkkeinä olevia tekstejä ns. narratiivisen kaavion ensimmäisen valmistavan vaiheen tarinana. Narratiivinen kaavio muodostuu kolmesta testistä tai tarinasta. Valmistavassa eli kvalifioivassa tarinassa lähettäjä motivoi tarinan subjektin toimintaan ja varustaa tämän velvoitteella ja kompetensseilla, jonka avulla hän kykenee suoriutumaan tehtävästään. Päätarinassa subjekti kamppailee vastasubjektin kanssa objektista. Sanktioivassa tai arvioivassa tarinassa viimein kuvattuja tapahtumia evaluoidaan, subjekti saa palkinnon ja vastasubjektia rangaistaan. (Korhonen ja Oksanen 1997, 59) Tieteellisten tekstien johdannot muodostavat juuri enonsiatiiivisella ulottuvuudellaan valmistavan tarinan. Näissä jokin lähettäjä artikuloi toiminnan puutteen ja motivoi subjektia ryhtymään toimintaan puutteen poistamiseksi esimerkiksi viittaamalla jonkinlaiseen joko tieteen sisäiseen tai yhteiskunnalliseen velvoitteeseen tutkia juuri käsillä olevaa aihetta. Näissä myös konstruoidaan vastustajia, joiden toiminnan esitetään estävän subjektin toimintaa.

Analysoin seuraavassa ensimmäiseksi Ralf Dahrendorfin kirjan *Class and Class-Conflict in Industrial Society* (1959) esipuhetta. Tämä kirja on keskeinen teos niin sanotun liberaalin sosiologian virtauksessa toisen maailmansodan jälkeen. Muita tämän suuntauksen tunnettuja edustajia olivat esimerkiksi Raymond Aron sekä Colin Clark. Heille kaikille oli yhteistä tapa tarkastella nykyaikaista yhteiskuntaa nimenomaan teollisena yhteiskuntana. Tämän näkökannan tarkoituksena oli etsiä sekä kapitalistisille että sosialistisille yhteiskunnille yhteisiä rakenteellisia tunnusmerkkejä.

Dahrendorfin teoksessa analysoidaan yhteiskuntaluokan käsitettä. Kirjan ensimmäisessä pääjaksossa Dahrendorf kritisoi ja analysoi Karl Marxin ja myöhempien marxilaisten tutkijoiden luokkakäsitettä yhtäältä käsitteellisellä tasolla ja toisaalta viittaamalla eräisiin länsimaisten yhteiskuntien historiallisiin kehitystendensseihin. Kirjan toisessa pääjaksossa lähtökohtana on 1950-luvun sosiologisen keskustelun keskeinen vastakohtaisuus integraatioteorioiden ja konfliktiteorioiden välillä. Dahrendorf tarkastelee tätä vastakohtaisuutta siten, että hän käsittelee yhteiskunnallista vallankäyttöä ja auktoriteettisuhteita ryhmäteoreettisina ongelmina. Tarkastelun tuloksena on näkemys luonteeltaan pluralistisesta teollisesta yhteiskunnasta. Eniten keskusteltu kysymys Dahrendorfin kirjassa lienee ollut hänen näkemyksensä luokkaristiriitojen säätelemisestä. Dahrendorf esittää ajatuksen siitä, että yhteiskuntaluokkien välisiä ristiriitoja ei voida poistaa tai lakkauttaa, koska jonkinlainen intressien eriytyminen on väistämätöntä nykyaikaisissa yhteiskunnissa. Sen sijaan on tärkeää estää näiden ristiriitojen kärjistyminen avoimeksi konfliktiksi ja tavalla tai toisella institutionalisoida yhteiskunnalliset luokkaristiriidat. Erityisesti Dahrendorf käsittelee luokkakonfliktia teollisena konfliktina (nykyisin kaiketi puhuttaisiin ”työelämän suhteista”) sekä poliittisena konfliktina.

Toinen analyysini kohde on Manuel Castellsin kirjan *The Rise of the Network Society* (1996) prologi. Tämä kirja on ensimmäinen nide kolmiosaisesta kirjasarjasta *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Castellsin kirjasarjan tavoitteena on antaa sosiaaliteieteellisestä perspektiivistä kokonaiskuva globalisoituvasta maailmasta. Sarjan ensimmäisen niteen aiheena ovat muutokset taloudessa ja työllisyydessä sekä sähköisessä kommunikaatiossa sekä näiden suhde siihen, miten käsityksemme ja kokemuksemme tilasta ja ajasta ovat muuttumassa. Sarjan toisessa niteessä Castells käsittelee sosiaalisia identiteettejä ja sosiaalisia liikkeitä. Kolmannessa niteessä aiheena on yhteiskunnallinen muutos, jonka erityistapauksina hän käsittelee muun muassa Neuvostoliiton hajoamista, Euroopan yhdistymiskehitystä ja niin sanotun neljännen maailman syrjäytymistä. Castellsin tarkasteltavan erityinen piirre on se, että hän perustelee väitteitään hyvin runsaalla empiirisellä tutkimusmateriaalilla. Hänen päämääränään ei ole muodostaa niin sanottua systemaattista teoreetikon teoriaa globalisoituvasta maailmasta, vaan pikemminkin hän haluaa osoittaa, millaisia hänen arvionsa mukaan ovat aikamme keskeiset yhteiskunnalliset muutostendenssit ja millaisissa vuorovaikutussuhteissa ne ovat keskenään. Yksi kaikkien teemojen ylitse käyvä teoreettinen visio Castellsilla kuitenkin on, näkemys siitä, että aikamme yhteiskuntien keskeisin jännite muodostuu abstraktien ja universaalien instrumentaalisen vaihdon verkostojen (the Net) ja historiallisesti ja paikallisesti muodostuneiden partikulaaristen minuuksien (the Self) välille. Tulkitsen tämän ajatuksen uudeksi versioksi klassisesta sosiolo-

gisesta näkemyksestä, jonka mukaan nykyaikaisessa yhteiskunnassa yliyksilölliset anonyymit rakenteet ja järjestelmät, kuten esimerkiksi kansainväliset rahamarkkinat, ovat itsenäistyneet ja ne näyttäytyvät keskinäisissä suhteissaan atomisoituneille yksilöille voimilta, jotka lähinnä hallitsevat, säätelevät ja rajoittavat heidän toimintaansa. Yliyksilöllisten järjestelmien muodostuminen sekä nykyaikaisessa yhteiskunnassa tapahtuva jatkuva yksilöllistyminen ovat yhdessä tendenssimäisesti purkamassa ja poistamassa näitä kahta tasoa välittäviä kollektiivisen sosiaalisen toiminnan järjestelmiä. Tässä on syy sille, miksi Castells on hyvin kiinnostunut sosiaalisista liikkeistä, hän kartoittaa kollektiivisen emansipatorisen toiminnan mahdollisuuksia ja muotoja. Castellsin formuloinneissa on uutta ainakin se, että hän ottaa vakavasti huomioon informaatio- ja kommunikaatioteknologian kehityksen kaikissa tarkastelemissaan ilmiöissä.

Dahrendorf: Tiede itsetarkoituksena

Ralf Dahrendorf aloittaa teoksensa "*Class and Class-Conflict in Industrial Society*" (1959) seuraavalla kuvauksella:

"In the middle of the twentieth century, the sociologist finds himself in an awkward position. While he is just beginning to lay and secure the foundations of his discipline, an impatient public demands with increasing urgency both immediately applicable and comprehensive solutions from him. Following almost every sociological conference, confident journalists charge sociologists with being either ignorant of practical problems or incapable of solving them. Like an angry creditor, the public pursues the sociologist's every move in order to lay its hands on every penny he may produce. Is it suprising that under these conditions many a sociologist has begun to forge currency? The public deserves no better; but unfortunately the false currency, the overly rapid as well as the all-embracing solutions harm the progress of sociology as well. They remove sociological discussion from the sphere of scholarly criticism which inspires ever new efforts to that of a sterile quarrel of opinions. It is therefore necessary to make a decision.

The sociologist certainly is a debtor of the society in which he lives in a way unparallel in most other disciplines of scholarship. But this debt merely forces him to choose the subjects of his research in such a way that its results – if any – might contribute to informing society about itself. This is all. In developing his theories, methods, and techniques, the sociologist is bound exclusively by the rules of all scholarship, which demand from him accuracy and adherence to that pedestrian path of

science which nobody else can take for him and which no magic force can abridge. Inevitably, this path involves byways and detours; it is a long way, and its destination may disappoint his and others' expectations; perhaps somebody else soon shows that the path chosen was altogether wrong. But if an ill-advised public does not understand the process of scientific inquiry and demands more, the sociologist may and must be sufficiently proud and confident to defend his scholarly responsibility in face of a misconceived obligation to society which is all too often informed by little more than a desire to please. *Hic Rhodus, hic salta!*" (vii) ¹

Katkelmassa kuvaillaan sosiologin hankalaa asemaa. Kerronta on ulkoista. Siinä nimettömäksi jäävä kertoja kuvailee ulkoisesta näkökulmasta maailmaa, jossa sosiologi toimii.

Aiheena on sosiologian ja suuren yleisön välinen suhde. Valinta ei ole tavattoman yllättävä, onhan se kysymys johon kaikki sosiologia joutuu jossain vaiheessa määrittelemään kantansa. Yllättävää sen sijaan on se, että kertoja asettuu avoimesti elitistiseen asemaan maallikkokäsitykseen nähden. Kertojan mukaan suuri yleisö ei ansaitsekaan muuta kuin saada epäpäteviä vastauksia kohtuuttomiin vaatimuksiinsa. Sosiologin ja suuren yleisön halut ja toiveet ovat keskenään sovittamattomia. Sosiologi on tieteenharjoittajana ensisijaisesti tilivelvollinen vain tieteelle ja tiedeyhteisöön nähden. Sosiologiyhteisön yhteinen asia on varmistaa se, että yksittäinen tutkija valitsee tutkimusaiheensa siten, että sen tulokset auttavat yhteiskuntaa ymmärtämään entistä paremmin itseään. Sosiologiyhteisö on tässä näkökannassa siis eräänlainen etujärjestö, joka valvoo yksittäisten sosiologien tuotteiden korkeaa laatua.

Dahrendorfin kirjan alkulauseen aloittava tarina on tehtävään valmistava tarina, jonka tarkoituksena on motivoida myöhemmin tekstissä esitettävän päätösten toimijoiden tekemisiä. Valmistava testi antaa kertomuksen subjektille syyn tehtävän suorittamiseen. Yleensä valmistava tarina on laadittu siten, että sen avulla osoitetaan jonkinlainen puute, jonka poistamista ryhdytään vaatimaan. Tieteellisissä teksteissä tuo puute on miltei poikkeuksetta tiedon puute. Dahrendorfin tekstissä puutteen ilmaiseminen tapahtuu eksplisiittisesti toteamuksessa: "Tämän vuoksi on välttämätöntä tehdä jotain ratkaisevaa." Mutta mitä oikein onkaan tehtävä? Ja kenen on tehtävään ryhdyttävä?

¹ Ralf Dahrendorfin teos on julkaistu suomeksi nimellä *Luokat ja luokkaristiriidat teollisessa yhteiskunnassa* (WSOY, Porvoo, Helsinki 1969). Käännöksen epätäsmällisyyksien vuoksi olen kuitenkin käyttänyt omassa analyysissäni Dahrendorfin auktorisoimaa englanninkielistä laitosta.

Tarinan aktorit ovat seuraavat. Ensimmäiseksi kohtaamme kertomuksen subjektin, kiusalliseen asemaan joutuneen sosiologin. Hänen toimintansa kohteena on oman tieteenalan perusteiden luominen ja varmistaminen. Aktanttiobjekti on siis sosiologia ja sen kehittäminen. Subjektin toimintaa vastustaa kaksi nimettyä tahoa. Ensiksikin on kärsimätön yleisö, joka vaatii malttamattomana sovellettavissa olevia ja yleispäteviä ratkaisuja, samoin tekstissä mainitaan yleisön etujen ilmentäjinä ja ajajina esiintyviä journalisteja. Toinen subjektin toimintaa vastustava taho ovat eräät sosiologien ammattikunnan edustajat, jotka ovat tekemässä “vääriä valuuksia”, siis antamassa liian kiireesti laadittuja sekä kaiken kattavia ratkaisuja yleisön esittämiin ongelmiin. Vastustajien toiminta on erityisen tuhoisaa siksi, että se haittaa sosiologian kehitystä ja ohjaa sosiologisen keskustelun pois “innoittavan tieteellisen kriittisyyden alueelta”.

Tehtävään lähettäminen on kuvattu tarinassa kerrontateknisesti kiinnostavalla tavalla. Sen aluksi viitataan tasapainotilaan, jossa subjektin asemassa oleva sosiologi on laatimassa sosiologiatieteen perustaa. Mutta tämä tasapaino järkkyy siinä vaiheessa, kun kentälle astuvat vääriä valuuksia tekevät sosiologit. Tällöin syntyy puute, toiminnan tarve. Puutteen artikuloi tekstin kertojanääni toteamalla: “Tämän vuoksi on välttämätöntä tehdä jotain ratkaisevaa.”

Tässä on erikoista se, että lähettäjäksi ilmenee jokin muu kuin tarinassa kuvattavan sosiaalisen maailman aktori. Kerronnan rakenteessa on tässä kohdassa takaisinkytkentä, jossa enonsiatiivisen ulottuvuuden aktori kommentoi kertomuksessa konstruoidun sosiaalisen maailman toimijoiden tekemisiä. Enonsiatiivisen ja lausuman ulottuvuuksien välillä tapahtuu siis vuorovaikutusta eli niiden välillä on projektiosuhde.

Keskenään liittoutuneet kärsimätön yleisö, journalistit ja vääriä valuuksia tekevät sosiologit häiritsevät tieteenalan perusteita luovan ja varmistavan sankarin rauhaisaa toimintaa. Tässä suhteessa tarina muistuttaa lännenelokuviin standardijuontaa, jossa rikollisjoukkio on tunkeutunut kaupunkiin häiritsemään sen asukkaiden elämää ja jossa sankarin tehtävänä on palauttaa järjestys. Sankarisosiologin tehtäväksi asettuu sosiologian kehitystä haittaavien tekijöiden poistaminen. Näin tulkittuna Dahrendorfin tarina ei siis niinkään kerro tiedon puutteen poistamisesta, vaan tasapainon ja moraalisien arvojen palauttamisesta.

Tarinassa määritellään sosiologin työn arvoperustaa. Kertoja nimittäin osoittaa lukijoilleen, että kärsimättömän yleisön halu saada sosiologien tuottama rikkaus haltuunsa on väärä velvoitus sosiologin työlle. Sen sijaan hän väittää, että oikea sosiologin toiminnan velvoitus kanavoituu tiedeyhteisön asettamien sääntöjen kautta. Sosiologi on velallinen yhteiskunnalle, mutta hänen täytyy noudattaa työssään niitä sääntöjä ja menettelytapoja, jotka tiedeyhteisö on hänelle asettanut. Jos suuri yleisö esittää perusteettomia

vaatimuksia sosiologille, tämän tulee säilyttää kunniansa ja puolustaa tieteentekijän vastuutaan. Tieteellisten ongelmien ja tutkimuskohteiden valinnassa tiedeyhteisö on se taho, joka velvoittaa sosiologia toimintaan ja on siis sosiologin tehtävän lähettäjä. Paitsi että tiedeyhteisö toimii aktanttisubjektin tehtävän lähettäjänä, on se myös subjektin auttaja. Yhteisö nimittäin antaa sankarisosiologille ne säännöt, joita noudattamalla hän voi kunnialla suoriutua tehtävästään. Tehtävän vastaanottaja on puolestaan yhteiskunta, joka tulee sosiologin toiminnan tuloksena entistä suurempaan tietoisuuteen itsestään.

<i>Aktanttiasema</i>	<i>Aktori</i>
Subjekti	Moraaliltaan korkeatasoinen sosiologi
Objekti	Sosiologia, sen perustan luominen ja varmistaminen
Vastustajat	Väärää valuuttaa tekevät sosiologit, suuri yleisö, lehtimiehet
Auttajat	Tiedeyhteisö, subjektin kompetenssit: itseluottamus ja tahto puolustaa tieteenharjoittajan vastuuta
Lähettäjä	Tiedeyhteisö
Vastaanottaja	Itsestään tietoiseksi tuleva yhteiskunta

Kaavio 1. Aktorit Dahrendorfin kirjan esipuheessa

Dahrendorfin kirjan aloittava tarina on retorinen argumentti, jonka avulla kirjan tekijä perustelee tekemiään valintoja ja suostuttelee kirjan lukijoita hyväksymään ja osallistumaan omaan projektiinsa. Siinä rakennetaan vastakkainasettelu haluttavan ja kunniallisen sekä torjuttavan ja väärän sosiologin tehtävän välille. Perustelu rakentuu ensisijassa moraalisiin arvoihin vetoamalla, koska tarinan pääväite on, että tieteen kehittäminen on moraalisesti arvokasta.

Kunniallisen ja kunniantoman sosiologin vastakkainasettelua vahvistetaan kielikuvien avulla. Tekstissä käytetään metaforisia ilmaisuja muodostamaan käsitystä siitä, että tieteenharjoitus on haluttavaa. Miltei ensitöikseen kertoja vetoaa siihen, että sosiologia on tieteenä jotenkin alkutekijöissään: sosiologi “pyrkii parhaillaan luomaan ja varmistamaan oman tieteenalansa perusteita”. Tässä kertoja tuo esiin usein käytetyn metaforisen jäsennyksen tieteellisen toiminnan luonteesta: TIEDE ON RAKENNUS. Sosiologi *luo* ja *varmistaa* tieteenalan *perusteita*.

Toinen metaforinen jäsenitys kuvaa yksittäisen tieteenharjoittajan ja yleisön välisiä suhteita: tieteenharjoittaja on velallisen asemassa yhteiskuntaan nähden. Yleinen jäsenitys tässä taustalla on TIEDE JA YHTEISKUNTA OVAT VAIHTOSUHTEESSA tai TUTKIJA JA TIEDE-YHTEISÖ OVAT VAIHTOSUHTEESSA. Miksi sosiologi on velallinen, sitä kertoja ei erityisesti käsittele, vaan pitää sitä tunnettuna tosiasiana. Mitä ilmeisimmin taustalla oleva ajatus on, että yhteiskunta on eräällä tavalla sosiologin työnantaja, joka odottaa palveluksia palkolliseltaan. Tähän jäsenitykseen kuuluu myös se metaforan laajentuma, että sosiologin tuottama tieto on rikkautta. Sosiologin tuotteet ovat rahaa, johon suuri yleisö haluaa iskeä kyntensä.

Ensimmäisessä vaiheessa kertoja kiistää tämän sosiologin ja suuren yleisön välisen velkasuhteen. Suuri yleisö ei ansaitsekaan muuta kuin saada väärää rahaa. Toisessa vaiheessa kertoja määrittelee velkasuhteen uudella tavalla. Velkasuhde pakottaa sosiologin valitsemaan tutkimusaiheensa siten, että sen tulokset voivat auttaa yhteiskuntaa tulemaan entistä paremmin tietoiseksi itsestään. Velka-metafora on tässä katkelmassa väline, jonka avulla kertoja on oikeuttamassa sosiologin työtä. Toteamus "Tässä kaikki", sulkee tehokkaasti velka-teeman käsittelyn. Asia on käsitelty näillä sanoilla loppuun ja sen jälkeen kertoja vaihtaakin sanastosta toiseen.

Kolmas tekstissä ilmenevä metaforinen jäsenitys määrittelee tieteellisen toiminnan erityislaatua. Siinä TIEDE ON MATKUSTAMISTA. Kertoja käyttää metaforista ilmaisua tieteen polku. Tieteenharjoittaja taivaltaa yksin tätä polkua ilman maagisia apuvoimia. Harha-askeleet ovat väistämättömiä, matka on pitkä eikä perillepääsystä ole varmuutta. Voi olla jopa niin, että alusta lähtien on kuljettu väärään suuntaan, jos toisten tieteenharjoittajien tutkimustulokset niin osoittavat. Tässä Dahrendorf esittää konventionaalisen näkemyksen siitä, että tiede on luonteeltaan periaatteessa loputtomiin avoin projekti. Tiede ei koskaan tule valmiiksi ja aina on olemassa uusia ongelmia tutkittavaksi. Ennen kaikkea, tieteenharjoittaja ei koskaan voi olla varma siitä, että hänen valitsemansa menettelytapa tulee tuottamaan arvokkaita tuloksia. Mutta juuri matkanteon vaikeuden ja riskialttiuden vuoksi tieteenharjoittajalla tulee olla itseluottamusta ja tahtoa puolustaa vastuutaan. Niinpä nämä kirjan kaksi ensimmäistä kappaletta ovat eräänlainen juhlallinen vakuutus tai uskontunnustus sosiologin ammatin arvokkuudesta. Kertoja kuvaa lukijoilleen, miten sosiologia kaikesta huolimatta on juuri vaatavuutensa vuoksi arvokas ammatti. Tällä kuvauksellaan kertoja tuottaa lukijoilleen halua seurata vaivalloista matkaa kohti arvokkaita tieteellisiä tuloksia.

Metaforille on varsin helppoa löytää intertekstuaalisia suhteita muista teksteistä. Yksi mahdollisuus on etsiä analogioita vaikkapa Raamatun kertomuksista. Metaforinen jäsenitys TIEDE ON RAKENNUS voidaan

tulkita siten, että moraalisesti korkeatasoinen sosiologi rakentaa tieteen tempppelin perustaa. Useinhan tieteestä puhutaan tällä tavoin ylevöittäväällä tavalla. Ajatus tieteen temppeleistä on kytkettävissä myös väärän rahan metaforaan rinnastamalla se Raamatun kertomukseen Jeesuksesta tempppelin puhdistajana. Siis samalla tavalla kuin Jeesus kaatoi temppeleissä rahanvaihtajien pöydät ja tällä tavoin erotti maallisen kaupankäynnin ja jumalan palvelemisen toisistaan, Dahrendorfin kertomuksessa moraalisesti korkeatasoinen sosiologi on närkästynyt siitä, että jotkin sosiologit ovat alkaneet tehdä väärää rahaa tieteen piirissä. Metaforinen jäsenyys TIEDE ON MATKUSTAMISTA rinnastuu ilmauksissa tieteen vaikeakulkuisesta polusta puolestaan Raamatun vertauskuvalliseen kertomukseen hyveellisyyden kaidasta tiestä ja synnin laveasta tiestä. Tiede on vaikeakulkuinen polku, jonka vastakohtaksi raamatullisen kielikuvan mukaisesti luontevasti ajatellaan maallisen lavean tien.

Dahrendorfin tarinassa kertoja muodostaa sympaattisen kuvan sosiologista, joka vastustajien uhkaamana työskentelee tieteen perustan rakentamisen puolesta. Osapuolten voimasuhteita luonnehditaan siten, että sosiologia ovat vastustamassa kärsimätön velkojaan perivä yleisö, journalistit yleisön edustajina sekä useat tehtävänsä väärin ymmärtäneet sosiologit. Olisi kovin vaikeaa tulkita asetelmaa muutoin kuin että kertojan sympatiat ovat juuri moraalisesti korkeatasoisen sankarin puolella. Varsin yleisesti tieteellisessä retoriikassa vastustaja kuvataan ylivoimaiseksi ja pelottavaksi. Oma puolustettava kanta esitetään alakynnessä olevaksi, vastustettava kanta hegemoniseksi. Tätä voidaan pitää pathos-luonteisena keinona, jolla vedotaan yleisön myötätuntoon: pieni mutta urhoollinen sankari kamppailee ylivoimaista vihollista vastaan. Keino onkin tehokas, sillä kuka jaksaisi pitää erityisen kunniallisena ja moraalisesti korkeatasoisena sitä, että ylivoimainen osapuoli mitätöi heikon vastustajan. Tieteen retoriikassa näyttää olevan strategisesti edullista ilmoittaa olevansa altavastaajan asemassa, koska mahdolliset saavutettavat voitot näyttäytyvät tällöin erityisen arvokkailta.

Dahrendorfin kirjan alussa muodostettu tarina on pathos-luonteinen argumentti myös siksi, että kamppailevien osapuolien kuvaus ei perustu mihinkään asia-argumenttiin. Vastustajaa ja tämän auttajia luonnehditaan yleisesti ja vihjailevasti. Samoin sankarisosiologia ei luonnehdita muuten kuin kertomalla, että tämän moraali on paras mahdollinen.

Yksi Dahrendorfin teoksen aloittavan tarinan funktio on se, että sen avulla kirjoittaja rakentaa eetostaan tieteenharjoittajana. Sen avulla kertoja tuo esiin omaa persoonaansa ja pyrkii osoittamaan, millaisia arvoja hän noudattaa omassa työssään. Tarinan tekijä ja sen kertojanääntä ohjaava Dahrendorf rakentaa eetostaan kertomalla tarinan moraalisesti korkeatasoisesta sosiologista, joka ei hairahdu väärän rahan tekijäksi, vaan

sinnikkäästi noudattaa velvollisuuksiaan omaa yhteisöään ja sen ihanteita kohtaan. Samalla Dahrendorf kertoo meille tiedeyhteisön eettisestä normistosta ja siitä, millä tavoin sosiologia on hyödyllinen tiede koko yhteiskunnan kannalta. Tarina on muodostettu siten, että lukijan on tarkoitus sympatisoida sen subjektia ja samastua häneen. Argumentoija vahvistaa yhteisyyttä itsensä ja yleisönsä välille vetoamalla arvoihin, jotka hän otaksuu yleisönsä jäsenien jakavan.

Tarinan toinen tarkoitus on luoda tilaa sosiologian teoreettiselle työskentelylle. Kun Dahrendorf kirjansa ensimmäisenä asiana kuittaa tilinsä suuren yleisön suuntaan, ei hänen tämän jälkeen tarvitse palata kysymykseen siitä, mitä hyötyä hänen tutkimuksestaan on yhteiskunnallisten käytäntöjen kannalta. Hän vetoaa siihen, että sosiologia on tieteenä vielä kehittämätön, mikä samalla on yksi puutteen artikulaatio. Tämän vuoksi sosiologialta ei tulekaan vaatia käytännönläheisiä sovelluksia vielä pitkään aikaan. Sen sijaan vakavan tieteenharjoittajan keskeinen tehtävä tässä vaiheessa on edistää sosiologian kehitystä. Liian hätäiset ja suurisuuntaiset ratkaisut ovat yksinomaan haittaamassa tätä työtä. Toki Dahrendorffin vetoaa sosiologian yhteiskunnalliseen merkitykseen, mutta sen aika tulee joskus myöhemmin, sitten kun tiede on riittävästi kehittynyt ja sen perusta on turvattu.

Kirjan aloittava tarina on siis keino perustella sitä, miksi kirjassa käsitellään yksinomaan teoreettisella tavalla yhteiskunnallisia asioita. Tämän tarinan avulla argumentoija puhdistaa pöydän ja luo itselleen tilaa teoreettiseen työhön ryhtymiseksi. Sen kertominen on keino hankkia oikeutus teoreettiselle käsittelytavalle kiistämällä arvo käytännöllisten sovellutusten vaatimuksilta.

Castells: Tiede parempaa maailmaa rakentamassa

Kirjansa *The Rise of the Network Society* (1996) prologissa “The net and the self” Manuel Castells kuvaa aikamme yhteiskunnan muutosta seuraavasti:

“Social changes are as dramatic as technological and economic processes of transformation. For all the difficulty in the process of transformation of women’s condition, patriarchalism has come under attack, and has been shaken in a number of societies. Thus, gender relationships have become, in much of the world, a contested domain, rather than a sphere of cultural reproduction. It follows a fundamental redefinition of relationships between women, men and children, and thus, of family, sexuality, and personality. Environmental consciousness has permeated down to the institutions of society, and its values have won political

appeal, at the price of being belied and manipulated in the daily practice of corporations and bureaucracies. Political systems are engulfed in a structural crisis of legitimacy, periodically wrecked by scandals, essentially dependent on media coverage and personal leadership, and increasingly isolated from the citizenry. Social movements tend to be fragmented, localistic, single-issue oriented, and ephemeral, either retrenched in their inner world, or flaring up for just an instant around a media symbol. In such a world of uncontrolled, confusing change, people tend to regroup around primary identities: religious, ethnic, territorial, national. Religious fundamentalism, Christian, Islamic, Jewish, Hindu, and even Buddhist (in what seems to be a contradiction in terms), is probably the most formidable force of personal security and collective mobilization in these troubled years. In a world of global flows of wealth, power, and images, the search for identity, collective or individual, ascribed or constructed, becomes the fundamental source of social meaning. This is not a new trend, since identity, and particularly religious and ethnic identity, have been at the roots of meaning since the dawn of human society. Yet identity is becoming the main, and sometimes the only, source of meaning in a historical period characterized by widespread destructuring of organizations, delegitimation of institutions, fading away of major social movements, and ephemeral cultural expressions. People increasingly organize their meaning not around what they do but on the basis of what they are, or believe they are. Meanwhile, on the other hand global networks of instrumental exchanges selectively switch on and off their relevance in fulfilling the goals processed in the network, in a relentless flow of strategic decisions. It follows a fundamental split between abstract, universal instrumentalism, and historically rooted, particularistic identities. Our societies are increasingly structured around a bipolar opposition between the Net and the Self.” (s. 2–3, lihavointi poistettu – JA)

Katkelma kuvaa rikkaasti ja eloisesti kohdettaan. Asioita luonnehditaan runsailla adjektiivien luetteloilla. Tekstissä käytetään etäännytettyä kerrontaa, jossa asioita kuvataan sananmukaisesti kaikkitietävän anonyymiksi jäävän kertojan perspektiivistä. Enonsiativisesti se on sangen ohut, tekijää tai kertojaa ei näy toimijana tekstin pinnalla. Tekstistä saa vaikutelman kuin se olisi ilmestynyt maailmaan itsestään, kertomaan tosiasioita, näyttämään miten asiat maailmassa ovat.

Yksi tekstin silmiin pistävä piirre on, että se toteaa varmoja tosiasioita. Katkelmassa ei ole epävarmoja ilmaisuja, yhtä “probably” -toteamusta lukuun ottamatta. Tekijä ei epäröi esittäessään arvioita, hän ei keskustele

siitä, ovatko ilmaistavat asiat mahdollisia tai todennäköisiä. Sen sijaan teksti kertoo lukijalle suoraan, että siinä ilmaistavat asiat ovat totta. Lukijan eteen piirtyy kirkkaana kuva yhä kaottisemmaksi muuttuvasta maailmasta.

Koska tekstin tekijä ei tule näkyviin, tämä aiheuttaa sen vaikutelman, että tekstissä kuvattu maailma on jotenkin ulkoinen tai irrallinen sekä tekstin kirjoittajaan nähden että myös lukijaan nähden. Kysymys on ns. irtikytkennästä, jossa tekstin enonsiatiivinen ja lausuman ulottuvuus eivät ole missään vuorovaikutuksessa toistensa kanssa. Me siis lukijoina tarkkailemme maailmaa ikään kuin se olisi myös meille ulkoinen, eikä se maailma, jossa lueimme Manuel Castellsin laatimaa tekstiä meidän sosiaalisesta maailmastamme.

Tekstin tekijästä voidaan kuitenkin päätellä jotain. Hän on tietorikas ja kykenevä tekemään arvioita siitä, onko jokin kehitysprosessi uusi vai jo aiemmasta historiasta tuttu. Tekstissä on myös päätelmän kaltaisia argumentteja: yhtäältä, toisaalta, tästä seuraa.

Tekstin tekijä on auktoriteetin asemassa tekstissään kuvaamiinsa ihmisiin nähden. Hän on ulkopuolinen siihen maailmaan nähden, jota hän kuvaa. Mitä ilmeisimmin häntä eivät koske ne väitteet, jotka hän attribuoii henkilöille, joita hän tekstissään kuvaa. Niinpä tekijä tietää, että ihmiset eivät tiedä. Hän tietää, millainen maailma kaiken kokemuksellisen kaottisuuden takana on. Sen sijaan hänen kuvauksensa kohteet, muut ihmiset, eivät tätä voi tietää.

Jos tämä olisi fiktiivistä tekstiä, asia ei olisi tavattoman ongelmallinen. Mutta tämä on tekstiä, joka väittää totuudellisesti kuvaavansa sosiaalista maailmaa. Siksi on perusteltua kysyä edelleen, mitkä seikat antavat sen tekijälle yliveraisen kyvyn tietää enemmän ja paremmin kuin hänen puheensa kohteena olevat henkilöt, jos he kuitenkin elävät samassa sosiaalisessa maailmassa.

Mitä syitä meillä on uskoa tekijän puheita? Katkelmassahan esimerkiksi väitetään, että maailman muuttumisesta on tullut muutosta kokevien ja elävien ihmisten kannalta kaottinen prosessi. On kuitenkin sangen yksinkertaista esittää vastakysymys, onko yhteiskunnallinen muutos koskaan ollut yksilöiden kannalta mitään muuta kuin kaottista. Jos vastaamme tähän kysymykseen myöntävästi, onko meillä sen jälkeen mitään syytä olla samaa mieltä myöskään siitä, että muutoksen kokeminen kaottiseksi aiheuttaa juuri nykyisessä tilanteessa sen, että ihmiset reagoivat siihen omaksumalla primaareja identiteettejä? Yksinkertainen vastakysymys tekee väitteestä vähemmän uskottavan koska se osoittaa, ettei niiden esittäjä tässä katkelmassa anna sille mitään perustelua. Väitteiden uskottavuus perustuu siihen, että ne on muotoiltu tieteellisen kielenkäytön konventioiden mukaisesti ja julkaistu tieteellisessä julkaisussa.

Mitä muuta tekijä itsestään kertoo? Seuraava katkelma on kirjan seuraavalta sivulta 4.

“Bewildered by the scale and scope of historical change, culture and thinking in our time often embrace a new millenarism. Prophets of technology preach the new age, extrapolating to social trends and organization the barely understood logic of computers and DNA. Postmodern culture, and theory, indulge in celebrating the end of history, and, to some extent, the end of Reason, giving up on our capacity to understand and make sense, even of nonsense. The implicit assumption is the acceptance of full individualization of behaviour, and of society’s powerlessness over its destiny.

The project informing this book swims against streams of destruction, and takes exception to various forms of intellectual nihilism, social skepticism, and political cynicism. I believe in rationality, and in the possibility of calling upon reason, without worshipping its goddess. I believe in the chances of meaningful social action, and transformative politics, without necessarily drifting towards the deadly rapids of absolute utopias. I believe in the liberating power of identity, without accepting the necessity of either its individualization or its capture by fundamentalism. And I propose the hypothesis that all major trends of change constituting our new, confusing world are related, and that we can make sense of their interrelationship. And, yes, I believe, in spite of a long tradition of sometimes tragic intellectual errors, that observing, analyzing, and theorizing is a way of helping to build a different, better world. Not by providing the answers, that will be specific to each society and found by social actors themselves, but by raising some relevant questions. This book would like to be a modest contribution to a necessarily collective, analytical effort, already underway from many horizons, aimed at understanding our new world on the basis of available evidence and exploratory theory.” (s. 4)

Tässä katkelmassa tekstin tekijä astuu persoonana lukijan näkyviin ja samastuu kertojan äänen kanssa. Katkelma on kiinnostava, koska siinä tekijä avoimesti lausuu julki ne arvot, joiden hän väittää motivoivan omaa työskentelyään. Klassisessa retoriikassa tällaisen keinon käyttämistä sanotaan ethoksen rakentamiseksi. Tällaisen puheen tarkoituksena on osoittaa vastaanottajalle, että puhuja toimii hyvässä tarkoituksessa ja on moraaliltaan korkeatasoinen henkilö, koska juuri sellaisia ihmisiä olemme taipuvaisia uskomaan. Tätä vaikutelmaa lisää vielä se seikka, että lausuma on muotoiltu intiimin tunnustuksen kaltaiseksi. Kuten Michel Foucault (1980) on huomauttanut, länsimaisessa kulttuurissa juuri tunnustukseen perustuvaa tietoa on pidetty kaikkein parhaimpana ja vakuuttavimpana tiedon lajina.

Tekijä julistaa henkilökohtaista vakaumustaan. Ensin hän toteaa kirjansa vastustavan tuhon voimia. Erityisesti hän nimeää kolme vastustettavaa

virtausta: intellektuaalisen nihilismin, sosiaalisen tai yhteiskunnallisen skeptisyyden sekä poliittisen kyynisyyden. Tämän jälkeen hän kertoo uskovansa järkeen, yhteiskunnalliseen toimintaan ja muutokseen pyrkivään politiikkaan, identiteettiin vapauttavana voimana, siihen että yhteiskunnallinen muutos on tavalla tai toisella kokonaisuus ja sellaisena ymmärrettävä ja hallittava, lopuksi hän kertoo uskovansa siihen että teoretisointi ja tulkinta voivat olla parempaan maailmaan tähtääviä tekoja. Mikä parasta, tekijä kertoo olevansa vielä maltillinen ja tietoinen niistä vaaroista ja virheistä, joita edellä mainittujen arvojen kannattaminen on historian saatossa saanut aikaan.

Tässä yhteydessä tekijä käyttää tunteisiin vetoavaa ilmeikästä kieltä, jossa puhutaan esimerkiksi järjen jumalattaren palvomisesta ja ajautumisesta absoluuttisten utopioiden kuolettaviin koskiin. Ilmaisujen tarkoituksena on osoittaa se, miten hyvienkin arvojen kannattamisessa voi harhautua äärimmäisyydessään tuhoisiin näkökantoihin ja miten tekstin tekijä kykenee sen harkintakykynsä avulla välttämään.

Paitsi että tässä katkelmassa tekijä rakentaa itsestään kuvaa korkeisiin moraalisiin arvoihin uskovana henkilönä, sen tarkoituksena on myös rakentaa solidaarisuutta samalla tavalla kokevien ja samoihin asioihin uskovien lukijoiden kanssa. Tähän tekijä viittaa katkelman lopussa toteamalla, että hänen teoksensa tarkoitus on osallistua maailman muuttamiseen sosiaalisten toimijoiden kanssa, ei antamalla oikeita vastauksia vaan esittämällä relevantteja kysymyksiä. Edelleen hän toteaa tämän tehtävän olevan luonteeltaan välttämättä kollektiivisen. Näin hän esittää eräänlaisen työnjaon tekstinsä ja siinä kuvattavan sosiaalisen maailman toimijoiden kesken. Hän antaa lupauksen siitä, että tekstiä lukemalla voi saavuttaa analyyttisen kompetenssin maailman muutoksen ymmärtämistä varten ja edelleen hän antaa lupauksen siitä, että kyseessä on kollektiivinen projekti, johon kaikki samoihin asioihin uskovat ja luottavat voivat osallistua.

Katkelmassa myös konstruoidaan puutetta. Kysymys on tiedon puutteesta, mutta ei minkä tahansa tiedon, vaan sellaisen, jonka avulla on mahdollista osallistua emansipatoristen poliittisten päämäärien toteuttamiseen. Tämän vuoksi tarvittavan tiedon tuottaminen ei ole yksinkertainen tehtävä, vaan se näyttää edellyttävän samalla vääranäntyyppistä tietoa tarjoavien toimijoiden vastustamista.

Castellsin teoksen alku jäsentyy aktantiaaliseksi rakenteeksi seuraavasti. Aktanttisubjektina on teoksen kertojanäänänen omistava tekijä, Manuel Castells. Tekijän tehtävänä on osallistua paremman maailman rakentamiseen, ja tätä tehtävää hän toteuttaa teoretisoimalla ja analysoimalla. Tekijää vastustavat järjen valon hylkäävät toiset analyytikot. Tehtävän vastaanottajana on parempaan maailmaan pyrkivä kollektiivi, ihmiset joiden käyttöön

Castells antaa oman analyysinsä. Aktanttisubjektin auttajina ovat hänen hyveensä (järki, kohtuullisuus, usko) sekä käsillä oleva empiirinen tieteellinen todistusaineisto ja teoria. Syy siihen, että aktanttisubjekti ryhtyy tähän työhönsä on se, että vastustettavat tavat ajatella ovat valtaamassa tilaa liiaksi (väärät teknologiauskoiset profeetat ja kyynisyyttä saarnaavat postmodernin kannattajat). Hän siis lähettää itse itsensä puolustamaan rationaalisuutta ja muutokseen tähtäävää politiikkaa.

<i>Aktanttiasema</i>	<i>Aktori</i>
Subjekti	Kertoja, tekijä
Objekti	Paremmen maailman rakentaminen teoretisoimalla ja analysoimalla
Auttajat	Järki, kohtuullisuus, usko; empiirinen tutkimusaineisto, teoria
Vastustajat	Järjen toteutumista estävät teoreetikot
Lähettäjä	Tekijä itse ja hänen arvionsa siitä, että vastustettavat näkemykset ovat saamassa liikaa kannatusta
Vastaanottaja	Yhteiskunnallisen muutoksen hämmentämät ihmiset

Kaavio 2. Aktorit Castellsin kirjan prologissa.

Castellsin teoksen alku on kertomus tieteenharjoittajasta, joka on ottanut tehtäväkseen selvittää, miten maailma on muuttumassa. Hänen tarkoituksenaan on tuottaa analyysi maailman muuttumisesta niiden ihmisten käyttöön, jotka elävät hämmentyneenä tämän muutoksen kourissa. Castellsin tarinassa tiedon arvoa perustellaan järjellä ja emansipaatiolla. Hän rakentaa luottamussopimusta lukijoidensa kanssa yhtäällä esittämällä itsensä hyviin ja kannattaviin asioihin uskovana henkilönä sekä toisaalta lupaamalla lukijoilleen tietoa ja relevantteja kysymyksiä ja analyttisiä kykyjä yhteiskunnan muutoksen ymmärtämiseksi, joita nämä voivat vuorostaan käyttää omassa poliittisessa toiminnassaan.

Vertailua ja johtopäätöksiä

Dahrendorfin ja Castellsin tekstit ovat toisilleen vastakkaisia sen suhteen, mikä niissä ilmoitetaan koko toiminnan päämääräksi. Dahrendorfilla toiminnan päämääränä on tieteen kehittäminen, Castellsilla puolestaan osallistuminen sosiaalisen maailman muuttamiseen.

Ne ovat toisilleen vastakkaisia myös siinä suhteessa, millaisiin toimijoihin nähden niissä rakennetaan solidaarisuutta ja millaiset toimijat niissä asetetaan vastustajien asemaan. Dahrendorf rakentaa kuvaa yksinäisestä sosiologista ja vetoaa sellaisiin lukijoihin, jotka jakavat hänen kanssaan käsityksen siitä, että tieteen edistäminen on ensisijainen tehtävä. Hänen vastustajikseen määrittävät kaikki muut potentiaaliset toimijat: niin virheellistä sosiologiaa harjoittavat kollegat kuin suuri yleisö ja sen edustajat. Dahrendorfin teoksen yleisönä on nimenomaan sosiologisen koulutuksen saanut lukijakunta.

Castells sen sijaan muodostaa puhuttelunsa avoimemmin. Hän rakentaa kuvaa tietorikkaasta tutkijasta, joka haluaa osallistua muiden ihmisten kanssa poliittiseen toimintaan. Tiedon tuottajana subjekti perustelee toimintansa merkitystä sillä, että se osallistuu sosiaalisen maailman muuttamiseen. Periaatteessa hänen puhuttelunsa kohteena ovat siis kaikki vastaavat moraaliset ja poliittiset arvot jakavat henkilöt. Castellsin tekstissä vastustajia ovat hänen moraalisia ja poliittisia arvojaan vastustavat toimijat.

Dahrendorfin ja Castellsin tekstit ovat samanlaisia siinä suhteessa, että kummassakin tekstin tekijän ja lukijan välille rakennetaan luottamussuhdetta vetoamalla moraalisiin arvoihin. Dahrendorfin tekstissä vedotaan sosiologin kunniallisuuteen ja houkutelnaan teoksen lukijoiksi samanlaisen eetoksen omaavia sosiologeja. Castellsin tekstissä taas vedotaan tutkijan ja muiden ihmisten jakamiin sosiaalisiin arvoihin, järkeen ja vapauteen. Kummassakaan edellä analysoiduissa katkelmissa ei vedota erityisesti tieteellisiin kompetensseihin. Tässä suhteessa nämä eroavat Sulkusen ja Törrösen (1997, 116–118) analysoimasta Erik Allardtin teoksen *Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine* johdantoluvun enonsiatiivisesta rakenteesta. Siinä luottamussuhdetta rakennetaan näyttämällä lukijalle, miten kompetentti tiedollinen toimija tekstin kertoja on.

Dahrendorfin teksti on eräänlainen tieteen legitimoitikiistojen mallitapaus. Mallissa on kolme osapuolta: kahdenlaisia sosiologeja – hyviä ja huonoja – sekä yleisö, jolle sosiologit ovat tavalla tai toisella velallisia. Dahrendorf esittää asian siten, että huonoja sosiologeja ovat ne, jotka liian hätäisesti vastaavat yleisön perustelemattomiin vaatimuksiin. Hyvät sosiologit keskittyvät ensin tieteen kehittämiseen, ja vasta huolellisesti rakennettu tieteellinen sosiologia voi aidolla tavalla palvella yleisöä. Tätä voi nimittää teoreetikon legitimoitimalliksi. Sama kolminapainen asetelma voidaan jäsentää myös siten, että sympatisoitava sosiologi on sellainen, joka

asiallisesti vastaa yleisön oikeutettuihin vaatimuksiin. Huono sosiologi on puolestaan sellainen, joka keskittyy omiin tärkeiksi katsomiinsa tieteellisiin ongelmiin eikä piittaa arkisen elämän akuuteista ongelmista. Tätä voisi nimittää empiristin tavaksi legitimoida omaa tutkimusotettaan.

Kiinnostavaa tässä mallissa on se, että siinä ei suinkaan viestitä suurelle yleisölle, se tuskin jaksaa olla kiinnostunut moisesta. Viestiä ei myöskään osoiteta huonoille sosiologeille, hehän eivät kuitenkaan kuuntele. Sen sijaan puhe on osoitettu kirjan lukijoille, joita kutsutaan osallistumaan sankarillisen sosiologin omaan projektiin, olipa se sitten luonteeltaan teoreettinen tai empiirinen. Jäsennyksen vakuuttavuus on suuri, vaikka se ei perustuisikaan todennettaviin ja yksiselitteisiin tosiasiaväitteisiin. Esimerkiksi Dahrendorfin puhe “väärän rahan tekijöistä” on panetteleva, loukkaava ja vihjaileva. Samoin jää hyvin epäselväksi, mikä on se suuri yleisö, joka on kilvan vaatimassa sosiologeilta tutkimustuloksia.

Sellaisissa sosiaalitieteellisissä teksteissä, joissa päämääräksi esitetään nimenomaan tieteen edistäminen näyttää vastustaja-aktantin asemaan sijoittuvan tavalla tai toisella arkiymmärrykseksi määriteltävät näkemykset. Dahrendorfin tekstissä vastustajina ovat arkiymmärrystä edustavat suuri yleisö kohtuuttomine vaatimuksineen sekä virheellistä tietoa edustavat sosiologit, jotka antavat lupauksen liian yksinkertaisista ratkaisuista yhteiskunnallisiin kysymyksiin ja ongelmiin. Olen toisaalla osoittanut, että Émile Durkheimin *Sosiologian metodisäännöt* teos on puhujakuvan rakentamisen strategialtaan vastaavankaltainen. Siinä sekä enonsiatiivisen että lausuman ulottuvuuden vastustajana on juuri arkiymmärrys ja sen virheelliset käsitykset sosiaalisesta todellisuudesta (Aro 1997). Edelleen Sulkusen ja Törrösen analyysi Erik Allardtin teoksen *Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine* johdantoluvun enonsiatiivisesta rakenteesta viittaa samaan piirteeseen. Näissä tapauksissa tieteellistä tietoa auktorisoidaan konstruoimalla raja arkiymmärrykseen nähden.

Dahrendorfin tekstistä löytyvä legitimaatiomalli muistuttaa myös sitä luottamussuhteen rakentamismallia, jonka Sulkunen ja Törrönen (1997, 118–122) ovat havainneet C.W.Millsin teoksen *Sosiologinen mielikuviutus* ensimmäisessä luvussa. Millsin tekstissä enonsiatiation subjektin päämääränä on kehittää sosiologiaa paremmaksi tieteeksi. Tätä toimintaa perustellaan samanlaisilla motiiveilla, kuin mitä Castells käyttää. Millsin tarinassa sosiologinen tieto on arvokasta siksi, että sen avulla arkielämän ongelmien keskellä elävät ihmiset kykenevät ratkomaan ongelmiaan. Mills rakentaa oman legitimaatiomallinsa samanlaisella kolminapaisella rakenteella kuin Dahrendorfin konstruoimalla vastustajikseen omat “virheellisen tieteen edustajat”. Näitä edustavat Millsin tekstissä korruptoituneet sosiologian suuntaukset, jotka eivät vastaa niihin aitoihin tarpeisiin, joita kansalaisilla on. Millsin teoksen johdantoluvun kertoja käyttää projektiota, jonka avulla

hän osoittaa, miten subjektin toiminnan kohteena oleva tarve sosiologisen mielikuvituksen kehittämiseen on välttämätön ja hyödyllinen myös teoksen lukijoiden, muiden ihmisten sekä teoksen kirjoittajan kannalta siksi, että sillä on empansipoiva tehtävä. Näin tehdessään teoksen tekijä harjoittaa ns. identifioivaa retoriikkaa, jolla hän pyrkii osoittamaan, miten hänen omansa ja hänen yleisönsä intressit ovat yhteneväiset. Tämän vuoksi ei ole mitenkään yllättävää, että tekstin retorinen rakenne on saanut osakseen kiihvasta kritiikkiä, jossa nimenomaan tähän identifikaatioon vedoten kyseenalaistetaan tekstin vakuuttavuus. Millsin teoksen retorisen identifikaation ongelmallisuus on siinä, että se konstruoi kuvan sosiaalisessa elämässään kyvyttömistä ihmisistä ja attribuoi tämän puutteen toisten vääränlaista sosiologiaa tekevien sosiologien syyksi. Mills siis käyttää retorista identifikaatiota oman tieteen kenttäkamppailunsa välineenä, eikä hänen halunsa kehittää “sosiologista mielikuvitusta” ole yksinomaan pyyteetöntä kansan palvelemista.

Mills, Castells ja Dahrendorf ryhmittyvät kiinnostavalla tavalla sen kysymyksen suhteen, miten he määrittelevät suuren yleisön aktantiaalisen aseman. Millsille ja Castellsille suuri yleisö on solidaarisuuden osoittamisen kohde. Dahrendorf taas määrittelee suuren yleisön vastustajakseen, joka on liittoutunut väärän tieteen edustajien kanssa. Mills ja Castells vetoavat suuren yleisön tarpeisiin tutkijan toimintaa velvoittavina tekijöinä, Dahrendorf puolestaan kiistää suuren yleisön tarpeet tyystin. Castells ja Mills eroavat toisistaan taas sen suhteen, että Castells ei väitä yhtäaikaan edistävänsä tiedettä ja ajavansa suuren yleisön etuja. Hän ei siis Millsin tavoin käytä suurta yleisöä äänettömänä yhtiömiehenä omassa tieteen kenttäkamppailussaan.

Kirjallisuus

- Aro, Jari (1997): Puhujakuva Émile Durkheimin *Sosiologian metodisäännöissä*. Teoksessa Pekka Sulkunen ja Jukka Törrönen (toim.): *Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys*. Gaudeamus, Helsinki. ss. 280–298.
- Brown, Richard Harvey (1991). *Narrative in Scientific Knowledge and Civic Discourse. Current Perspectives in Social Theory*. Vol 11, p. 313–329.
- Castells, Manuel (1996): *The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume I: The Rise of the Network Society*. Blackwell Publishers.
- Dahrendorf, Ralf (1959): *Class and Class-Conflict in Industrial Society*. Routledge & Kegan Paul, London.
- Foucault, Michel (1980): *Sexualitetens historia. Del 1. Viljan att veta*. Gidlunds, Södertälje.
- Greimas, A.J. (1980): *Strukturaalista semantiikkaa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa (1992): *KAS. Kuvaus, argumentti ja selitys tutkimusraportissa*. Helsingin kauppakorkeakoulun julkaisuja D-165. Helsinki.
- Kakkuri-Knuuttila, Marja-Liisa (1998): *Tutkimuksen rakenne ja arviointi*. Teoksessa Marja-Liisa Kakkuri-Knuuttila (toim.): *Argumentti ja kritiikki. Lukemisen, keskustelun ja vakuuttamisen taidot*. Gaudeamus, Helsinki. ss.368–387.
- Keränen, Marja (1996): *Tieteet retoriikkana*. Teoksessa Kari Palonen ja Hilikka Summa (toim.): *Pelkkää retoriikkaa. Tutkimuksen ja politiikan retoriikat*. Vastapaino, Tampere. ss. 109–143.
- Korhonen, Inkeri ja Katja Oksanen (1987): *Kertomuksen semiotiikkaa*. Teoksessa Pekka Sulkunen ja Jukka Törrönen (toim.): *Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys*. Gaudeamus, Helsinki. ss. 54–71.
- Liotard, Jean-Francois (1985): *Tieto postmodernissa yhteiskunnassa*. Vastapaino, Tampere.
- Sulkunen, Pekka ja Jukka Törrönen (1997): *Puhujakuva: enonsiaation rakenteet*. Teoksessa Pekka Sulkunen ja Jukka Törrönen (toim.): *Semioottisen sosiologian näkökulmia. Sosiaalisen todellisuuden rakentuminen ja ymmärrettävyys*. Gaudeamus, Helsinki. ss. 96–126.

V Jean Baudrillardin antisosiologia

Sosiologi vai postmodernin teoreetikko?

Jean Baudrillard (s. 1929) ei ole tehnyt työnsä luokittelijan tehtävää helpoksi, sillä hän on haastatteluissaan kiistänyt nimeensä useimmiten liitetyt sosiologin tai postmodernin teoreetikon nimilaput. Baudrillardin kirjallinen tuotanto onkin vaikeasti kategorisoitavissa yhteen luokkaan: se käsittää käännöksiä, sosiologisia ja filosofisia teoksia, matka- ja päiväkirjoja. Hän on julkaissut tähän mennessä yli 20 kirjaa, kymmeniä artikkeleita ja esitelmiä, lisäksi lukuisia hänen antamiaan haastatteluja on julkaistu. Baudrillard on toiminut sosiologian opettajana ja professorina Pariisin-Nanterren yliopistossa vuosina 1966–1987. Vapaaksi kirjoittajaksi jäätyään hän on julkaissut entistäkin ahkerammin.

Luokitteluongelmista huolimatta Baudrillardin tuotanto on ollut merkityksellistä niin sosiologian kuin kulttuuritutkimuksen ja erityisesti postmodernia käsittelevän keskustelunkin kannalta. Hänen teoksiaan voidaan jaksottaa tästä näkökulmasta seuraavasti. Baudrillard kirjoitti 1970-luvun puoleenväliin varsin selkeästi sosiologian alueella. Hänen ensimmäiset kirjansa *Le système des objets* (vuodelta 1966) sekä *La société de consommation* (vuodelta 1970) käsittelevät kulutusyhteiskuntaa. Kaksi seuraavaa teosta *Pour une critique de l'économie politique du signe* (vuodelta 1972, engl. 1981) sekä *La miroir de la production* (vuodelta 1973, engl. 1975) olivat semioottisesti orientoituneita sosiologian ja marxismin kritiikkejä. Vuonna 1976 julkaistu laaja teos *L'échange symbolique et la mort* (engl. 1993a) käsittelee vielä yhteiskunnallisia ja sosiaalisia ilmiöitä (mm. muotia, taloutta, merkkien järjestelmää, psykoanalyysia) perinteisen sosiologisen teoretisoinnin välineillä. Samalla se kuitenkin muodosti käännekohdan, jonka jälkeen Baudrillard on hakeutunut yhä eksentrisempien aiheiden sekä omaperäisempien käsittely- ja ilmaisutapojen pariin.¹

¹ Baudrillardin tuotannosta on julkaistu läpileikkauksena kaksi artikkelikokoelmaa englanniksi (Baudrillard 1988b, Baudrillard 1990c). Hänen antamiaan haastatteluja on julkaistu runsaasti, näistä on koottu mm. kokonainen kirja (Gane 1993). Hyödyllisiä johdantoja ja kommentaareja Baudrillardin tuotantoon ovat Kellner (1991), Gane (1991a ja 1991b) sekä Rojek & Turner (1993).

Varsinkin Baudrillardin vastaanotto Yhdysvalloissa on pyrkinyt tulkitsemaan ja käyttämään hyväkseen hänen kirjoituksiaan nimenomaan postmodernia käsittelevässä keskustelussa. Tätä osoittaa jo sekin, että hänen teoksiaan on käännetty englanniksi pääosin aivan viime vuosina. Tässä suhteessa merkityksellisiä ovat olleet erityisesti teokset *Seduction* (1990a, ranskaksi 1979), *Simulations* (1983a, ranskaksi 1979), *Fatal Strategies* (1990b, ranskaksi 1983) sekä *La Transparency of Evil* (1993b, ranskaksi 1990). Näissä teoksissaan Baudrillard kehittää teorioita simulaatiosta ja hyperreaalisesta maailmasta, jossa on käynyt mahdottomaksi tehdä ero todellisuuden ja todellisuuden mallin välillä.

Baudrillardin myöhempää tuotantoa ei ole mitenkään välttämätöntä tulkita yksinomaan angloamerikkalaisen postmodernikäsitteilyn valossa. Yksi varsin kiinnostava näkökulma on tarkastella hänen ajatuksiaan suhteessa varhaisemman ranskalaisen sosiologian ja strukturalismin perinteeseen, erityisesti Marcel Maussin ja Georges Bataillen teksteihin. Baudrillardin ranskalaiseen tapaan sangen niukoissa viittauksissa muiden kirjoittajien teksteihin näiden kahden teorian esimerkiksi symbolisesta vaihdosta ja transgressiosta (rajojen ylittämisestä) ovat erityisen selviä. (Ks. Arppe 1992.)

Käsitys maailman hyperreaalisuudesta ei ole Baudrillardille vain sinänsä kiinnostava mutta ulkokohtaiseksi jäävä teoreettinen ajatus. Hän onkin omassa kirjoittamisessaan pyrkinyt murtamaan teoreettisen tekstin muotoa ja kehittänyt omaa kirjallista ilmaisuaan kohti eräänlaista fiktioteoriaa. Niinpä Yhdysvaltoja — ja samalla yhtä lailla Eurooppaa — käsittelevä *Amerikka* (1991, ranskaksi 1986) on yhtä aikaa teoreettisesti intohimoinen analyysi amerikkalaisesta kulttuurista ja politiikasta sekä populaarikulttuurin ilmiöiden tavoin ironinen, fragmentaarinen ja triviaali kirja tekijänsä matkoista Yhdysvalloissa. Käsitteilyn Baudrillardin nykyisestä kirjallisesta tyylistä saa myös perehtymällä teokseen *Ekstaasi ja rivous* (1990d, ranskaksi 1987), jossa Baudrillard itse tekee takautuvan yleissilmäyksen siihenastiseen tuotantoonsa.²

Baudrillard ja sosiologinen kulttuurikritiikki

Koska Jean Baudrillard on sangen monipuolinen kirjoittaja, hänen tekstinsä kutsuvat esittämään hyvinkin erilaisia tulkintoja. Seuraavassa rajoitun käsittelemään hänen merkitystään sosiologiselle teorialle. Tässä suhteessa

² Baudrillardilta on suomennettu *Amerikan ja Ekstaasin ja rivouden* lisäksi joukko artikkeleita (1983c, 1984, 1985b, 1986a, 1986b, 1988a, 1994a, 1994b, 1995).

Baudrillard on kiinnostavimmillaan nimenomaan sosiologisen ajattelun kriitikkona.

Baudrillard on sosiologi ainakin siinä määrin, että hän käsittelee samanlaisia yhteiskunnallisen ajattelun ongelmia kuin perinteinen sosiologiakin. Se, että hän väittää näiden ongelmien tavalla tai toisella muuttuneen tai tulleen merkityksettömiksi, ei vielä tee hänen ajattelustaan postmodernia. Hänen ongelmansa ovat modernin sosiologian ongelmia, mutta hänen vastausehdotuksensa näihin ongelmiin suuntaavat ajattelua modernin näkemyksen tuolle puolen.

Baudrillardin kirjoitusten ja perinteisemmän sosiologian välinen yhteinen alue on kulttuurikritiikki. Kulttuurikritiikissä on kysymys aikamme yhteiskunnan ja kulttuurin arvioimisesta, siitä, millainen meidän aikakautemme on ja millaisia me olemme. Myös kaikki sosiologian klassikot ankaran tieteellisyytensä ohessa ottivat kantaa siihen, minkä arvoisia nykyaikainen yhteiskunta ja kulttuuri ovat ja millaisiksi niiden tulevaisuus muodostuu.

Kulttuurikritiikissä arvioidaan nyky-yhteiskunnan luonnetta käyttämällä jotain normatiivista arviointiperustaa ja mittaa. Sosiologiselle kulttuurikritiikille on tunnusomaista, että se esitetään modernisoitumisesta kertovan historianfilosofisen kertomuksen avulla. Modernisoitumiskertomus kuvaa, miten ihmisten yhteiselämä on muuttunut traditionaalisten yhteisöjen välittömistä vuorovaikutussuhteista modernien yhteiskuntien välittyneiksi vuorovaikutussuhteiksi.

Modernisoituminen aiheuttaa yhteiskunnan instituutioiden ja arkielämän monimutkaistumista. Samalla modernisoitumisen seurauksena myös kulttuurin arvot muuttuvat. Modernisoitumiskertomus kuvaa varsin usein nykyaikaisen kulttuurin tilaa yhtenäiskulttuurin arvojen hajoamisena ja keskenään kilpailevien arvojen moninaisuutena. Koska yksittäinen ihminen ei enää ole vain yhden yhteisön ja sen arvojen vaikutuspiirissä vaan useiden yhteisöjen ja vuorovaikutusverkostojen jäsen, hän joutuu itse arvioimaan ja tekemään valintoja useiden arvojen välillä.

Modernisoitumiskertomus voidaan kertoa usealla eri tavalla riippuen siitä, millaisia vaikutuksia sillä halutaan saada aikaan. Jos esimerkiksi painotetaan välittyneisyyden kasvua intiimien ja välittömien vuorovaikutussuhteiden kustannuksella ja jos lisäksi väitetään, että kokemus arvojen vakaudesta on kadonnut, niin tämä tuottaa vaikutuksenaan pessimistisen ja nostalgisoivan käsityksen modernin kulttuurin tilasta ja tulevaisuudesta (esimerkiksi varhaisemman Frankfurtin koulukunnan edustajat Adorno ja Horkheimer). Jos taas korostetaan sitä, että modernissa yhteiskunnassa ja kulttuurissa työnjaollisten asemien kasvaminen ja toimintaa ohjaavien normien ja arvojen relativisoituminen, lisääntyminen ja monimutkaistuminen merkitsevät yksilön refleksiivisyyden ja valinnanmahdollisuuksien kasvamista, kertomus tuottaa vaikutuksenaan optimistisen näkemyksen

kulttuurin muutoksesta (esimerkiksi Talcott Parsons). Kolmas mahdollisuus on korostaa modernisoitumiskehityksen ristiriitaista luonnetta — yhtäältä vapauksien kasvamista, toisaalta uudenlaisien riippuvuuksien lisääntymistä — jolloin tuloksena on ambivalentti näkemys kulttuurin tilasta (klassinen näkemys on Karl Marxin kapitalismiteoria, viimeisimpiä tämän näkemyksen edustajia ovat esimerkiksi Ulrich Beck ja Anthony Giddens).

Tavanomaisesti modernisoitumiskertomuksen kertojanäni kommentoi tapahtumia juuri sillä hetkellä, kun suuri yhteiskunnallinen murros on käynnissä. Sosiologisen kulttuurikritiikin tunnusomainen piirre onkin vahva nykyhetken korostus. Kertoja näkee ympärillään mullistavia ja merkittäviä asioita, mutta hän ei vielä tarkkaan tiedä, millaiseksi uusi yhteiskunta ja kulttuuri on muodostumassa. Kertojanänen sijoittaminen tapahtumien keskelle tietysti lisää kertomuksen dramaattista tehoa ja tekee siitä tällä tavoin kiinnostavan.

Jean Baudrillardin kirjoitusten toistuvien kielikuva on juuri aikakauden murrosta kuvaava asetelma: “Ei enää — nyt.” Hän kertoo kerran toisensa jälkeen lukijoilleen, että asiat eivät enää ole sillä tavoin kuin ne olivat joskus aikaisemmin. Siis Baudrillardkin käyttää kulttuurikritiikkinsä välineenä kertomusta aikakauden muuttumisesta ja kulttuurin ilmiöiden muuttumisesta.

Baudrillardin ja perinteisen sosiologian edustajien välillä kuitenkin on eroa. Esimerkiksi sosiologian klassikot näkivät asioiden muuttuvan mutta eivät tienneet mihin suuntaan. Baudrillard taas kirjoittaa asemasta, jossa hän väittää murroksen jo tapahtuneen. Baudrillardin kertomuksessa nykyhetki on jo murroksen tuolla puolen. Suuri murros on tapahtunut mutta tavalla, jota kukaan ei osannut ennakoida. Todennäköisesti murros on myös tapahtunut kenenkään sitä erityisemmin panematta merkille. Lisäksi tähän kuuluu se, että asiat ja ilmiöt ovat alkaneet käyttäytyä täysin omalakisesti, minkä seurauksena ne näyttävät käsittämättömiltä ja epämielekkäiltä.

Baudrillardin muotoilut eivät ole mitenkään ainutkertaisia — nimittäin pessimistisiin kulttuurikritiikkeihin hyvin luontevasti kuuluvat ajatukset yhteiskunnallisen muutoksen sattumanvaraisuudesta sekä omalakisuudesta siinä merkityksessä, että toimintojen ja prosessien yhteisvaikutuksena syntyy tarkoittamattomia sivuvaikutuksia.

Baudrillardin erikoisuus on siinä, että hän vie nämä ajatukset äärimmäisyyksiin. Hän ei väitä ainoastaan, että kulttuurin ja yhteiskunnan muutos on tuottanut maailmaan jotain uutta ja yllättävää. Hän väittää tämän lisäksi, että uusi kulttuuri ja yhteiskunta on muuttunut selittämättömäksi. Hän esittää viimeisen mahdollisen tulkinnan kulttuurista, minkä mukaan tulkintojen esittäminen kulttuurista on tullut mahdottomaksi.

Orgioiden jälkeen?

Baudrillard avaa teoksensa *The Transparency of Evil* seuraavasti:

“Jos minua pyydetäisiin luonnehtimaan nykyistä asioiden tilaa, kuvaisin sitä tilanteeksi “orgioiden jälkeen”. Tuo orgia oli hetki, jolloin modernisuus räjähti yllämme, se oli kaikkien tasojen vapautumisen hetki. Poliittinen vapautuminen, seksuaalinen vapautuminen, tuotantovoimien vapautuminen, tuhoamisen voimien vapautuminen, naisten vapautuminen, lasten vapautuminen, alitajuisen viettien vapautuminen, taiteen vapautuminen. (...) Tämä oli totaalinen orgia — todellisen, rationaalisen, seksuaalisen, niin kritiikin kuin antikritiikinkin, niin kehityksen kuin kehityksen kriisinkin orgia. Olemme seuranneet jokaista objektien, merkkien, viestien, ideologioiden ja tyydytysten tuotannon ja ylituotannon tietä. Nyt kaikki on vapautettu ja kohtaamme kollektiivisesti suuren kysymyksen: Mitä me teemme nyt, kun orgiat ovat päättyneet?” (Baudrillard 1993b, 3.)

Baudrillard esittää ensin itselleen retorisen kysymyksen, jolla hän motivoi sekä oman että lukijoiden mielenkiinnon väitteisiinsä. Kysymys koskee “asioiden nykyistä tilaa”, toisin sanoen kysymys on siitä, millainen on kulttuurimme ja millainen on asemamme siinä. Kertoja nimenomaisesti ilmaisee, että kysymys on juuri meidän tilanteestamme käyttämällä ilmaisuja “modernisuus räjähti yllämme”, “kohtaamme kollektiivisesti” ja “mitä me teemme”. Kertoja määrittelee nykyhetkeä tilanteeksi tietyn tapahtuman — orgioiden — jälkeen. Orgioita kuvataan lyhytkestoiseksi tilanteeksi, se oli “modernisuuden räjähdys” ja “vapautumisen hetki”. Orgia on siis tiivis metafora rajusta ja rajoja rikkovasta vapautumisesta. Orgioillahan ymmärretään juhlaa, jossa viimeisetkin estot poistetaan ja kaikki rajat rikotaan. Baudrillard konstruoii kertomuksen kahdesta tilasta — ensin tilanne orgioiden aikana ja toiseksi nykyinen kirjoittamisen hetki eli tilanne orgioiden jälkeen. Nämä kaksi tilaa yhdistetään toisiinsa yhdellä tapahtumalla, orgioiden päättymisellä. Tilanne ennen orgioita ja niiden aikana sekä tilanne orgioiden jälkeen ovat toisilleen käänteisiä. Ennen orgioita oli olemassa tarve vapautumiseen ja vapauttamiseen, orgioiden jälkeen tämä on käynyt ongelmalliseksi.

Tämä on juuri edellä määritellyssä mielessä sosiologista kulttuurikritiikkiä. Siinä esitetään minimitarinan avulla kysymys erään kulttuurimme perustavan arvon suhteen. Mitä merkitystä vapaudella ja vapautumisella voi olla meille, jos kaikki mahdollinen on jo vapautettu? Ja nimenomaan kaikki mahdollinen, ei ainoastaan kaikki humanit potentiaalit — kuten naisten ja

lasten oikeuksien huomioon ottaminen — vaan myös tuhoavat voimat ja kehityksen kriisit.

Baudrillardin muutosteoria ei ole syklinen vaan lineaarinen. Hän ei nimittäin ajattele, että mässäilyn ja irstailun tauottua ja krapulan hellitettyä halut jälleen heräisivät ja orgiat voisivat alkaa uudelleen. Pikemminkin hän esittää orgia-metaforassaan yhden ja äärimmäisen tulkinnan Georges Bataillen transgression, rajojen ylittämisen, ajatuksesta, joka on keskeinen modernisuuden periaate (ks. Arppe 1992, 101–105). Transgressio ilmenee esimerkiksi modernissa taiteessa jatkuvina yrityksinä koetella taidekäsityksen rajoja, jokainen uusi kokeilu esittää kysymyksen, onko tämä vielä taidetta. Baudrillardin tulkinta “orgioiden jälkeen” -asetelmassa on se, että rajojen rikkominen ja siirtäminen on tullut mahdottomaksi.

Niinpä Baudrillard kysyy, mitä mieltä olisi enää vapauttaa mitään, jos kaikki kerta kaikkiaan on vapautettu, jos missään ei enää ole tukahdutettuja tai kahlehdittuja potentiaaleja. Kysymys, mitä teette orgioiden jälkeen, on osoitettu kulttuurille, joka on toteuttanut kaikki fantasiansa, toiveensa ja tavoitteensa.

Baudrillard ei jätä lukijoitaan ilman vastausta, vaan jatkaa:

“Nyt kaikki, mitä voimme tehdä, on simuloida orgioita, simuloida vapautumista. Voimme teeskennellä jatkavamme samaan suuntaan, kiihdyttäen. Mutta todellisuudessa me kiihdytämme tyhjyydessä, koska kaikki vapautumisen päämäärät ovat jo takanamme ja koska kaikki meitä pakkomielteen tavoin vaivaava on edellä seurauksiaan — kaikkien merkkien saatavuus, kaikki muodot, kaikki halut joita olemme etsineet. Mutta mitä me voimme tehdä? Tämä on simulaation tila, jossa meillä on mahdollisuus toteuttaa uudelleen kaikki mahdolliset tapahtumakulut juuri siksi, että ne ovat jo tapahtuneet — joko aktuaalisesti tai potentiaalisesti. Tämä on toteutuneen utopian tila, kaikkien utopioiden, jossa meidän on paradoksisesti pakko jatkaa elämistämme ikään kuin näin ei olisikaan tapahtunut. Mutta koska näin on käynyt ja koska me emme siksi enää voi ruokkia toivetta niiden toteuttamisesta, voimme vain “hyper-realisoida” niitä päättymättömällä simuloimisella. Me elämme keskellä päättymätöntä jo taaksemme jääneiden ideaalien, fantasioiden, kuvien ja unien uudelleentuotantoa, ja silti meidän on pakko jatkaa tätä uudelleentuottamista eräänlaisessa väistämättömässä yhdentekevyydessä.” (Baudrillard 1993b, 3–4.)

Mitä me voimme tehdä? Emme mitään muuta kuin jatkaa entiseen tapaan kuvitellen, ettei mitään ole tapahtunut. Kuitenkin ainakin yksi asia on nyt toisin, nimittäin tietyssä merkityksessä historia on päättynyt. Jos historia ajatellaan uusien ilmiöiden esiintymiseksi, niin täsmälleen tässä merki-

tyksessä historia on loppunut. Mitään uutta ei enää voi ilmestyä. Maailmassa toki tapahtuu paljon asioita, mutta ne kaikki ovat jo kertaalleen tapahtuneet ja tässä mielessä tuttuja. Yksi ilmeinen tulkinta tällaisesta väitteestä on, että ihmiskunta on kuluttanut loppuun kaikki luovat kykynsä. Ja koska mikään ei ole uutta, ja koska kaikki on tuttua ja ennalta koettua, muuttuu ihmisten suhde asioihin ja ilmiöihin yhdentekeväksi. Ne intohimot ja motiivit, joita heillä saattoi olla asioiden suhteen orgioita edeltävänä aikana ja niiden kuluessa, ovat käyneet merkityksettömiksi. (Historian lopun teema on aiheena teoksessa *Lopun illuusio*. Ks. myös Baudrillard 1985a ja 1989.)

Ironia teorian metodina

On tietysti täysin mahdollista esittää se vastaväite, että Baudrillardin analyysi on väärä. Voidaan osoittaa, että maailma on tulvillaan alistusta ja vääryyttä, eikä vapautumisen potentiaaleja ole vielä ammennettu tyhjiin. Mutta tämäkin käsitys mahdollistaa "orgioiden jälkeen" -asetelman, sillä senkin sisäisenä tavoitteena on jonkinlainen täydellisen vapautumisen lopputila, tilanne jossa kaikki on vapautettu. Ja viimeistään silloin asettuu uudelleen kysymys, mitä teemme orgioiden jälkeen. Jos siis emme hyväksy Baudrillardin väitettä orgioiden päättymisestä tapahtuneena tosiasiana, voimme hyväksyä sen kuitenkin hypoteesina.

Ilmeisesti tästä onkin kysymys. Baudrillard ei ainoastaan kerro sosiologialle tunnusomaista historianfilosofista kertomusta aikakauden päättymisestä ja kulttuurin muutoksesta. Hän esittää samalla kysymyksen, kuinka pitkälle sosiologian käyttämiä kulttuurin analyysivälineitä voidaan viedä. Sosiologian historianfilosofiseen kertomukseen on usein kuulunut ajatus siitä, että jokin yhteiskunnallinen kehityskulku täydellistyy. Max Weberin *Protestanttisen etiikan* viimeiset sivut ovat esimerkki tästä. Samoin marxismiin kuuluu käsitys siitä, että ihmiskunnan historia luokkaristiriitojen historiana lakkaa kommunistisessa yhteenliittyneiden tuottajien yhteiskunnassa, mikä samalla merkitsee myös nykyisen kaltaisen historian loppua. Edelleen toisen maailmansodan jälkeen esitettiin vakavaksi tarkoitettuja puheenvuoroja siitä, että yhteiskuntien modernisoituminen teollistumisena kulkee kohti globaalin täydellistymisen pistettä, jossa kaikki maapallon yhteiskunnat ovat teollistuneita. Yhteiskunnallisen kehityskulun täydellistyminen voidaan esittää aineellisen ja kulttuurisen rikkauden kasvamisena, jolloin kysymyksessä on positiivinen utopia. Mutta se voidaan esittää myös antiutopiana, jossa kehityksen lopputuloksena näyttää olevan täydellinen kulttuurin katastrofi.

Baudrillard paisuttaa näitä sosiologiassa esitettyjä käsityksiä sellaisiin mittoihin, että ne lakkaavat olemasta mielekkäitä. Hän ironisoi, kehrittelee

argumenttia siten, että jokin ajatus muuttuu vastakohtakseen. Hänen menetelmänsä on vastakkainen kuin perinteinen tiedon projekti. Baudrillardin ohjelma on tehdä tunnettu tuntemattomaksi. Samalla — ainakin vähemmän tosikkomainen — lukija alkaa nähdä argumentaation lähtökohtana olevan ajatuksen vähemmän juhlallisena ja vakuuttavana.

Baudrillard on antisosiologi, hän ironisoi sosiologian tiedon projektia. Hänen tarkoituksenaan ei ole tuottaa uusia positiivisia tiedon sisältöjä. Hän ei valista lukijoitaan vaan pikemminkin sekoittaa aikaisemmat selvät käsitykset. Hänen kritiikkinsä on negatiivista, siitä ei seuraa muuta kuin kritiikin kohteiden häviäminen.

Baudrillard on itse kuvannut kritiikkinsä periaatetta *Fatal Strategies* -teoksensa alussa siten, että hän hylkää dialektisen vastakohtien avulla tapahtuvan kritiikin. Tämän sijasta hän on kiinnostunut äärimmäisten, ekstaattisten, ilmiöiden tarkastelemisesta:

“Todempaa kuin tosi vastaan asetamme epätodempaa kuin epätosi. Emme aseta kaunista rumaa vastaan, vaan etsimme rumempaa kuin ruma: hirviömäisyyttä. Emme aseta näkyvää kätkeytyä vastaan, vaan etsimme kätkeytymää kuin kätkeyty: salaisuutta. Emme ole etsimässä muutosta ja emme aseta paikallaan pysyvää liikkuvaa vastaan, etsimme liikkuvampaa kuin liikkuva: metamorfoosia. Emme tule erottamaan totuutta epätotuudesta, vaan etsimme epätodempaa kuin epätosi: illuusioita.” (Baudrillard 1990b, 7.)

Baudrillardin ironinen strategia kohdistuu ensiksikin tutkittaviin asioihin ja ilmiöihin. Maailman ilmiöiden omalakinen kehitys on ylittänyt ne käsitteelliset muodot, joilla ilmiöitä on totuttu tarkastelemaan. *Ekstaasi ja rivos* -teoksessa hän nimeää ekstaattiset ilmiöt seuraavasti:

“Jos asioita ei voida enää sovittaa yhteen oman olemuksensa kanssa, se johtuu siitä, että ne ovat pilkanneet omaa merkitystään ja ylittäneet sen. Asioista on tullut sosiaalistakin sosiaalisempia (massat), suurtakin suurempia (liikalihavuus), väkivaltaistakin väkivaltaisempia (terrori), seksiäkin seksuaalisempia (porno), tottakin todempia (simulaatio) ja kaunistakin kauniimpia (muoti).” (Baudrillard 1990d, 54.)

Baudrillardin esittämät kuvaukset maailman muuttumisesta käsittämättömäksi herättävät luonnollisesti tervejärkisiä ja loogisesti johdonmukaisia vastaväitteitä siitä, ettei Baudrillard itsekään voi kuvata muille ymmärrettävällä tavalla tuota maailmaa. Kriittisen lukijan ongelma Baudrillardin tekstien äärellä onkin, koskeeko kuvaus yhteisesti jaettua maailmaa ja siis myös sitä maailmaa, jossa lukija itse elää. Yksi mahdollinen vastaus tähän on, että tuo

käsittämättömäksi muuttunut maailma on teoreetikon oma teksti, jonka sisällä Baudrillard samanaikaisesti käyttää simulaatiota kritiikin välineenä ja kritiikin kohteena. Tämän seurauksena tekstin ja todellisuuden välinen ero muodostuu lukijalle selvittämättömäksi. (Arppe 1992, 171–172.)

Kysymys ei ole välttämättä Baudrillardin ajattelun epäjohdonmukaisuudesta vaan ironisoivan ohjelman toisesta piirteestä. Ironinen strategia ulottuu nimittäin kuvattavien ilmiöiden lisäksi myös teoreetikon teoriaan ja tekstiin. Teorian tehtävänä ei ole vain kuvata ja analysoida maailmaa, sen on tultava tapahtumaksi kuvaamassaan maailmassa:

“Mitä mieltä on väittää, että maailma *on* ekstaattinen, että maailma *on* ironinen, että maailma *on* objektiivinen? Maailma on sellainen ja sillä siisti. Mitä mieltä on väittää, että maailma ei ole sellainen? Se on sellainen joka tapauksessa. Mitä mieltä on olla väittämättä niin? Teorialla maailma voidaan haastaa olemaan vielä enemmän sellainen: vielä objektiivisempi, ironisempi, viettelevämpi, todellisempi tai epätodellisempi, ja mitä vielä. Teoria on mielekäs ainoastaan tällaisena manaamisena.” (Baudrillard 1990d, 65.)

Hiljaiset enemmistöt

Baudrillard on koko tuotantonsa ajan käsitellyt sosiaalisen tai yhteiskunnallisen massan teemaa. Tuotantonsa alkupuolella hän käsitteli massoja joukkotiedotuksen ja sosiaalityön yksisuuntaisen ja objektiivoin katseen kohteena (ks. Baudrillard 1983b). Myöhemmin hän on käsitellyt massoja metafyyssisenä ns. puhtaana objektina (mm. Baudrillard 1990b).

Massa on sosiologisen ajattelun kannalta tärkeä aihe, sillä tämän vuosisadan sosiologian vähemmän tunnettu perinne on massapsykologia, jonka keskeisenä teemana on ollut joukkokäyttäytymisen irrationaalinen luonne (ks. Moscovici 1985). Kun sosiologian valtavirta tällä vuosisadalla on ollut sosiaalisten ilmiöiden käsitteellistämistä järjestelminä, ryhminä ja organisaatioina, on massapsykologia puolestaan ollut kiinnostunut organisoitumattomien joukkojen muotoutumisesta ja toiminnasta. Ensimmäinen on ollut kiinnostunut siitä, minkälaisia yksilöitä sitovia ja järjestäviä mekanismeja nykyaikaisessa yhteiskunnassa on olemassa, jälkimmäinen puolestaan on ollut kiinnostunut siitä, miten nuo yksilöitä sitovat mekanismit puuttuvat massakäyttäytymisestä.

Kirjoituksessaan “hiljaisista enemmistöistä” (1983b) Baudrillard käyttää massapsykologialle ominaisia käsityksiä sosiologian valtavirran käsitysten kritiikkinä. Hän ironisoi sosiologian ja joukkotiedotuksen teorioita sillä

tavoin, että näiden näkemykset alkavat muistuttaa massapsykologian näkemyksiä sosiaalisista joukoista.

Massat ilmenevät meille ainakin seuraavilla tavoilla. Tilastollinen sosiaalitiede, politiikka ja joukkotiedotus tarvitsevat ja tuottavat olemassaolonsa takaajaksi käsityksen siitä, että niiden toimien kohteena ja diskurssien objektina on sosiaalinen massa. Massa on se jokin, jonka mielipiteitä tutkimukset mittaavat. Massa on se ihmisten hiljainen enemmistö, jonka intressejä politiikassa väitetään ajettavan. Ja massa on se joukko, jolle joukkotiedotus suunnataan. Massa on siis monella tavalla monen puhettavan viittauspiste.

Baudrillard ottaa eräällä tavalla vakavasti sen käsityksen, että todellakin on olemassa jokin yksittäisten ihmisten muodostama homogeeninen massa, jonka olemassaolosta tiede, politiikka ja joukkotiedotus kertovat. Hän tarkastelee sitä, millaisena tuo massa ilmenee mainituissa diskursseissa. Baudrillard väittää, että massa on jotain, jota nuo diskurssit tuottavat omien tekstiensä referenteiksi, todellisuudessa olemassa oleviksi viittauspisteiksi.

Esimerkiksi mielipidekyselyissä on selvitetty, millä tavoin massa reagoi erilaisiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Mutta näyttää siltä, että massat ovat yhtenä päivänä yhtä mieltä ja toisena toista. Massojen mielipiteiden muutokset ovat ennustamattomia. Näiden kyselyjen kiinnostavuus onkin enemmän siinä, että jonkin asian kannatus on massojen keskuudessa muuttunut, kuin siinä, millaiseen järjellisyteen massojen mielipiteenmuodostus perustuu. Siis kun vaaligallupeissa saadaan peräkkäisinä päivinä toisistaan poikkeavia tuloksia, niin kysymys ei välttämättä ole siitä, että mittausasetelmat ja menetelmät olisivat toisistaan poikkeavia. Kysymys ei välttämättä ole myöskään siitä, että kansanjoukot olisivat saaneet jotain uutta päätökseensä ratkaisevasti vaikuttavaa informaatiota. Kysymys voi olla siitä, että massat nauttivat omien mielipiteidensä muuttumisesta, ja siitä, että ne haluavat nähdä nämä muutokset päivittäin tiedotusvälineissä.

Samanlainen ilmiö on nähtävissä politiikassa. Modernissa politiikassahan väitetään olevan kysymys siitä, että erilaiset ideologiset ohjelmat kilpailevat massojen suosiosta. Tässä on kysymys eräänlaisesta valistuksen projektista, jossa massoille suunnataan käsityksiä siitä, millainen yhteiskunnan tulisi olla ja millaisella politiikalla sitä voidaan muuttaa. Massat ottavat tämän kaiken vastaan mutta eivät reagoi siihen millään tavalla. Ne neutraloivat kaikki mahdolliset ideologiset ohjelmat ja pysyvät vaii. Kaikista ideologisista ja valistuksellisista pyrkimyksistä huolimatta massat ovat passiivisia.

Massojen passiivisuutta on selitetty ideologiateorioilla siten, että vallankäyttö on passivoanut massat. Niinpä valta estää massoja havaitsemasta omia intressejään ja tällä tavalla ehkäisee massojen toiminnan. Massojen passiivisuus antaa edelleen vallalle mahdollisuuden toteuttaa omia pyrkimyksiään.

Edellisellä tavalla luonnehdittuna massa näyttäytyy elitistiselle tutkijan, toimittajan tai poliitikon katseelle eriytymättömänä ja homogeenisena ihmispartikkelien muodostamana aineksena. Massalla on vain yksi ainoa kvaliteetti: sen hiljaisuus. Massaa ei määrittele laadullisesti mikään muu kuin se, että se ei reagoi siihen suunnattuihin ärsykkeisiin. Massan ainoa tapa toimia on olla passiivinen.

“Imaginaarisen representaation mukaan massat ajelehtivat jossain passiivisuuden ja villin spontaanisuuden välillä mutta kuitenkin aina potentiaalisena energiana, sosiaalisen ja yhteiskunnallisen energian varastona. Tänään massat ovat mykkä puheen kohde, mutta huomenna — kun ne lakkaavat olemasta “hiljainen enemmistö” ja ryhtyvät puhumaan omasta puolestaan — niistä tulee historian päähenkilöitä. Mutta itse asiassa massoilla ei ole historiaa kirjoitettavaksi, ei menneitä eikä tulevaa, niillä ei ole mitään energioita vapautettaviksi eikä haluja toteutettaviksi. Massojen voima on aktuaalista, nykyhetkessä, ja se on riittävää niille itselleen.” (Baudrillard 1983b, 2–3.)

Massoista esitettyjen imaginaaristen käsitysten mukaan ne ovat aina potentiaalista energiaa, joka vain odottaa tilaisuuttaan päästä historian aktuaaliseksi voimaksi. Tässä mielessä käsitykset massojen voimasta ovat aina tulevaisuuteen kohdistettuja odotuksia. Se, miltä tuo tulevaisuus näyttää, on taas täysin riippuvainen tulkinnan esittäjän näkökulmasta. Niinpä massat voivat ilmentyä optimistille edistyksen voimana, pessimistille taas irrationaalisenä voimana. Yhteistä kummallekin tulkinnalle on, että massa kuvataan niissä aktuaalisesti passiivisena ja potentiaalisesti aktiivisena.

Baudrillardin väite on täsmälleen päinvastainen. Massojen voima on aktuaalista, nykyisyydessä. Tällä Baudrillard tarkoittaa sitä, että massojen voima on siinä, miten niitä käytetään objekteina erilaisissa diskursseissa. Massa on sellainen diskurssin objekti, joka ironiallaan hajottaa diskurssia sisältä päin.

Ajatellaan esimerkiksi vieraantumisteorioita, jotka ovat pessimistisiä kulttuurikritiikkejä. Niiden mukaan nykyaikainen kaupungistunut elämäntyyli vieraannuttaa ihmisen hänen autenttisista ja normatiivisesti arvokkaista elämänprojekteistaan. Ajatukseen kuuluu sellainen käsitys, että moderni elämä tekee ihmisestä alati vähemmän oman elämänsä subjektin ja yhä enemmän ulkoisten voimien ja vaikutteiden kohteen. Kehityksen johdonmukaisena päätepisteenä on näkemys jonkinlaisesta onnellisten robottien yhteiskunnasta. Mutta jos ihmisten elämä muodostuu täydellisesti ulkoamääräytyneeksi, niin mitä merkitystä tämän jälkeen on enää kritisoida kulttuuria subjektin itsensä täydellistämisen projektilla? Jos sosiaalinen massa on täydellinen puhdas objekti, jolla ei ole mitään subjektin kaltaisia

intohimoja tai pyrkimyksiä, niin ilmeisesti sellainen ei voi myöskään vieraantua. Massan kohdalla puhe vieraantumisesta lakkaa olemasta mielekästä. Kun massan aktuaalinen voima täydellisesti passiivisena objektina sijoitetaan vieraantumisdiskurssiin, diskurssi lakkaa olemasta mielekäs.

Baudrillardin ironia sopii myös erilaisten kansalaisvalistuksen ja yhteiskuntapoliittisten ohjelmien kritiikiksi. Näissä on tavoitteena aktivoita ihmisiä kohentamaan itse omia elämänolosuhteitaan. Ironisoiva näkökulma on väittää, että massat ovat omaksuneet nuo projektit liian täydellisesti. Baudrillard leikittelee ajatuksella, että alkuvaiheessa kitkaisesti ja vastentahtoisesti sivilisoidut ja normaalistetut joukot ovatkin huomaamatta muuttuneet hyperkonformistisiksi massoiksi, jotka vaativat ja kuluttavat alati enemmän kaikkea sitä, mitä niille tarjotaan. Kysymys on siitä, että massojen kulutukselle ja nautinnolle ei ole olemassa mitään järkevyyden tai kohtuullisuuden rajaa. Massat haluavat kaiken ja heti, ilman reflektiota omien tarpeidensa suhteen. Niinpä joukkotiedotus ei pysty tuottamaan tarpeeksi spektaakkilien virtaa massojen kulutukseen, massat haluavat yhä enemmän televisiokanavia, yhä enemmän sensaatioista kertovia uutisia. Joukkotyöttömyys on osoitus siitä, että massojen halu tehdä työtä ylittää yhteiskunnan poliittisen talouden kyvyn tarjota sitä niiden tehtäväksi. Massat haluavat toimeentulotukea enemmän kuin sosiaalivaltio pystyy myöntämään. Massa ahmisi lääkkeitä enemmän kuin lääketiede pystyy kehittämään. Massat autoilevat maanteiden päällysteet puhki. Massat eivät ole ahdistuneita arvojen pluralismista, vaan ne ovat valmiit omaksumaan yhä enemmän ja yhä eksoottisempia arvoja. Kerran liikkeelle lähdettyään massat tuhoavat omalla hitausvoimallaan kaikki järjellisyteen perustuvat yhteiskunnalliset järjestelmät. Kun massojen aktuaalinen voima täydellisesti toimintaohjeita noudattavana hyperkonformistisena objektina sijoitetaan valistus- ja yhteiskuntapoliittisiin diskursseihin, näiden diskurssien tavoittelema asiantila käy mahdottomaksi.

Massojen hyperkonformistisuus ilmentää puhtaan objektin strategiaa, jota Baudrillard nimittää pahuuden periaatteeksi tai fataaliksi strategiaksi. Massalla puhtaana objektina ei ole mitään subjektin kaltaisia pyrkimyksiä vaikuttaa omiin elämänolosuhteisiinsa. Massa ei ole aktiivinen subjekti, joka asettaisi oman tahtonsa toisen subjektin tahtoa vastaan. Subjektin strategiahan on pyrkimys manipuloida ja kontrolloida jotain objektia, ja tätä Baudrillard nimittää banaaliksi strategiaksi. Massoilla on sen sijaan strateginen kyky ironisella tavalla vastustaa niihin suunnattuja organisoivia ohjelmia. Massa myöntyy kaikkiin hallinta- ja kontrollointipyrkimyksiin mahdollisimman täydellisesti, josta viime kädessä tuloksena on katastrofi.

Baudrillardin ironia osuu myös sosiologian katastrofikuvitelmiin. Talcott Parsonsien vuonna 1937 julkaistusta *The Structure of Social Action* -teoksesta

lähtien on tullut tavaksi väittää sosiologian peruskysymykseksi yhteiskunnallisen järjestyksen ongelmaa. Näkemyksen mukaan monimutkaistuva ja eriytyvä yhteiskunta on jatkuvassa vaarassa luhistua epäjärjestykseen ja kaaokseen. Sosiologien mielikuva yhteiskunnallisesta epäjärjestyksestä on nimenomaan käsitys keskenään kamppailevista egoistisista intresseistä, viime kädessä sodankäynnistä ja väkivallasta. Baudrillard sen sijaan väittää, että yhteiskunnallisuuden tuhoutuminen tapahtuu täsmälleen vastakkaisessa muodossa. Katastrofi on seurausta täydellisestä yhteiskunnallisesta järjestyksestä, siitä että massat noudattavat kaikkia niille annettuja rationaalisia toimintaohjeita äärimmäisyyteen asti.

Sosiologisen ajattelun ironisointi massayhteiskunnan teemalla on parhaassa tapauksessa keino keventää sosiologisen mielikuvituksen raskassoutuisuutta. Baudrillardin ironia kohdistuu terävimmän 1950- ja 1960-luvuilla käytyyn keskusteluun massayhteiskunnasta, ja hänen kritiikkinsä kohteeksi voisi hyvinkin ajatella esimerkiksi William Kornhauserin *The Politics of Mass Society*-teoksen vuodelta 1960. Kuitenkin viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana on esimerkiksi joukkoviestintä nähty yleensä monisysteemimpänä ilmiönä kuin Baudrillard sitä kuvaa. Ei ole lainkaan selvää, että nykyaikainen teollinen yhteiskunta tuottaisi välttämättömänä seurauksenaan massayleisöjä, joilla on yhteinen kulttuuri ja yhdenmukaiset käyttäytymistäipumukset. Pikemminkin viimeaikaisessa kulttuuritutkimuksessa on esitetty täsmälleen päinvastaisia näkemyksiä. Baudrillardin ironia kohdistuu siis ilmeisesti hieman aikaisempaan yhteiskuntatieteiden kehitysvaiheeseen. Sosiologisen ajattelun keventämisen ohella hänen ironiansa merkitys on siinä, että se korostaa kulttuuristen ilmiöiden autonomisuutta, jota tuo varhaisempi ajattelu ei riittävästi pystynyt ottamaan huomioon. (Turner 1993.)

Performatiivinen ristiriita

Baudrillardin väitteitä modernin kulttuurin tilasta voidaan tulkita ainakin kahdella tavalla.

Ensimmäinen mahdollisuus on hyväksyä hänen väitteensä kirjaimellisesti. Tällöin todellakin eläisimme täysin käsittämättömäksi käyneessä maailmassa ja kulttuurissa, jossa asioiden ja ilmiöiden itsenäistyminen inhimillisistä päämääristä on toteutunut jollain kohtalokkaalla tavalla. Me eläisimme maailmassa, jossa esimerkiksi kausaalisuus ei enää pätsisi, ilmiöillä ei olisi seurauksia. Viime kädessä tämä tarkoittaisi sitä, että ihmisen maailmaa tulkitseva rationaalinen järki olisi käynyt tarpeettomaksi. Tämä tulkinta on äärimmäinen, sen mukaan tulkintojen tekeminen ei enää ole mahdollista.

Väite kritiikin mahdollisuuksien umpeutumisesta on ehdottomuutensa vuoksi viettelevä ja surumielinen. Melankolian lisäksi se tarjoaa eräänlaista lohtua. Jos maailma on muodostunut käsittämättömäksi, niin siinäkin tapauksessa on jollain tavalla lohduttavaa esittää viimeinen tulkinta tulkintojen ehdottomuudesta kuin lakata tulkitsema.

Väite on itsessään ristiriitainen. Jos maailma on jo muuttunut selittämättömäksi, niin mikä järki ja millaisessa maailmassa kertoo tässä ja nyt, että maailma on selittämätön, ja miten tämä väite voi olla meille ymmärrettävä? Kysymys on performatiivisesta ristiriidasta. Jotta kulttuurin ja kriittisen järjenkäytön tuhoutumista koskeva väite voisi olla puhetekona itsensä suhteen ristiriidaton, se täytyy esittää jostain sellaisesta paikasta tai tilanteesta, missä tuo tuhoutuminen ei vielä ole edennyt loppuun asti. Jos joku esittää väitteen kulttuurin ja kriittisen järjen totaalisesta umpikujasta, hänen täytyy itse olla tuon kulttuurin ulkopuolinen, joko tilallisesti tai ajallisesti, koska tekona tuon väitteen esittäminen on juuri kriittisen järjen käyttämistä. (Tässä on suljettu epätodennäköisyytensä vuoksi pois se mahdollisuus, että väitteen esittäminen, sen ymmärtäminen ja tietomme näistä tapahtumista olisivat täysin sattumanvaraisia.)

Jotta Baudrillardin kulttuurikriittinen kertomus voisi olla uskottava ristiriidattomuuden mielessä, sitä täytyisi siis jollain tavalla muuttaa. Mutta vain siinä tapauksessa, että todellakin halutaan sen olevan ristiriidaton. Yksi mahdollisuus olisi muuttaa kertomusta ajallisen aspektin suhteen. Siten orgiat eivät olisikaan vielä päättyneet ja kaikkia kulttuurin luovia potentiaaleja ei olisi kulutettu loppuun. Tällöin Baudrillardista tulisi yksi hahmo siihen viimeisten aikojen profeettojen joukkoon, joka julistaa vedenpaisumusta meidän jälkeemme.

On myös toinen, vähemmän tinkimätön tapa tulkita Baudrillardin väitteitä. Baudrillardin väitteet on mahdollista lukea modernia kulttuuria koskevien diskurssien kritiikiksi, ei siis itse kulttuurin ilmiöiden kritiikiksi. Baudrillard ei esitä tosiasiaväitteitä, vaan hypoteeseja. Hän ironisoi erilaisia väitteitä ja paisuttelee niitä naurettavuuteen asti. Hän ei valista lukijoitaan, hän ei lisää kenenkään tietoa eikä tee siitä järjestyneempää, pikemminkin päinvastoin. Hänen ironiallaan näyttäisi kuitenkin olevan yksi seuraus: se tekee kritiikin kohteina olevista diskursseista hieman vaikeammin hyväksyttäviä.

Vielä on kolmaskin tapa lähestyä Baudrillardin tekstejä: lukeminen. Tarkoitan tällä samanlaista tapaa lukea kuin mikä tuntuu luontevalta minkä tahansa fiktiivisen tekstin suhteen. Toisin kuin sosiologian teoreettiset tekstit yleensä, Baudrillardin tekstit eivät älyllisesti etäännyttä lukijaansa. Ne mahdollistavat eläytyvän lukemisen, koska niissä käsitellään monin tavoin kuohuttavia asioita tunteita herättävällä tavalla. Sen sijaan, että lukija kuumeisesti etsisi loppuun asti ristiriidatonta tulkintaa Baudrillardin väitteistä

ja yrittäisi tieteellistä hänen tieteen kaanonin kyseenalaistavia tekstejään, voi olla nautinnollisempaa antautua hänen tekstiensä illuusioille ja niiden tuottamalle mielihyvälle tai -pahalle.

“Entä jos todellisuus liukenisi silmiemme edessä? Jospa se ei liukenisikaan tyhjyyteen vaan todellistakin todellisempaan (simulakrumien voitto)? Entä jos kommunikaation ja hyperkommunikaation modernissa maailmassa me emme olisikaan vajonneet mielettömyyteen vaan jättiläis-
mäiseen oman menestyksensä näännyttämään merkityskyllästeeseen — pelittä, salaisuudetta, etäisyydettä? Jos julkisuus ei olisikaan tuotteen vaan julkisuuden apologiaa? Entä jos informaatio ei enää viittaisikaan tapahtumiin vaan merkitsisi itse informaation ylentämistä tapahtumaksi? Jos Historia olisikin pelkkä kasautuva ja hetkellinen muisto vailla menneisyyttä? Jos yhteiskuntamme ei enää olisikaan “spektaakkeli”-yhteiskunta, kuten vuonna 1968 väitettiin, vaan kyynisemmin ilmaistuna seremoniayhteiskunta? Jos politiikka olisikin yhä enenevässä määrin hylätty manner, jonka on korvannut terrorismin ja yleisen panttivankienoton huimaus, eli toisin sanoen mahdottoman vaihdon vertauskuva? Entä jos kaikki nämä mutaatiot eivät syntyisikään subjektien ja mielipiteiden manipulaatiosta, kuten jotkut luulevat? Jos ne syntyvätkin subjektittomasta logiikasta, joka häivyttää mielipiteen lumouksen? Entä jos pornografia merkitsisikin seksuaalisen loppua sinänsä, koska rivossa muodossaan seksuaalinen on tunkeutunut kaikkeen? Entä jos halun ja rakkauden jälkeen tulisikin viettely eli toisin sanoen subjektin valtakauden jälkeen objektin valtakausi? Jos strategia samalla korvaisi psykologian? Jos totuutta ei tulisikaan asettaa vastatusten illuusion kanssa, vaan yleinen illuusio olisi ymmärrettävä tottakin todempana? Jos ainoa mahdollinen tapa käyttäytyä olisikin oppia katoamaan ironisesti? Jos murtumia, pako- ja repeämälinoja ei enää olisikaan vaan ainoastaan täydellinen, yhtenäinen, syvyydetön ja keskeytymätön pinta? Ja entä jos se ei olisikaan jännittävää eikä lohdutonta vaan fataalia?” (Baudrillard 1990d, 67–68.)

Kirjallisuus

- Arppe, Tiina (1992): *Pyhän jäännökset. Ranskalaisia rajanylityksiä: Mauss, Bataille, Baudrillard*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Baudrillard, Jean (1975): *The Mirror of Production*. St. Louis: Telos Press. (Alkuteos *La miroir de la production: ou l'illusion critique du matérialisme historique*. Tournail: Casterman 1973.)
- Baudrillard, Jean (1981): *For a Critique of the Political Economy of the Sign*. St. Louis: Telos Press. (Alkuteos *Pour une critique de l'économie politique du signe*. Paris: Gallimard 1972.)
- Baudrillard, Jean (1983a): *Simulations*. New York: Semiotext(e). (Sisältää kaksi kirjoitusta, joista ensimmäisen *The Precession of Simulacra* alkuteos on *Simulacres et simulation*. Paris: Éditions Galilée 1981. Jälkimmäinen kirjoitus *The Orders of Simulacra* on luku teoksesta *L'échange symbolique et la mort*. Paris: Gallimard 1976.)
- Baudrillard, Jean (1983b): *In the Shadow of the Silent Majorities ... or the End of the Social*. New York: Semiotext(e). (Alkuteos *A l'ombre des majorités silencieuses, ou la fin du social*. Fontenay-Sous-Bois: Cahiers d'Utopie 1978. Englanninos sisäلتää tämän ohella kaksi muuta lyhyttä kirjoitusta.)
- Baudrillard, Jean (1983c): Beauborg-efekti. *Taide* 3, 5–11.
- Baudrillard, Jean (1984): Merkkien kapina. *Taide* 3, 24–29.
- Baudrillard, Jean (1985a): År 2000 kommer inte äga rum. Efter historiens försvinnande: simulationens makt? *Res Publica* 1, 23–37.
- Baudrillard, Jean (1985b): Sosialismin ekstaasi. *Uudistuva ihmiskunta* 3, 86–96.
- Baudrillard, Jean (1986a): What are you doing after the orgy? Teoksessa Kotkavirta, Jussi & Esa Sironen (toim.): *Moderni/postmoderni*. Helsinki: Tutkijaliitto, 187–203.
- Baudrillard, Jean (1986b): Muoti eli koodin satumaa. *Aloha* 5, 35–41.
- Baudrillard, Jean (1988a): Menetetty menneisyys. *Suomi* 3, 21–24.
- Baudrillard, Jean (1988b): *Selected Writings*. Ed. Mark Poster. Cambridge: Polity Press.
- Baudrillard, Jean (1989): The Anorexic Ruins. Teoksessa Kamper, Dietmar & Christoph Wulf (eds.): *Looking Back on the End of the World*. New York: Semiotext(e).
- Baudrillard, Jean (1990a): *Seduction*. Houndmills, London: Macmillan. (Alkuteos *De la séduction*. Paris: Denoel-Gonthier 1979.)
- Baudrillard, Jean (1990b): *Fatal Strategies*. New York, London: Semiotext(e), Pluto. (Alkuteos *Les stratégies fatales*. Paris: Grasset 1983.)
- Baudrillard, Jean (1990c): *Revenge of the Crystal. Selected Writings on the Modern Object and its Destiny, 1968–1983*. Ed. Paul Foss & Julian Pefanis. London & Concord, Mass.: Pluto Press.
- Baudrillard, Jean (1990d): *Ekstaasi ja rivous*. Helsinki: Gaudeamus. (Alkuteos *L'autre par lui-même. Habilitation*. Paris: Galilée 1987.)
- Baudrillard, Jean (1991): *Amerikka*. Helsinki: Loki-Kirjat. (Alkuteos *Amérique*. Paris: Grasset 1986.)
- Baudrillard, Jean (1993a): *Symbolic Exchange and Death*. London, Newbury Park, New Delhi: Sage. (Alkuteos *L'échange symbolique et la mort*. Paris: Gallimard 1976.)
- Baudrillard, Jean (1993b): *The Transparency of Evil. Essays on Extreme Phenomena*. London, New York: Verso. (Alkuteos *La transparence du mal. Essai sur les phénomènes extrêmes*. Paris: Galilée 1990.)
- Baudrillard, Jean (1994a): Ei sääliä Sarajevolle. *Kosmopolis* 24: 2, 53–57.
- Baudrillard, Jean (1994b): Turmiollinen ekologia. *Parnasso* 44: 2, 124–129.
- Baudrillard, Jean (1995): Lopun illuusio eli tapahtumien lakko. Helsinki: Gaudeamus. (Alkuteos *L'illusion de la fin, ou la grève des événements*. Paris: Galilée 1992.)
- Gane, Mike (1991a): *Baudrillard. Critical and Fatal Theory*. London and New York: Routledge.

- Gane, Mike (1991b): *Baudrillard's Bestiary. Baudrillard and Culture*. London and New York: Routledge.
- Gane, Mike (1993): *Baudrillard Live*. London: Routledge.
- Kellner, Douglas (1989): *Jean Baudrillard. From Marxism to Postmodernism and Beyond*. Cambridge: Polity Press.
- Moscovici, Serge (1985): *The Age of the Crowd. A historical treatise on mass psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rojek, Chris & Bryan S. Turner (eds.) (1993): *Forget Baudrillard?* London and New York: Routledge.
- Turner, Bryan S. (1993): Baudrillard for sociologists. Teoksessa Rojek, Chris & Bryan S. Turner (eds.): *Forget Baudrillard?* London and New York: Routledge, 70–87.

VI Tietoyhteiskunta: epookkiteoriaa, retoriikkaa vai yhteiskuntateoriaa?

Tieto- tai informaatioyhteiskunta on sangen monitahoinen ilmiökokonaisuus, ja tämän vuoksi siitä on keskusteltu hyvinkin monesta eri näkökulmasta. Yleisesti tieto- tai informaatioyhteiskunnasta on puhuttu ainakin kolmella eri tavalla. Ensiksikin aihetta on lähestytty filosofis-teoreettisena kysymyksenä. Tällöin kiinnostuksen kohteena on se, mitä tieto ja informaatio ovat ja miten ne ovat tekemisissä yhteiskunnan ja sen instituutioiden kanssa. Toinen yleinen tapa käsitellä aihetta on taloudellis-sosiologinen. Tässä näkökulmassa lähtökohtana on käsitys siitä, että nykyaikaisessa yhteiskunnassa tieto tai informaatio ovat keskeisiä tuotannontekijöitä, ja näiden katsotaan olevan ratkaisevassa asemassa yhteiskunnan dynamiikan ja kehityksen kannalta. Kolmas yleinen tapa puhua tieto- tai informaatioyhteiskunnasta on käyttää sitä välineenä kulttuurimme tilan arvioimiseen ja poliittisten analyysien tekemiseen. Tässä perspektiivissä esitetään arvioita siitä, miten yhteiskunta on muuttumassa ja millaisia arvoja ja ristiriitoja tässä kehityksessä on nähtävissä.

Näkökulmien moninaisuudesta seuraa niiden keskinäinen ristiriitaisuus. Kulttuurikriittisissä aikalaisanalyyseissa ja poliittisessa puheessa lähdetään usein liikkeelle suoraan siitä väitteestä, että nykyaikainen yhteiskunta on jo luonteeltaan tietoyhteiskunta. Taloudellis-sosiologinen tapa puolestaan ymmärtää asian siten, että väite yhteiskunnan luonteesta tieto- tai informaatioyhteiskuntana on hypoteesi, jota tulisi empiirisen tutkimuksen keinoin tutkia. Filosofinen näkökanta puolestaan pitää tietoyhteiskunnan käsitettä epäonnistuneena, koska sen sisältämä käsitys tiedosta on ongelmallinen.

Jos kysymys olisi tieteellisestä tutkimusohjelmasta, näyttäytyy keskustelun kenttä sellaisena, että ensin tulisi tehdä teoreettis-käsitteellinen selvitys siitä, mitä tiedolla ja yhteiskunnalla tässä yhteydessä tarkoitetaan. Tämän jälkeen tulisi tehdä empiiristä tutkimusta ja selvittää, missä määrin on perusteltua puhua nykyaikaisesta yhteiskunnasta tieto- tai informaatioyhteiskuntana. Kolmas vaihe olisi sitten sen arvioiminen, millainen tuo yhteiskunta

oikeastaan on, millaiseksi se on muuttumassa ja kuinka toivottavia muutokset ovat.

Keskustelua ei kuitenkaan käydä yksinomaan tällä tavoin tieteellisen tutkimuksen metodien ja periaatteiden mukaisesti. Pikemminkin tieto- tai informaatioyhteiskunta on aina ollut myös poliittisesti motivoitunut puheenaihe, josta on etsitty yhteiskuntapoliittisia ratkaisumalleja. Niinpä eräät 1970- ja 1980-lukujen taitteen analyysit tietoyhteiskunnasta (Nora & Minc 1980 sekä Masuda 1981) saivat valtiollisten ohjelmien aseman. Myös viimeaikainen kiinnostus tieto- tai informaatioyhteiskuntaa kohtaan on lähtenyt liikkeelle valtiollisista strategiasuunnitelmista niin Yhdysvalloissa, Japanissa kuin Euroopan unionissa ja sen jäsenvaltioissakin.

Edellä luonnehditun yleisen tietoyhteiskuntaa koskevan puheen ohella on olemassa suuri joukko erityisempiä kiinnostuksen ja tutkimuksen kohteita. Näissä käsitellään eräitä suhteellisen uusia tietoteknologian käyttöönoton mukanaan tuomia ilmiöitä, kuten etätyötä, teledemokratiaa tai tietoverkkojen soveltamista markkinointiin. Tieto- tai informaatioyhteiskunta tuodaan esiin myös yhtenä ratkaisuna tämänhetkisiin yhteiskunnallisiin ongelmiin, kuten työttömyyteen tai ekologisiin ongelmiin. Nähdäkseni samaan erityisempien kiinnostuksen kohteiden ryhmään kuuluvat myös keskustelut multimediasa tai tietoverkoista osana populaarikulttuuria tai vaikkapa puhe tietoverkkojen mahdollistamista uusista sosiaalisuuden muodoista. Viimeksi mainittujen kohdalla tietoyhteiskunta-käsitteen ohella vähintään yhtä luonteva yleinen konteksti olisi yhdistää se käsityksiin kulttuurimme jälkimodernista luonteesta. Näiden erityisempien keskustelujen kannalta yleisen tason väittämä siitä, että nykyaikainen yhteiskunta on luonteeltaan tietoyhteiskunta, on siis toissijainen seikka. Ilmiöt ovat olemassa ja kiinnostavia siitä riippumatta, millaista nimitystä yhteiskunnan tai kulttuurin kokonaisuudesta halutaan käyttää.

Käsittelen seuraavassa kolmea asiaa. Ensiksikin tarkastelen tietoyhteiskuntaa koskevan keskustelun luonnetta osana yleistä modernin yhteiskunnan epookkiteoretisointia. Toiseksi käsittelen sosiologisen teoretisoinnin ja erityisesti tietoyhteiskuntapuheen retorisia piirteitä. Kolmanneksi esitän arvioita julkisuudessa käydystä tietoyhteiskuntaa koskevasta keskustelusta.

Teollinen, jälkiteollinen, informaatio- ja tietoyhteiskunta

Yleisen tason puhe nykyaikaisesta yhteiskunnasta informaatio- tai tietoyhteiskuntana on eräänlaista epookkiteorian rakentamista. Sen piirissä määritellään aikakautemme ja yhteiskuntamme yleistä luonnetta ja esitetään arvioita siitä, mihin suuntaan nämä ovat kehittymässä. Sosiologisena

keskusteluna tämä on jatkoa 1950-luvulla syntyneelle tavalle luonnehtia nykyaikaista sivilisaatiota teolliseksi yhteiskunnaksi. Teoretisointi teollisesta yhteiskunnasta syntyi sellaisessa historiallisessa tilanteessa, jossa ns. liberaalin yhteiskuntateorian edustajat — esimerkiksi Raymond Aron (1957) ja Ralf Dahrendorf (1959) — ryhtyivät etsimään tekijöitä, jotka luonnehtisivat sekä kapitalistisia että sosialistisia yhteiskuntia. Heidän tavoitteenaan oli löytää sellainen käsitteellisen kuvauksen taso, jonka avulla oli mahdollista ohittaa ideologisesti perustelluksi tulkittu jako kapitalististen ja sosialististen yhteiskuntien välillä. Teollisen yhteiskunnan teorioissa juuri teollinen tuotantotapa ja siihen ilmeisen välttämättä kuuluvat markkinat ja keskitetty valtiollinen hallintokoneisto näyttivät yhdessä muodostavan modernin sivilisaation keskeiset tunnusmerkit.

1970-luvulla lähinnä Daniel Bellin teoksen *The Coming of Post-Industrial Society* (1974) vaikutuksesta puhe teollisesta yhteiskunnasta kääntyi keskusteluksi jälkiteollisesta yhteiskunnasta. Bellin mukaan jälkiteollisessa yhteiskunnassa keskeiseksi yhteiskunnalliseksi tuotannon alueeksi teollisen tavaroiden tuotannon sijaan on muodostumassa erilaisten palvelujen tuotanto. Tämä kehitys tekee teknisistä ja professionaalisisista ammattiryhmistä keskeisimpiä yhteiskunnallisia ryhmiä. Kehitykseen kuuluu myös se, että teoreettinen tieto muodostuu keskeiseksi innovaatioiden ja yhteiskunnan ohjauksen lähteeksi.

Teoretisoinneilla teollisesta yhteiskunnasta, jälkiteollisesta yhteiskunnasta ja nykyisellä keskustelulla informaatio- tai tietoyhteiskunnasta on ainakin kaksi yhteistä tekijää, jotka antavat aiheen pitää niitä saman yhteiskuntateoreettisen ajattelun perinteenä. Ensiksikin niissä kaikissa käytetään ammattirakennetta indikaattorina, joka osoittaa millaisesta yhteiskunnasta kulloinkin on kysymys. Toiseksi ne kaikki ovat yhteiskuntien kehitystä typologisoivia vaiheteorioita.

Ajatus siitä, että ammattirakenteen avulla voidaan kuvata yhteiskunnan perustavaa luonnetta, on peräisin Colin Clarken ensimmäisen kerran 1940 ilmestyneestä tilastoaineistoihin pohjautuvasta tutkimuksesta *The Conditions of Economic Progress* (1957). Tässä teoksessa tehtiin jaottelu talouden alkutuotannon, teollisen tuotannon ja palvelutuotannon välillä. Sosiologit omaksuivat tämän erottelun myöhemmin osaksi teollisen yhteiskunnan teoriaansa. Työvoiman jakautuminen eri tuotannon alojen välillä kuvaa siten yhteiskunnan perustavaa luonnetta. Samoin Daniel Bell viittaa Clarken teokseen jälkiteollisen yhteiskunnan käsitteessään. Myös Bellin väite nykyaikaisen yhteiskunnan luonteesta palveluyhteiskuntana perustuu tilastolliseen analyysiin siitä, miten kehittyneissä länsimaisissa yhteiskunnissa työvoiman valtaosa on sijoittunut juuri kolmannelle tuotannon sektorille.

Yhteiskuntatalouden jakaminen edellä esitetyllä tavalla kolmeen sektoriin muodostaa luontevan perustan yhteiskuntien vaiheita kuvaavalle typologialle.

Niinpä klassisen sosiologian käsitteitä soveltaen voidaan ajatella, että traditionaaliset yhteiskunnat olisivat sellaisia, joissa työvoima on sijoittunut pääasiassa alkutuotannon piiriin, moderneissa yhteiskunnissa puolestaan teollinen tuotanto on keskeisessä asemassa. Jälkitekollisessa yhteiskunnassa palvelutuotanto on keskeisin. Tällainen kuvaus on mitä ilmeisimmin yksinkertaistava ja epäherkkä erilaisille modernisoitumisen mahdollisille kehityskuluille. Tämän vuoksi 1960-luvun loppupuolelta lähtien teollisen yhteiskunnan teoriaa kritisoitiin yhä ankarammin muun muassa siitä, että se perusteettomasti yleistää länsimaisten yhteiskuntien historiallisen kehityksen koskemaan myös kolmannen maailman kehittyviä yhteiskuntia.

Vaikka karkea ja mekaaninen kolmivaiheinen yhteiskuntamuotojen tyypittely hylättiinkin empiirisessä modernisaatiotutkimuksessa sangen nopeasti, sen teoreettinen ajatusmalli jäi silti elämään yleisenä ideana jälkiteollista yhteiskuntaa koskevaan keskusteluun. Niinpä sama ammattirakenteen muutokseen perustuva väite länsimaisten yhteiskuntien muuttumisesta jälkiteollisiksi yhteiskunniksi on perustelemassa esimerkiksi J.-F. Lyotardin (1985) väitettä kulttuurin siirtymisestä postmoderniin tilaan. Sama kolmivaiheinen historianfilosofinen näkemys ihmiskunnan sivilisaatioiden peräkkäisyydestä jäsentää myös esimerkiksi Alvin Tofflerin teosta *The Third Wave* (1980). Suomessa esimerkiksi Erik Allardt on useammassakin otteessa käyttänyt tätä ajatusmallia metodologisena välineenä yhteiskunnallisen muutoksen jäsentämisessä. Erityisesti hän on kiinnittänyt huomiota siihen, miten kulttuurinen yhdenmukaisuus korostuu teollisessa yhteiskunnassa (ks. Allardt 1988 ja 1989).

Varsinainen informaatioyhteiskuntaa koskeva keskustelu käytiin 1970- ja 80-luvuilla. Informaatioyhteiskunnalla tarkoitettiin sellaista ammattirakenteen muutosta, jossa teollisuustyövoima vapautuu teknologian ansiosta ja palvelusektori laajenee. Uudet tietoteknologiat muuttavat työelämää niin, että voidaan puhua informaatioammateista ja informaatiosektorista. Visionäärinen ja teoretisoivan tarkastelun ohella juuri informaatioyhteiskunnan ammattirakenne on ollut myös empiirisen tutkimuksen kohteena. Ensimmäisiä systemaattisia tarkasteluja tässä suhteessa oli Porat (1977) ja Suomessa Elli Paakkolanvaara (1988). Näiden tutkimusten keskeinen tulos oli se, että informaatioammattien osuus ammatissa toimivasta työväestöstä ja informaatiosektorin lohko taloudesta on suurempi kuin minkään muun yksittäisen ryhmän tai lohkon. Suomessa informaatioyhteiskunnan kehityksen asteesta on tehty useita erilaisiin empiirisiin aineistoihin perustuvia arvioita (esim. Kortteinen, Lehto & Ylöstalo 1987; Blom 1989; Kortteinen 1990; Pekkola & Ylöstalo 1996). Tuorein ja käsittelyotteeltaan laajin tilastollinen katsaus Suomalaiseen tietoyhteiskuntaan on Tilastokeskuksen raportti *Tiedolla tietoyhteiskuntaan* (1997).

Esimerkiksi Manuel Castells on kritisoinut ammattirakenteen muutoksen kautta informaatioyhteiskunnan muutosta jäsentäviä tutkimuksia kolmesta seikasta. Ensiksikin niissä oletetaan, että yhteiskunnallinen muutos maatalousvaltaisesta teolliseen ja edelleen palveluvaltaiseen yhteiskuntaan on hyvin homogeeninen prosessi, jolloin jää havaitsematta se, että palveluiden luokka sisältää hyvin moninaisen toimintojen joukon. Toiseksi tällaisessa tarkastelussa ei ole otettu riittävästi huomioon sitä, miten informaatio-tekniologiat muuttavat radikaalisti töiden ja ammattien välisiä suhteita. Kolmanneksi nämä tarkastelut eivät ota riittävästi huomioon kulttuurista, historiallista ja institutionaalista vaihtelua eri yhteiskuntien välillä, ei myöskään sitä, että ne ovat keskenään sidoksissa globaalin talouden kautta. Tämän vuoksi informaatioyhteiskunnan kehitys voi tapahtua erilaisten kehityslinjojen kautta. Se, millaiseksi jonkin yksittäisen yhteiskunnan luonne informationalisoitumisen prosessissa muodostuu, riippuu sen asemasta globaalissa taloudessa. Siksi järkevä analyysiyksikkö informationalisaation tarkastelussa ei ole yksiselitteisesti kansallisvaltio, vaan tarkastelussa on otettava huomioon se, millä tavoin historialliset ja kulttuuriset erot sekä kansainvälinen talous vaikuttavat eri yhteiskuntien kehitykseen. (Castells 1996, 228–231.)

Toki uudesta yhteiskuntamuodosta löydettiin muitakin uusia elementtejä, joiden avulla sen nimittämistä juuri informaatioyhteiskunnaksi perusteltiin. Niinpä informaatioyhteiskunnan katsottiin syntyvän viestintävälineiden ja tietokoneiden yhdistämisestä verkostoksi, joka muuttaa työelämää, joukkoviestintää, perhe-elämää ja koulutusta siinä määrin, että voidaan puhua informaatioyhteiskunnasta. Edelleen tieto esitettiin uuden yhteiskunnan keskeiseksi strategiseksi resurssiksi, jonka teknologiset sovellukset takaavat uuden taloudellisen kilpailukyvyn. Kolmanneksi uuden teknologian käyttöönotto mahdollistaa uuden yhteiskunnan, jossa nykyisen yhteiskunnan erilaiset ongelmat — kuten työttömyys ja kansalaisten eriarvoisuus suhteessa rikkauteen ja valtaan — voidaan ratkaista tai jossa nämä ilmiöt kärjistyvät entisestään. (Informaatioyhteiskuntaa koskevasta teoretisoinnista 1980-luvulla, ks. yhteenvetoina esim. Lyon 1988; Dordick & Wang 1993; Lehtinen & Luotola 1985 sekä Mertanen 1986.)

1990-luvulla yhteiskuntateoreettinen keskustelu informaatio- tai tietoyhteiskunnasta on laajentunut yhteiskuntarakenteen kysymyksiä kattavammaksi pohdinnaksi. Esimerkiksi Frank Webster (1995) pyrkii kokoamaan lähes koko 1980-luvun yhteiskuntateoreettisen keskustelun informaatioyhteiskuntateeman piiriin. 1990-luvun näkemyksille on yhteistä pyrkimys laajaan synteettiseen näkemykseen yhteiskunnallisesta muutoksesta niin teknis-taloudellisena, sosiaalisena kuin kulttuurisena ilmiönä. Tavoitteena on yhdistää taloustieteellinen, sosiologinen ja kulttuurin-

tutkimuksen ote yhdeksi kokonaisvaltaiseksi kuvausmalliksi kansainvälisten vertailujen avulla.

Näiden näkemysten takana on yhteinen yleinen käsitys globaalista kapitalistisen talouden uudelleenjärjestymisestä. Eri tutkijat nimittävät ilmiötä eri tavoin. Castells (1996) kirjoittaa informationalisoitumisesta, Lash ja Urry (1994) organisoituneen kapitalismin lopusta, Stehr (1994) puolestaan uudesta tiedon taloudesta. Näissä tulkinnoissa korostetaan tiedon ja informaation keskeistä merkitystä nykyisessä taloudellisessa toiminnassa. Ensiksikin nykyisin markkinoille tulevat tuotteet ovat yhä enemmän ei-materiaalisia ja informaatiointensiivisiä. Toiseksi, tieto on muodostunut keskeiseksi tuotannontekijäksi, koska juuri sen avulla työn ja pääoman tuottavuuden kohottaminen nykyisin tapahtuu. Lisäksi tieto on keskeinen maailmanlaajuisista taloutta organisoiva tekijä.

Talouden uudelleenorganisoinnin kanssa on samanaikaisesti tapahtumassa muutoksia sosiaalisen ja kulttuurin alueen ilmiöissä. Tietoyhteiskunnissa elävien ihmisten identiteettiä ja elinympäristöä muokkaavat erilaiset tekniset prosessit. Esimerkiksi uuden tietotekniikan väitetään hyvin merkittävällä tavalla muuttavan nykyaikaisen ihmisen suhdetta aikaan ja tilaan. Tämä kehitys voidaan tulkita aivan hyvin modernisaatiokehityksen johdonmukaiseksi jatkeeksi. Koska elämme maailmassa, jossa lähes kaikki ilmiöt ovat teknisesti manipuloitavissa, asettuu jonkinlainen refleksiivisyyden vaatimus ongelmaksi joko yksilöllisesti tai kollektiivisesti. Sen vaihtoehtona on jonkinlaiseen fundamentalismiin johtava sitoutuminen kollektiivisiin reaktiotapoihin, jotka omaksutaan aikaisemmasta historiallisesta kokemuksesta.

Yhteiskuntateorian retoriikka

Teollisen, jälkiteollisen ja informaatio- tai tietoyhteiskunnan käsitteille on yhteistä se, että niiden etuliitteenä olevan asian kautta kuvataan ja jäsennetään yhteiskunnan kokonaisuutta. Esimerkiksi ajatus yhteiskunnan teollisesta luonteesta on kuin prisma, jonka lävitse kaikki asiat tuossa yhteiskunnassa tulevat näkyviin. Se, että yhteiskunta on teollinen, vaikuttaa mitä moninaisimpiin asioihin. Niinpä väite, jonka mukaan teollistuneissa yhteiskunnissa väestön odotettavissa oleva elinikä on keskimäärin pitempi kuin teollistumattomissa yhteiskunnissa, vaikuttaa täysin järkevältä, vaikka teollistumisen asteen ja eliniän välistä yhteyttä ei sen tarkemmin selitettäisikään. Yhtä lailla luontevaa on väittää, että teollistuneissa yhteiskunnissa koulutustaso on korkeampi kuin teollistumattomissa yhteiskunnissa.

Edellisissä esimerkeissä ilmaus teollinen yhteiskunta sisältää eräänlaisen julkilausumattoman teorian yhteiskunnasta. Sosiologisessa katsannossa

teollisen tuotantojärjestelmän ajatellaan edellyttävän välttämättä joukkoa muitakin yhteiskunnallisia instituutioita, kuten pitkälle eriytynyttä työnjakoa, kehittyneitä markkinoita, kotitalouden ja yritystalouden erillisyyttä, ydinperhettä ja niin edelleen. Tässä suhteessa ilmauksen teollinen yhteiskunta mielekkyys sosiologisena käsitteenä perustuu siihen, että se sisältää julkilausumattomia päättelyketjuja siitä, millaisia vaikutuksia teollisella tuotantojärjestelmällä on yhteiskunnan muuhun rakenteeseen. Matti Kortteinen (1990, 205) on osuvasti pukenut sanoiksi tämän päättelyn:

“Sosiologisesta näkökulmasta teollisessa vallankumouksessa ei ollut tärkeintä se, että otettiin käyttöön uusia teknisiä apuvälineitä, koneita, eikä edes se, että koneiden laajamittainen käyttöönotto tuotti tärkeitä muutoksia yhteiskunnallisessa työnjaossa — teollinen työväestö kasvoi ja laajeni. Yhteiskunnalliselta kannalta tärkeintä oli se, että näiden uusien teknisten välineiden taloudellisesti tehokas käyttö tuotti uudenlaisia elinoloja (tehtaat, kaupunkien työläisyhdyskunnat) ja että kun teollinen työväestö yritti sopeutua sille tarjolla olleisiin uusiin oloihin, sen piirissä syntyi ajatuksia uuden yhteiskuntamuodon epäoikeudenmukaisuudesta ja näille ajatuksille rakentuvia aatteellisia ja poliittisia liikkeitä. Kaikki nämä muutokset yhdessä loivat sen rakennekokonaisuuden, jota sosiologiassa on ollut tapana kutsua teolliseksi yhteiskuntamuodoksi.”

Tällainen käsitys yhteiskunnan luonteesta ja sen liikevoimista on essentialisoiva. Toisin sanoen teollinen tuotantotapa määrittää yhteiskunnan ytimeksi, joka vaikuttaa kaikkeen ympärillään olevaan. Vaikutussuunta voidaan vielä ymmärtää yksisuuntaiseksi: kun teollisessa tuotantomuodossa tapahtuu jotain, tällä on väistämättä seurauksia ytimen ympärillä olevissa instituutioissa. Esimerkiksi kun teollinen tuotantomuoto yleistyy, yleiseksi perheen institutionaaliseksi järjestelyksi muodostuu ydinperhe. Ydinperheen yleisyys ja teollinen tuotantomuoto ovat varmaankin keskenään funktionaalisisessa suhteessa, mutta ei ole itsestään selvää, että niiden välillä olisi myös yksisuuntainen seuraussuhde.

Essentialistinen käsitys yhteiskunnan perimmäisestä luonteesta on myös totalisoiva. Sen mukaan yhteiskunnan ytimen muuttuessa kaikki muukin yhteiskunnassa muuttuu, eikä mikään jää entiselleen. Tällainen näkemys ei anna sijaa sille käsitykselle, että yhteiskunnassa voisi olla olemassa omalakisesti kehittyviä autonomisia alajärjestelmiä.

Teollisen yhteiskunnan käsitteen tavoin tietoyhteiskunnan käsitettä käytetään iskusanana, joka ikään kuin itsessään sisältää teorian yhteiskunnan rakenteesta ja sisäisestä muutoksesta. Sen mukaan tietoyhteiskunnan keskeiset sisäiset prosessit vaikuttavat kaikkeen ytimen ulkopuolella olevaan,

ja tietoyhteiskunnan kehittyminen asettaa erilaisia haasteita, vaatimuksia ja muospaineita yhteiskunnan muiden osien ja alueiden muuttumiselle. Se ero teollisen yhteiskunnan ja tietoyhteiskunnan iskusanamaisessa käytössä on, että yhteiskuntien teollistumisesta ja teollistuneiden yhteiskuntien muutoksesta on olemassa runsaasti empiiristä sosiaalitiehteellistä ja historiallista tutkimusta, jonka pohjalta tällaiset julkilausumattomat ja reduktiiviset teoriat voivat olla perusteltuja. Sen sijaan vastaavaa tutkimustietoa tietoyhteiskunnasta ei ole olemassa. Siksi kannattaa pitää mielessä, että tietoyhteiskunnan vaikutuksia koskevat väitteet ovat suurimmaksi osaksi hypoteeseja ja ennusteita, eivät todennettuja yhteiskunnallisia säännönmukaisuuksia.

Tietoyhteiskunta ja kulttuurikritiikki

Puhe informaatio- tai tietoyhteiskunnasta ei luonnollisestikaan ole ollut yksinomaan ammattirakenteen avulla muodostettua yhteiskuntateorian rakentamista. Se on ollut ja on edelleen myös utooppista keskustelua yhteiskuntamme ja kulttuurimme tulevaisuudesta. (Ks. Rahkonen 1996.)

Vaikka ilmaisu voi kuulosta turhan juhlalliselta, tietoyhteiskunnasta käytävä keskustelu on myös eräänlaista aikalaisanalyysia. Aikalaisanalyysi on normittavaa kulttuurikritiikkiä ja arvojen tarkastelua. Tässä suhteessa tietoyhteiskuntapuhetta leimaa kielikuvasto, joka kertoo eräänlaisesta vedenpaisumuksen kaltaisesta katastrofista. Yleensä asiasta puhuvat henkilöt kuvailevat sangen eloisesti erilaisten anekdoottien, suurten lukujen ja historiallisten analogioiden avulla, miten yhteiskuntamme on valtavan muutoksen äärellä. Puheeseen sisältyy usein euforista innostusta muutoksesta, aimo annos huolta moraalista sekä missionaarinen paatos, jossa operoidaan kulttuurin perustavilla arvoilla. Yhteiskunnan käynnissä olevassa muodonmuutoksessa sanotaan olevan kysymys kansakunnan, länsimaisen sivilisaation tai jopa ihmiskunnan ratkaisevimasta valinnasta, joka viime kädessä on valinta elämän ja kuoleman välillä.

Erityisesti poliittisesti motivoitunut puhe tietoyhteiskunnasta on usein perustelematonta. Esimerkiksi valtioneuvoston ja ministeriöiden strategia-suunnitelmat lähtevät liikkeelle siitä toteamuksesta, että yhteiskuntamme on kehittymässä kohti tietoyhteiskuntaa, mikä yhteiskuntatutkijan näkökulmasta on juuri se seikka, joka aivan ensimmäiseksi pitäisi selvittää ja perustella. Sen jälkeen, kun tietoyhteiskuntaan siirtyminen tai sen tuleminen on poliittisen tahdonilmauksen kautta todettu asia, alkaa väite itsessään toimia muissa teksteissä perusteluna tietoyhteiskunnan olemassaololle. Tietoyhteiskunta ilmeneekin julkisessa keskustelussa erittelemättömänä yhteiskunnallisena muutostekijänä, jonka väitetään edellyttävän mitä

erilaisimpia yhteiskunnallisia ja valtiollisia toimenpiteitä. Tässä suhteessa tietoyhteiskunta on samanlainen poliittisen ja hallinnollisen retoriikan väline kuin takavuosien “hallittu rakennemuutos” tai hieman tuorempi “Euroopan integraatiokehitys”.

Tietoyhteiskunta ei ole arvolatauksiltaan yksiulotteinen asia. Päinvastoin, siihen yhdistyy keskenään vastakkaisia intohimoja, joita propagoidaan samoilla keinoilla. Tietoyhteiskunta voi olla positiivinen utopia tai se voi olla sivilisaation tuhoa ennustava dystopia.

Puhe tietoyhteiskunnasta on tietysti puhetta teknologiasta. Siksi se on yksi erityistapaus laajemmasta teknologiaa koskevasta keskustelusta, ja sitä leimaa sama ambivalentti suhde teknologiaan kuin kaikkea muutakin teknologiaa koskevaa keskustelua. Teknologia ilmenee meille joko vapauttavana voimana tai tälle vastakohtaisesti sivilisaatiota tuhoavana voimana. Kulttuurissamme yksiselitteinen teknologian ihannoiti ei ole mahdollista, sillä paikalle ilmestyy aina joku muistuttamaan ekokatastrofista ja niistä julmuuksista, joita teknologian avulla tällä vuosisadalla on tehty. Teknologia vapauttajana ja teknologia sivilisaation tuhoajana ovat meille keskenään kilpailevia näkemyksiä.

Tietotekniikka on juuri nyt se teknologian laji, johon liitetään vahvoja käsityksiä niin sen siunauksellisuudesta kuin tuohavuudestakin. On kuitenkin mielenkiintoista havaita, että samoja näkemyksiä uuden tekniikan ominaisuuksista on esitetty niin rautatiestä, autosta, puhelimesta kuin televisiostakin niiden yleistymisen aikana. Yhtäältä kaikki nämä tekniset laitteet ovat herättäneet toiveikkaita käsityksiä ihmisten vuorovaikutuksen helpottumisesta, kansallisten erojen madaltumisesta ja demokratian lisääntymisestä. Niihin on myös suhtauduttu kunnioittavasti ja pelokkaasti. Lisäksi jokainen niistä on nähty viimeiseksi ja äärimmäiseksi lenkiksi siinä jatkumossa, jossa ihminen lopullisesti vieraantuu luonnosta ja muista ihmisistä. (Teknologian mentaali- ja kulttuurihistoriasta ks. esim. Salmi 1996 ja Pantzar 1996.)

Tietoyhteiskuntapuheessa teknologian ambivalentti luonne kuvataan yleensä käyttämällä haasteen ja uhkan vastakohtaisuutta. Teknologia määritellään yleensä itsessään neutraaliksi välineeksi. Teknologia on haaste tai lupaus siksi, että sen avulla on mahdollisuus saavuttaa mitä moninaisinta hyvää, tietoja, taitoja, varallisuutta, henkilökohtaista ja kansainvälistä kilpailukykyä. Uhka teknologia on taas siksi, että se voi aiheuttaa mitä moninaisimpia yhteiskunnallisia riskejä, ongelmia, eriarvoisuutta, alati tehokkaampaa ihmisten tarkkailua ja hallintaa, uudentyyppistä rikollisuutta ja moraalittomuutta.

Koska teknologia on ristiriitainen, yhtä aikaa vapauttava ja tuhoava voima, tämä ristiriita täytyy ratkaista tavalla tai toisella. Ratkaisuksi esitetään tietotekniikan “oikeaa käyttöä”. Keskeisin tietoyhteiskuntaa koskevan

kulttuurikriittisen ja poliittisen puheen teema onkin tämän taikaesineen, tietotekniikan “oikean käytön” löytäminen.

Kiinnostavaa tässä on se, että kysymys on kaksinkertaisesti teknologisesta ongelmasta. Onhan tietotekniikka jo itsessään taikaesine, joka olemassaolollaan ja käytöllään vaikuttaa lähes kaikkiin yhteiskunnallisiin asioihin, kansataloudesta yksilön moraaliin. Tietotekniikan “oikea käyttö” on puolestaan johdonmukaisen teknologinen ratkaisu teknologian tuottamaan ongelmaan, tarkoitetaanhan sillä nimenomaan teknologian hallintaan soveltuvia käyttöohjeita. Samalla tavalla kuin moottorisaha on oikein käytettynä tehokas ja turvallinen työväline, tietoteknologian oikeat käyttöohjeet takaavat parhaan mahdollisen ja haittavaikutuksiltaan mahdollisimman vähäisen lopputuloksen.

Se, mitä “oikea” teknologian käyttö on, näyttää yleisesti tarkoittavan lähinnä kahta asiaa. Se tarkoittaa näkemystä, jossa teknologia on keino etsiä taloudellista kasvua, ja tämän ohella “oikea” suhde teknologiaan virittyy humanismin ja tasavertaisuuden arvoista. Niinpä valtioneuvoston ja ministeriöiden strategiasuunnitelmat tietoyhteiskunnasta ovat sekoitus taloudellista opportunistia sekä moralisointia siitä, miten tekniikka ei saa muodostua kansalaisia eriarvoistavaksi tekijäksi.

Hallinnoivien ja teknokraattisten strategioiden ohella “teknologia kesytetään” kuitenkin ennen kaikkea sosiaalisesti ottamalla se luovalla tavalla osaksi arkielämän rutiineja ja rituaaleja. Niinpä esimerkiksi television asema on tullut vähemmän hallitsevaksi samalla, kun se on muodostunut rutiinimaisesti arkielämään kuuluvaksi elementiksi. Voi hyvinkin käydä niin, että tietoyhteiskuntapuheessa ennakoitu informaatoräjähdyks tai -kaos ei lopulta muodostukaan ihmisten maailmankuvaa uhkaavaksi stressitekijäksi, vaan myös tietotekniikka omaksutaan kollektiivisesti ja sosiaalisten mallien avulla arkielämän osaksi (vrt. Pantzar 1996, 97–98).

Tietoyhteiskuntapuhe, tieto ja yhteiskunta

Opetusministeriön kulttuurin tulevaisuutta tietoyhteiskunnassa käsitelleen työryhmän (Kansallinen kulttuuri ja digitaalinen media -asiantuntijatyöryhmä) raportissa todetaan muun muassa seuraavat asiat:

“Yhteiskunta on kehittymässä tietoon perustuvaksi yhteiskunnaksi. Kehittyvä informaatioteknologia muuttaa laajasti koko yhteiskuntaa: elinkeinoelämän ja teollisuuden rakenteita ja toimintoja, koulutuksen ja tutkimuksen edellytyksiä, ihmisten toimintaympäristöä sekä työssä että vapaa-aikana. Tietotekniikan laajentuva käyttö vaikuttaa syvästi myös kulttuuriin.” (Johdanto.)

“Tietoyhteiskunnalla tarkoitetaan yhteiskuntaa, jossa informaatio ja siihen perustuva osaaminen ovat keskeisiä tuotantovälineitä. Tietoyhteiskunnan edeltäjiksi mainitaan yleensä maatalousvaltainen yhteiskunta, teollisuuteen perustuva yhteiskunta ja palveluvaltainen yhteiskunta. Uusi tuotantotapa dominoi uutta yhteiskuntaa, mutta ei kokonaan korvaa aikaisempia tuotantotapoja.”

“Tietoyhteiskuntakeskustelua käytiin jo ennen kuin digitaalitekniikan tarjoamat tiedon tuotannon, käsittelyn ja siirron uudet ulottuvuudet olivat käsillä. Digitaalitekniikan kehittyminen on kuitenkin antanut uutta pontta erilaisille tietoyhteiskuntavisioidille ja tehnyt niistä jo aivan lähitulevaisuuden näkymiä tai tämän päivän todellisuutta.” (Luvusta 2.)

Edelliset lainaukset kuvaavat muutosta totaaliseksi ja yhdestä keskuksesta aiheutuvaksi. Tietoyhteiskunnalla on jotain tekemistä talouden kanssa, mutta ilmeisesti sillä on samanaikaisesti jotain tekemistä myös kulttuurin kanssa. Tietoyhteiskunta on yhteiskuntavaihe, joka seuraa maatalousvaltaista ja teollistunutta yhteiskuntaa. Tietoyhteiskunta on ikään kuin visio, mutta kuitenkin ikään kuin huomisen todellisuutta jo tänään.

Raportin toinen luku jatkuu tietoyhteiskunta-termin määrittelyllä:

“Suomen kieleen on vakiintunut termi tietoyhteiskunta. Olisi ehkä oikeampaa käyttää sanaa informaatioyhteiskunta. Tietokoneissa ja tietojärjestelmissä tallennetaan, käsitellään ja välitetään dataa tai informaatiota. Tieto on jotakin, joka perustuu kokemukseen ja sisäistämiseen. Yhteiskuntaa, jossa tieto tai tietämys on asetettu yhteiskunnan ratkaisevaksi kehityspiirteeksi tai ominaisuudeksi, voitaisiin nimittää myös tietämysyhteiskunnaksi. Esimerkiksi englannin kielen hyvin eri sisältöisten sanojen data, information ja knowledge vastineena suomessa käytetään sanaa tieto. Kieleen jo vakiintuneena, vaikkakin epätarkkana, terminä tässäkin selvityksessä käytetään sanaa tietoyhteiskunta.”

On naiivia väittää, että “yhteiskunta on kehittymässä tietoon perustuvaksi yhteiskunnaksi”. Tieto ei ole tällä tavoin yksikäsitteinen olio tai periaate. Myöskään määritelmä “tieto on jotain, joka perustuu kokemukseen ja sisäistämiseen” ei tee erotteluja erilaisten tiedon muotojen välillä. Väite on epämääräinen ja epäanalyttinen.

Väite yhteiskunnan kehittymisestä tietoon perustuvaksi yhteiskunnaksi tai tietoyhteiskunnan määrittelemisen tietämysyhteiskunnaksi, “jossa tieto tai tietämys on asetettu yhteiskunnan ratkaisevaksi kehityspiirteeksi tai ominaisuudeksi” on myös yhteiskuntateoreettisesti naiivi. Näin on siksi, että kaikki ihmisyyhteiskunnat ovat jossain mielessä tietoon perustuvia. On

nimittäin vaikea kuvitella sellaista yhteiskuntaa, joka ei olennaisella tavalla perustuisi kommunikaatioon ja tiedon välittämiseen. Siksi nykyinen tai tätä seuraava yhteiskuntamuoto ei ole erityinen sen vuoksi, että se perustuisi ensi sijassa tietoon.

Edellisen kaltaista tietoyhteiskuntapuhetta leimaa sellainen käsitys tiedosta, että tieto on jotain itsessään hyödyllistä ja käyttökelpoista, helposti paikasta toiseen siirrettävää, instituutioista ja kulttuureista irrallista ja useimmiten välittömästi sovellettavaa. Se voi olla vaikkapa tekninen innovaatio, käyttö- tai hallintaohje tai informaatio, jota hallitsemalla saavuttaa kilpailijoihinsa nähden ratkaisevan edun. Tyyppitapauksena tieto on siis instrumentti, väline tai resurssi, jonka avulla on mahdollista saavuttaa jokin päämäärä. On hyvinkin todennäköistä, että nykyaikaisessa yhteiskunnassa tieto yhä useammin on tällä tavalla taloudellinen ja tekninen olio. Mutta tämä havainto ei vielä riitä yhteiskuntateoreettiseksi perusteluksi sille, että nimittäisimme yhteiskuntaa tietoyhteiskunnaksi tai tietoon perustuvaksi yhteiskunnaksi.

Tietoyhteiskuntapuheeseen sopii hyvin Tapio Aittolan ja Ilkka Pirttilän esittämä ”realistisen tietopolitiikan” kritiikki (1989, 121–124). Realistinen tietopolitiikka rakentuu kolmelle olettamukselle: tieto on yksiselitteisesti määriteltävissä olevaa, tieto on luonteeltaan yksiaineksista ja mitattavaa ja tieto on itsessään autonomista. Tiedon yksiselitteisyyden oletus osoittautuu ongelmalliseksi havaittaessa, että erilaisissa yhteiskunnissa ja kulttuureissa tiedon ja ei-tiedon väliset rajat vaihtelevat huomattavasti. Samoin historialliset ja poliittiset muutokset samassakin yhteiskunnassa saattavat vaikuttaa tiedon ja ei-tiedon välisiin suhteisiin. Toinen olettamus on ongelmallinen sen tiedonsosiologisen havainnon valossa, että tieto on aina koostunut monenlaisista tiedon alalajeista. Kolmas olettamus on ongelmallinen, koska siinä kieltäydytään näkemästä, että tieto on yhteiskunnallisten käytänteiden ja konventioiden tulosta.

Tietoyhteiskuntakeskustelussa ei ole toistaiseksi suuremmin pohdittu sitä, millaisen tiedon varaan uusi yhteiskunta rakentuu ja mitkä yhteiskunnalliset ehdot juuri nyt määrittelevät tiedon ja ei-tiedon rajoja. Pikemminkin käsitys tiedosta on välineellinen ja yksiulotteinen. Lisäksi teknologia ja tieto ymmärretään perusluonteeltaan neutraaliksi. Niinpä tietoyhteiskuntaa ollaan rakentamassa uusliberaalin poliittisen ideologian hengessä resurssioimalla tieteellistä ja teknistä tutkimusta pohtimatta millaista ja millaiseen yhteiskunnalliseen tilanteeseen tällä toiminnalla tietoa halutaan lisätä. Yhtäällä tiedon tuotantoa halutaan hallinnoida ja ohjailta rahoitusta suuntaamalla, toisaalta luotetaan siihen, että resurssien lisääminen tutkimukseen ja tekniseen kapasiteettiin tuottaa ikään kuin automaattisesti yhteiskunnallisesti arvokkaita ja tarpeellisia innovaatioita.

Sama refleктоimaton käsitys tiedosta leimaa usein myös kriittisesti tietoyhteiskuntaan ja tietoteknologiaan suhtautuvia puheenvuoroja. Julkisessa keskustelussa teknologiakritiikki palautuu useimmiten jonkinlaiseksi nostalgisoivaksi vieraantumisteoretisoinniksi. Tämän käsityskannan edustajat propagoivat teknokraattisen tiedonkäsityksen vastakohtaksi yhtä lailla naiivia utopiaa jonkinlaisesta viisauden tai henkistyneisyyden yhteiskunnasta. Toinen, myös ministeriöiden strategia-suunnitelmissa esiintyvä kriittinen tapa keskustella tietoyhteiskunnasta on vedota tasa-arvoon ja vaatia kansalaisten tasavertaisuutta tietoyhteiskunnassa liikkuvaan tietoon nähden. Näissäkin näkemyksissä käsitys tiedosta on jokseenkin eriytymätön, ja tämän vuoksi vaatimus tasavertaisuudesta jää kovin yleisen ja abstraktin julistuksen tasolle. Lisäksi tasa-arvoon vetoava argumentaatio rakentuu käsitykselle tiedosta arvona siten, että tietotekniikkaa käyttävä kansalainen on yksinomaan tietoa omaksuva ja ammentava olento. Käsitys määrittelee tiedon ja tekniikan käytön kognitiiviseksi ja loppuun asti rationaaliksi toiminnaksi, eikä siihen näytä soveltuvan käsitys siitä, että teknologia on kommunikaation ja informaation välityksen lisäksi myös luovuuden ja itseilmaisun väline.

Koska tiedon tuotannon, hallinnon ja käytön yhteiskunnalliset suhteet ovat muuttumassa, tarvitaan näiden muutosten ymmärtämiseksi paremmin perusteltuja ja analyttisemmin asiaa tarkastelevia käsitteitä ja näkemyksiä kuin yleinen tietoyhteiskuntaa koskeva puhe toistaiseksi on tarjonnut. Yksi yhteiskuntateoreettisella tasolla esitetty tapa käsitellä tiedon ja yhteiskunnan välistä suhdetta on luonnehtia nykyaikaista yhteiskuntaa asiantuntijatiетoon perustuvaksi teknologiseksi yhteiskunnaksi (esim. Giddensin 1995 tavoin). Teknologia tarkoittaa tässä kaikkea arkielämäämme lävistävää tekniikkaa sanan laajassa mielessä, tietoteknologiasta terapiaan, joka sekkin on yksi teknisen yhteiskunnallisen asiantuntemuksen muoto. Se, että nykyaikainen yhteiskunta perustuu asiantuntijatiетoon, viittaa puolestaan laajamittaiseen yhteiskunnalliseen työnjakoon. Asiantuntijuus edellyttää aina erikoistumista. Periaatteessa jokainen ihminen voi olla jonkin asian suhteen asiantuntija hankkimalla siihen tarvittavan koulutuksen ja tietämyksen; yksikään yhteiskunnallinen asiantuntijan asema ei ole tässä mielessä suljettu. Oman erityis-asiantuntemuksensa ulkopuolella jokainen asiantuntijakin on silti maallikko.

Elämää modernissa asiantuntijatiетoon perustuvassa yhteiskunnassa leimaa kokemus, että olemme jatkuvasti tekemisissä asioiden kanssa, joista emme tiedä, mihin perustuu se, miten ne toimivat. Tiedämme vain, että ne toimivat. Moottoriajoneuvot, kodinkoneet, ekologiset kysymykset, biolääketiede, kasvatusta tai psyyken toimintoja koskevat käsitykset ja vaikkapa tietotekniikka ovat useimmille ihmisille arkielämään rutiinimaisesti kuuluvia asioita, joiden suhteen he joka tapauksessa jäävät asiantuntijatiетoon

nähdän maallikon asemaan. Se, millainen suhde asiantuntijatiedon ja maallikoiden tiedon välillä on ja miten asiantuntijatieto kykenee lunastamaan luotettavuutensa, on yhteiskunnan perusluonteen ja toiminnan arvioimisen kannalta ensisijaisempi kysymys kuin sen laskeminen, kuinka paljon informaatioteknologisia sovelluksia eri elämänaloilla käytetään.

Se, että nykyaikaisessa yhteiskunnassa on alati enemmän tietoteknologisia sovelluksia ja että dataa välitetään alati enemmän ja nopeammin, ei nähdäkseni muuta yhteiskuntamme luonnetta tässä suhteessa. Yksikään tietoyhteiskuntapuheessa mainittu seikka ei mielestäni viittaa siihen, että tiedon erikoistunut luonne olisi muuttumassa tai että eläisimme jossakin laadullisesti toisenlaisessa kuin asiantuntijatietoon perustuvassa teknologisessä yhteiskunnassa.

Tietoyhteiskuntapuheessa ei myöskään ole suuremmin tuotu esiin asiantuntijatiedon tuotannon yhteiskunnallisia ehtoja. Tietoyhteiskuntaa markkinoidaan visiona informaatioräjähdyksestä, jota yksittäinen ihminen ei kykene hallitsemaan. Paitsi että tämä kuva mielestäni muistuttaa elävästi rautateiden ja autojen yleistymisen aikakaudella esitettyjä väitteitä liiallisen nopeuden vaarallisuudesta ihmisen psyykkiselle ja fyysiselle hyvinvoinnille, se jättää huomiotta myös sen, millaisen informaatiovirran pyörteessä jokainen nykyaikaisen yhteiskunnan jäsen jo pitkään on ollut. Samoin tietoyhteiskuntaa markkinoidaan vapaan tiedonvälityksen ja kommunikoinnin vallankumouksena, jonka jälkeen jokaisella kansalaisella on käytettävissään lähes rajattomat mahdollisuudet hankkia ja käsitellä tietoa uusien välineiden avulla. Jos tieto kuitenkin on yhä enemmän tavaran kaltainen strateginen resurssi, on vaikeaa ymmärtää, mitkä yhteiskunnalliset tekijät voisivat aiheuttaa tulevaisuudessa jonkin tiedon vapaan levityksen purkauksen. Jos tieto on tavaraa, täytyy siitä edelleenkin maksaa ennen kuin sen voi saada käyttöönsä ja hallintaansa. Tässä suhteessa tietoyhteiskunta on enemmän kapitalistinen yhteiskunta kuin lahjanvaihtoyhteiskunta. Sikäli kuin jokin informaatioräjähdyks toteutuu, kyse on ennemminkin mainonnan kuin itsessään hyödynnettävän tiedon purkautumisesta. Jos tietoyhteiskunnan kansalaiset tarvitsevat jotain erityistä uutta lukutaitoa, niin se on ilmeisesti kyky erottaa toisistaan maksetut mainokset ja toimitettu aineisto.

Sosiologisesti ja yhteiskuntateoreettisesti ajatellen tapa puhua tietoyhteiskunnasta laadullisesti uutena vaiheena länsimaisen sivilisaation tai peräti ihmiskunnan historiassa tuntuu vahvasti ylimitoitetulta ja harhaanjohtavalta. En kiistä sitä, etteikö viimeaikaisessa teknologisessa ja yhteiskunnallisessa kehityksessä olisi monenlaisia uusia ja kiinnostavia ilmiöitä. Mutta nähdäkseni näiden ilmiöiden tutkiminen ja yhteiskuntapolitiikan harjoittaminen ohjaamalla ja ennakoimalla näitä muutoksia ei välttämättä edellytä kattokäsitteekseen puhetta siirtymisestä tietoyhteiskuntaan, pikemminkin päinvastoin.

Käsitykset siitä, mitä tieto- tai informaatioyhteiskunnalla tarkoitetaan, eivät suinkaan ole keskenään yhteismitallisia. Filosofis-teoreettinen, taloudellis-sosiologinen ja kulttuurikriittinen tai yhteiskuntapoliittinen näkökulma tietoyhteiskuntaan tarkastelevat saman käsitteen avulla hyvinkin erilaisia asioita. Jokainen näistä kantaa mukanaan myös omia enemmän tai vähemmän julkilausuttuja teoreettisia ja poliittisia tarkoituksiaan. Sekin kannattaa pitää mielessä, että näkökulmien sisällä käsitykset tietoyhteiskunnan luonteesta ja merkityksestä tuskin ovat ristiriidattomia. Tietoyhteiskunnan käyttäminen iskusanana näyttää tällä hetkellä olevan suosittu tapa lisätä omien väitteiden vakuuttavuutta, mutta yhteiskuntamme luonteesta ja tulevaisuudesta käytävän keskustelun selkeyttämiseksi olisi toivottavaa, että eri näkemyksissä pyritäisiin täsmällisemmin kertomaan, mistä kulloinkin oikeastaan on puhe.

Kirjallisuus

- Aittola, Tapio & Ilkka Pirttilä (1989): *Tieto yhteiskunnassa. Tiedonsosiologinen tarkastelu*. Helsinki: Gaudeamus.
- Allardt, Erik (1988): *The Agrarian, the Industrial, and the Information Society*. Helsingin yliopiston sosiologian laitos, Työselostuksia, N:o 42, 1988.
- Allardt, Erik (1989): Yhteiskuntamuoto ja yhdenmukaisuuden paine. Teoksessa Suhonen, Pertti (toim.): *Suomi — muutosten yhteiskunta*. Helsinki: WSOY, 13–25.
- Aron, Raymond (1957): *18 Lectures on Industrial Society*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Bell, Daniel (1974): *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. London: Heinemann.
- Blom, Raimo (1989): Kohti informaatioyhteiskuntaa? Teoksessa Suhonen, Pertti (toim.): *Suomi — muutosten yhteiskunta*. Helsinki: WSOY, 82–99.
- Castells, Manuel (1996): *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
- Clarke, Colin (1957): *The Conditions of Economic Progress*. Third Edition. London: Macmillan & Co Ltd. (Ilmestynyt alun perin 1940.)
- Dahrendorf, Ralf (1959): *Class and Class-Conflict in Industrial Society*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Dordick, Herbert S. & Georgette Wang (1993): *The Information Society: A Retrospective View*. Newbury Park Ca: Sage.
- Giddens, Anthony (1995): Elämää jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa. Teoksessa Ulrich Beck, Anthony Giddens & Scott Lash: *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Tampere: Vastapaino.
- Kortteinen, Matti & Anna-Maija Lehto & Pekka Ylöstalo (1987): *Information Technology and Work in Finland*. Tilastokeskus, tutkimuksia 125. Helsinki.
- Kortteinen, Matti (1990): Kohti informaatioyhteiskuntaako. Teoksessa Riihinen, Olavi (toim.): *Suomi 2017*. Jyväskylä ja Helsinki: Gummerus, 191–208.
- Lash, Scott & John Urry (1994): *Economies of Signs and Space*. London ym.: Sage.
- Lehtinen, Juha & Tapani Luotola (1985): *Matka informaatioyhteiskuntaan*. Tampereen yliopisto, Tiedotusopin laitos. Julkaisuja A 53, 1985.
- Lyon, David (1988): *The Information Society. Issues and Illusions*. Cambridge: Polity Press.
- Liotard, Jean-François (1985): *Tieto postmodernissa yhteiskunnassa*. Tampere: Vastapaino.
- Masuda, Yoneji (1981): *The Information Society as Post-industrial Society*. Washington, D.C.: World Future Society.
- Mertanen, Virve (1986): Informaatioyhteiskunta — totta vai tarua. *Tiede & edistys* 4, 310–312.
- Nora, Simon & Alain Minc (1980): *The Computerization of Society : A Report to the President of France*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Paakkolanvaara, Elli (1988): *Informaatioyhteiskunta ja informaatioammatit*. Tilastokeskus, tutkimuksia 145/1988.
- Pantzar, Mika (1996): *Kuinka teknologia kesytetään. Kulutuksen tieteestä kulutuksen taiteeseen*. Helsinki: Tammi.
- Pekkola, Juhani & Pekka Ylöstalo (1996): *Tietotyö ja työmarkkina-asema. Tietotyön yhteyksiä työmarkkina-asemaan Suomessa vuoden 1993 työolobarometrin perusteella*. Työpoliittinen tutkimus, numero 158. Helsinki: Työministeriö.
- Porat, Marc (1997): *The information economy: definition and measurement*. Washington DC: US Dept of Commerce.
- Rahkonen, Keijo (1997): *Utopiat ja anti-utopiat. Kirjoituksia vuosituhatosen päätyessä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Salmi, Hannu (1996): *”Atoomipommilla kuuhun!” tekniikan mentaalihistoriaa*. Helsinki: Edita.

- Ster, Nico (1994): *Knowledge Societies*. London ym.: Sage.
- Tilastokeskus (1997): *Tiedolla tietoyhteiskuntaan*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Toffler, Alvin (1981): *The Third Wave*. London: Pan Books in association with Collins.
- Webster, Frank (1995): *Theories of the Information Society*. London: Routledge.

VII Verkosto yhteiskuntatieteellisenä metaforana

1980-luvulta lähtien on ryhdytty käyttämään verkoston metaforaa puhuttaessa nykyaikaisesta yhteiskunnasta. Erityisesti kuluvalle vuosikymmenellä uudelleen herännyt kiinnostus tieto- tai informaatioyhteiskunnan tutkimusta kohtaan on nostanut verkoston käsitteen uudella tavalla huomion keskipisteeseen. Esimerkiksi Manuel Castells (1997) on nimittänyt aikakautemme yhteiskuntaa verkostoyhteiskunnaksi, "Network Societyksi". Käsitys yhteiskunnan verkostomaisesta luonteesta on saanut myös politiikkaa ohjaavan aseman, ollaanhan Suomestakin virallisesti rakentamassa verkostomaisesti organisoitunutta tietoyhteiskuntaa.

Erik Allardt (1998, 92–93) on huomauttanut siitä, miten verkko ja verkosto ovat samanaikaisesti tulleet kiinnostaviksi käsitteiksi sekä sosiologisessa ajattelussa että tietoteknologiassa. Allardtin mukaan sosiologisessa ajattelussa verkostoa on käytetty sosiaalisten rakenteiden kuvaamiseen siinä tarkoituksessa, että näin voidaan välttää liian staattisia ja yksioikoisia kuvia yhteiskunnallisista ryhmistä. Vaikka verkostanalyysillä on sosiologiassa jo pitemmät perinteet, on se vasta viimeksi kuluneiden kymmenen vuoden aikana yleistynyt ja kehittynyt. Yhtäältä kysymys on siitä, että maailmanjärjestelmää on ryhdytty kuvaamaan globaaliksi verkostoksi, toisaalta verkosto on tullut tärkeäksi käsitteeksi liiketalouden tutkimuksessa, jossa yritysten ja taloudellisten toimijoiden vuorovaikutus on saanut yhä enemmän verkoston kaltaisen luonteen. Allardtin arvio siitä, miksi verkostosta on tullut sosiologien suosima käsite, perustuu näkemykseen toisen maailmansodan jälkeisestä yhteiskunnallisesta kehityksestä, jossa kilpailu, tehokkuus ja markkinat ovat tulleet keskeisiksi. "Tätä kehitystä kuvaamaan on tarvittu uusia käsitteitä ja uutta retoriikkaa, johon verkostot ja verkostumisen käsitteet sopivat melkein kuin hansikas käteen. Ellei verkostoista ja verkoista puhuttaisi, tarvittaisiin joka tapauksessa uusia käsitteitä. Silti on luultavaa, että informaatio- ja tietoteknologian verkostokäsitteen populaariuus on vaikuttanut juuri tämän sanan yleistymiseen myös sosiologisissa analyyseissä." (Allardt 1998, 93.)

Metafora ja yhteiskuntatiede

Tarkastelen seuraavassa, millainen yhteiskuntaa kuvaava metafora verkosto on. Käytän lähtökohtanani George Lakoffin (Lakoff & Johnson 1980, Lakoff 1993) teoretisointia metaforasta. Hän on kehittänyt niin sanotun kognitiivisen metaforan teoriaa, jossa tutkitaan käsitteellisiä metaforia. Lakoff korostaa sitä, että metaforissa ei ole kysymys yksinomaan kielen alueen ilmiöstä, vaan hänen määritelmänsä mukaan metaforat ovat yleisiä inhimillisen ajattelun käsitteellisten alueiden välisiä jäsennyksiä ja kartoituksia. Metaforan ydin ei ole lainkaan kielessä, vaan siinä tavassa, jolla näitä mentaalisia alueita keskenään käsitteellistetään. Toinen Lakoffin korostama seikka on, että metafora on hyvin arkipäiväinen ilmiö, ei siis vain runollisen kielenkäytön väline. Niinpä sellaiset arkielämän abstraktit käsitteet kuten aika, tila, muutos, kausaalisuus ja päämäärä osoittautuvat hänen tarkastelussaan metaforisiksi. (Lakoff 1993, 203.)

Metaforalla tarkoitetaan tässä käsityskannassa yleisesti ottaen jonkin kokemuksen alueen ymmärtämistä ja käsitteellistämistä jonkin toisen kokemuksen alueen avulla. Usein käytetty esimerkki tästä on käsitteellinen metafora ELÄMÄ ON MATKA, jonka tunnistamme vaikkapa ilmaisusta “hän saapui matkansa päähän”. Tässä metaforassa sen lähdealue on matka ja sitä koskeva tietomme, sen kohdealue, on puolestaan elämä. Metafora kuvaa käsitteellistä vastaavuutta kahden eri kokemusalueen välillä.

Käsitteellistys ELÄMÄ ON MATKA on ontologisten vastaavuuksien järjestelmä, joka luonnehtii episteemisiä vastaavuuksia kartoittamalla tietoa matkoista tietoon elämästä. Nämä vastaavuudet tekevät mahdolliseksi järkeillä elämästä käyttäen sitä tietoa, mitä on olemassa matkoista. Tämän vuoksi on mahdollista ymmärtää, mitä tarkoitetaan vaikkapa “joutumisella umpikujaan elämässään”.

Metaforien luokituksia on kovin monenlaisia (sosiaalitieteiden kannalta relevanteista luokituksista ks. esim. Hellsten 1996). Sosiologisessa kielenkäytössä esimerkiksi tunnistamme helposti ajatteluamme ohjaavia juurimetaforia, joissa sosiaalinen toiminta tai yhteiskunnan kokonaisuus asettuu kohdealueeksi ja näitä luonnehditaan eri tyyppisillä lähdealueiden sanastoilla (Brown 1977). Niinpä yhteiskunnan kokonaisuus voi olla mekanismi tai organismi, sosiaalista toimintaa taas luonnehditaan kielenä, pelinä tai teatterina.

Organisaatioiden tutkimuksessa on puolestaan löydetty lukuisa joukko organisaatioita kuvaavia metaforisia jäsennyksiä. Niinpä organisaatiot voivat olla koneita, organismeja, aivot, kulttuuri, poliittinen järjestelmä, psyykinen vankila, hallinnan väline tai organisaation muutosta voidaan kuvata virtauksen tai transformaation metaforien avulla (ks. Morgan 1997).

Verkosto ei ole juurimetafora. Se ei tee meille kovinkaan hyvin ja johdonmukaisesti ymmärrettäväksi sitä, millainen yhteiskunta kokonaisuudessaan on, koska verkosto on tähän tarkoitukseen liian yleinen ja monimerkityksinen metaforan lähtöalue. Ilmaisuihin ”yhteiskunta on verkosto” ei tunnu itsessään mielekkäältä ja riittävältä, vaan se vaatii jotain lisämääreitä kuten ”yhteiskunta muodostuu sosiaalisten suhteiden verkostosta”. Verkosto ei ole myöskään sosiaalista toimintaa kuvaava metafora itsessään, koska verkosto ei ole toiminnan tyyppi. Sen sijaan ilmaisu ”sosiaalinen toiminta tapahtuu verkostoissa” on mielekäs ilmaisu.

Metaforien tutkimuksessa korostetaan usein sitä, että metafora toimii valikoivana ja suodattavana ajattelua ohjaavana tekijänä. Metaforalla on kaksi päinvastaista tehtävää: tehdä tuntematon tutuksi ja tehdä tuttu tuntemattomaksi. Yhtäältä metaforinen jäsenitys määrittelee jotain toistaiseksi tuntematonta tiedon tai kokemuksen aluetta osoittamalla samankaltaisuuksia jonkin tutun alueen kanssa. Mutta usein tapahtuu myös niin, että jotain ennestään tuttua ilmiötä tai asiaa ryhdytään jäsentämään uudella metaforalla, ja tällöin tuosta ilmiöstä tai asiasta paljastuu uusia ennen näkemättömiä piirteitä. Metafora toimiikin juuri tällä tavoin, se korostaa ilmiössä tai asiassa joitain piirteitä ja samalla se peittää näkyvistä joitain toisia piirteitä.

Tätä metaforan ominaisuutta korostamalla voidaan tehdä eräänlaista retorista ideologiakritiikkiä, missä osoitetaan jonkin määrittelyn systemaattisesti tuottavan erityistä vaikutelmaa jonkin asian kohdalla. Niinpä esimerkiksi talouspoliittisen puheen metaforien analysointi on osoittanut, miten talouden metaforinen määrittely koneistoksi neutralisoi taloudellisen toiminnan luonnetta ja siirtää syrjään kysymykset tehtävien taloudellisen päätöksien arvo- tai moraaliaspektista. Taloudellisen toiminnan metaforisointi koneistoksi korostaa tehtävien toimenpiteiden syy–seuraussuhteita ja peittää näkyvistä, millaisten arvovalintojen pohjalta toimenpiteet valitaan. (Ks. Harald 1997, 267–270.)

Vastaavanlainen metaforien ideologiakritiikki on mahdollista tehdä myös verkostometaforan suhteen tarkastelemalla, millaisia piirteitä verkosto korostaa sovellettuna sosiaalisen rakenteen ja toiminnan kuvaukseen.

Verkoston topologia

Johdonmukaisimmin verkoston metaforaa on käsitellyt Bruno Latour. Hän on käsitellyt toimijaverkkoteoriaa esittelevässä artikkelissaan (Latour 1996) verkoston topologiaa ominaisuuksia. Toimijaverkkoteoria on konventionaalisempaan sosiologisiin näkemyksiin verrattuna sillä tavoin erikoinen,

että siinä modernin yhteiskunnan ei ymmärretä olevan kaksiulotteinen pinta tai kolmiulotteinen sfäärien järjestelmä. Sen sijaan verkosto muodostuu solmuista, joilla on täsmälleen niin monta ulottuvuutta kuin niillä on kytkentöjä toisiin solmuihin. Tämän vuoksi toimijaverkkoteoriassa yhteiskuntaa ei mielletä tasoina, alueina, sfääreinä, kategorioina, rakenteina tai systeemeinä, vaan yhteiskunnalla ymmärretään olevan kuitumainen, lankamainen, johtimen kaltainen tai kapillaarinen luonne. Latour katsoo toimijaverkkoteorian olevan vastakohtainen universalistisille yhteiskunnan kuvausmalleille. Universalistisessa ajattelussa yhteiskuntaa ajatellaan pinnaksi tai sfäärien järjestelmäksi, jotka tulee täyttää joko järjestyksellä tai kontingenssilla. Toimijaverkkoteoria puolestaan ei pyri täyttämään mitään paikallisten järjestyksen taskujen tai kontingensseja yhdistävien käytävien ulkopuolelle jäävää. (Latour 1996, 370.)

Latour määrittelee kolme kaikkia verkostoja yhdistävää ominaisuutta. Ensimmäiseksi hän mainitsee vastakohtaisuuden lähellä vs. kaukana. Verkoston metafora mahdollistaa sen, ettei etäisyyksiä ja yhteyksiä tarvitse ajatella maantieteellisten mallien kautta. Kun ilmiötä tarkastellaan verkostona, ei ole tarpeen ottaa huomioon niiden välissä olevaa tilaa, vaan tärkeintä on keskittyä ilmiöiden välisiin yhteyksiin. (Latour 1996, 371).

Toinen yleisesti verkostoja luonnehtiva ominaisuus on vastakohtaisuus pienen ja suuren mittakaavan välillä. Latourin mukaan verkosto ratkaisee sosiologista ajattelua vaivanneen erottelun mikro- ja makrorakenteiden välillä. Yhteiskunnallisten mittakaavojen sovittaminen toisiinsa on aiheuttanut suurta päänvaivaa sen ratkaisemisessa, miten muodostaa yhteiskunnan kuvausmalli, jossa yksittäinen ihminen yksilönä, instituutiot, kansallisvaltiot ja maailmanjärjestelmä saadaan sovitetuksi samaan kuvaan. Verkosto korvaa mittakaavoilla ajattelemisen yhteyksien metaforalla. Verkosto ei koskaan ole isompi kuin jokin toinen verkosto, sen sijaan se voi olla pitempi tai keskinäisesti tiiviimmin yhdistynyt. Mittakaavoilla operoiva yhteiskuntateoreettinen ajattelu on sitoutunut näkemykseen siitä, että yhteiskunnassa on olemassa ennalta määrätty järjestys yhteiskunnan yläosan ja alaosan välillä. Tämä on tuottanut ongelmia sen ymmärtämisessä, miten jokin yhteiskunnan ilmiö tai elementti toimii ja näyttäytyy yhtäältä yksilöllisenä ja toisaalta kollektiivisena. Verkoston metafora tarkastelee tätä kysymystä taas sen kautta, miten ilmiö tai elementti voi muuttua huonosti yhdistyneestä vahvasti siteiseksi ja takaisin. Verkosto mahdollistaa mittakaavoilla operoimisen, mutta se ei sitoudu mihinkään ennalta määrättyyn käsitykseen mittakaavojen järjestyksestä. Tämän vuoksi verkosto-ajattelussa ei tarvitse käyttää esimerkiksi yksilön ja kollektiivin vastakohtaisuutta, tai rakenteen ja toiminnan vastakohtaisuutta, vaan tietyn elementin strategista asemaa voidaan tarkastella tutkimalla, millaisia yhteyksiä se hallitsee ja

miten sen merkitys vähenee näiden yhteyksien vähentyessä. (Latour 1996, 371–372.)

Kolmas Latourin mainitsema verkostoja luonnehtiva vastakohtaisuus on sisäpuolen ja ulkopuolen välinen. Pinnalla on sisä- ja ulkopuolensa, jotka jokin raja erottaa toisistaan. Sen sijaan verkosto on pelkästään rajaa ilman sisä- ja ulkopuolia. Ainoa mielekäs kysymys verkoston suhteen onkin, onko elementtien välillä yhteys vai ei. Verkostojen “välissä oleva” pinta joko ei ole kytkeytynyt mihinkään tai sitten sitä ei ole olemassa lainkaan. Verkostolla ei kirjaimellisesti sanoen ole olemassa ulkopuolta. Verkosto on positiivinen määrittelyn tapa, joka ei tarvitse negatiivisuutta tullakseen itsessään ymmärretyksi. (Latour 1996, 372.)

Latour on omassa näkemyksessään tinkimätön ja koska hänen näkökulmansa on teknologiakriittinen, ovat hänen väitteensä sosiaalisen maailman ilmiöihin sovellettuna myös hieman ylitulkitsevia. Esimerkiksi arki ajattelun mukaan on täysin luontevaa luonnehtia verkostoja paitsi niiden keskinäisen tiivyyden tai siteisyyden mukaan, myös niiden laajuuden tai koon mukaisesti. Vaikkapa maantieverkoston laajuus ja kattavuus on meille arkielämän kannalta yhtä merkittävä ominaisuus kuin se, kuinka nopeasti kuljettaviksi ja leveiksi tiet on rakennettu. Latourin esittämillä huomautuksilla verkoston topologiasta on kuitenkin merkitystä jatkossa seuraavan tarkastelun kannalta. Muut yhteiskuntatieteilijät eivät ole hänen tavallaan johdonmukaisesti tutkineet verkoston käsitettä ja käyttäneet sitä omassa ajattelussaan. Siksi verkosto useimmiten ilmenee yhteiskuntatieteellisessä puheessa osittaisena ja epätäydellisenä metaforisena jäsenyyksenä, joka kytketään joihinkin muihin yhteiskuntaa tai sosiaalista toimintaa luonnehtiviin metaforiin.

Yhteiskuntatieteellisessä kielenkäytössä verkosto ilmenee lähinnä kolmessa eri metaforan luokassa. Nimitän näitä luokkia orientaatio-, säiliö- ja kanavametaforiksi. Verkoston merkitykset ovat kytkeytyneet seuraavien ongelmien ja kysymysten tarkastelemiseen. Orientaation merkityksessä verkostolla määritellään yhteiskunnan rakenteen ja sosiaalisen toiminnan suhdetta tilaan. Verkoston erityispiirre tässä suhteessa on, että se pyrkii ylittämään tilan asettamat rajoitukset. Säiliömetaforan merkityksessä verkosto jäsentää vallan ja vallankäytön suhteita. Tällöin verkoston avulla on korostettu vuorovaikutuksen tasavertaisuutta ja yhteistyön suhteita. Kanavametaforana verkosto puolestaan luonnehtii sosiaalisten järjestelmien kykyä siirtää informaatiota, merkityksiä, ihmisiä ja esineitä paikoista toisiin. Tässä käyttöyhteydessä verkosto korostaa virtausten säätelyn mahdollisuutta.

Verkosto ja orientoituminen tilaan

Lakoffin metaforateorian yksi ominaispiirre on, että siinä painotetaan kaiken kokemuksen ruumiillista luonnetta. Käsitteelliset järjestelmämme sangen pitkälle rakentuvat suhteessa siihen, miten ruumiillisina olentoina kohtaamme maailman. Yksi keskeinen seikka tässä suhteessa on ruumiimme suhde tilaan. Niinpä asiat voivat olla meille ylhäällä tai alhaalla, edessä tai takana, lähellä tai kaukana jne. Helposti tällä tavoin metaforiseksi tunnistettavia ilmaisuja ovat esimerkiksi “mielialani on korkealla” ja “mieleni on maassa”, joissa abstraktia mielialaa jäsennetään suhteessa siihen, miten se sijoittuu tilaan. Suhteessa tilaan rakentuvia metaforia Lakoff nimittää orientaatio-metaforiksi (Lakoff & Johnson 1980, 14–21).

Verkosto on sangen erikoisella tavalla tilaan orientoiva metafora, sillä sen topologia itse asiassa pyrkii tekemään esimerkiksi etäisyyttä koskevat kysymykset merkityksettömiksi, kuten esimerkiksi Latour on huomauttanut. Verkosto on kylläkin orientaatiometafora, mutta negatiivisessa merkityksessä. Verkoston erikoislaatu tässä suhteessa käy ilmi, kun sen rinnalle tuodaan kaksi muuta spatiaalisia suhteita jäsentävää sosiologien suosimaa metaforaa, nimittäin rakenne ja kenttä.

Erityisen havainnollinen esimerkki on Pierre Bourdieun teoria distinktioista, koska hän yhdistää rakenteen ja kentän metaforia yhteiskunnan sosiaalisen tilan kuvauksessaan (Bourdieu 1984, 99–168). Bourdieun kuvaus sosiaalisesta tilasta on hänen omien sanojensa mukaan kolmiulotteinen. Mallin kolme ulottuvuutta ovat tunnetulla tavalla jako kolmeen pääoman lajiin: taloudelliseen, kulttuuriseen ja sosiaaliseen. Bourdieu toteaa yksilöiden ja luokkien sijoittuvan kunkin pääoman lajin suhteen vertikaalisesti ja hierarkkisesti toisiinsa nähden joko ylä- tai alapuolelle tai samalle tasolle. Yksilöiden ja luokkafraktioiden sosiaalista liikkuvuutta Bourdieu kuvaa liikeradan eli trajektorin metaforalla. Liikerata kuvaa siis siirtymää sosiaalisessa tilassa positiosta toiseen. Vertikaalisen orientaatiometaforan mukaisesti liike tapahtuu joko ylös- tai alaspäin.

Väitettä sosiaalisen tilan kolmiulotteisuudesta ei tule ymmärtää kirjaimellisesti kolmiulotteiseksi avaruudeksi, vaan Bourdieu haluaa korostaa oman mallinsa eroa yksiulotteisiin yhteiskunnan rakennekuvauksiin. Hän toteaa arkiymmärryksen kuvaavan samaa asiaa silloin, kun puhumme “liikkumisesta sosiaalisilla tikapuilla ylös tai alas”. Konventionaalinen sosiologinen tapa kuvata tätä asiaa on puhua yksiulotteisesta sosiaalisen avaruudesta ja sen erilaisista tasoista, kuten “ylempi keskiluokka” tai “alempi keskiluokka” (Bourdieu 1984, 124–125). Bourdieun eronteko tässä on sillä tavoin kiintoisa, että hän rinnastaa muiden sosiaalisen liikkuvuuden tutkijoiden käsitykset sosiaalisesta hierarkiasta arkiymmärrykseen, mikä on yleinen sosiologisen ajattelun tapa rakentaa hierarkia oman ja vastustettavan

näkemyksen välille (ks. Aro 1997). Hänen oma keksintönsä on siis kuvata sosiaalista tilaa kolmen pääoman lajin kautta yhden sijasta. Tämä ei kuitenkaan estä häntä kuvaamasta kutakin pääoman lajia erikseen vertikaalisena ulottuvuutena.

Rakennekuvaukset ovat orientaatiometaforia siinä merkityksessä, että niissä yhteiskunta usein mielletään hierarkkisesti ylhäällä vs. alhaalla orientaation avulla. Vertikaalisiin orientaatiometaforiin kuuluu usein sellainen jäsenitys, että hyvä on ylhäällä ja huono alhaalla, samalla tavalla kuin esimerkiksi korkea mieliala on hyvä ja matala mieliala on huono. Yhteiskunnan rakennekuvauksissa runsaasti eri pääoman lajeja omistavat ja hallitsevat ryhmät ovat ylhäällä, ja vähän pääomaa omistavat ja hallitsevat ovat alhaalla. Metafora laajenee kauniisti sosiologisessa puheessa esimerkiksi siten, että yläluokan hyvä maku “valuu” yhteiskunnan rakenteessa alas. Valuminen on luonnonvoimainen painovoiman aiheuttama prosessi, eikä sitä tämän vuoksi tarvitse erityisesti selittää toimijoiden intentioilla.

Kenttä on puolestaan spatiaalinen metafora, joka kuvaa tilallista orientaatiota lähellä vs. kaukana vastakohtaisuuden mukaisesti. Sosiaalinen toiminta tapahtuu erilaisilla kentillä, joissa toimijat tekevät siirtoja, liikkuvat sosiaalisista asemista toisiin ja pyrkivät käyttäytymisessään ja habituksissaan lähentymään niitä ryhmiä, joilla on hyvää makua. Kentän metaforassa dynamiikka ei ole seurausta luonnonvoimaisesta prosessista, vaan kentällä toimivien aktoreiden tahdosta (Bourdieuilla esimerkiksi keskiluokan hyvä kulttuuritahto). Kentän malli korostaa myös sosiaalisen toiminnan luonnetta kilpailuna, tämän vuoksi se on samalla pelin juurimetaforaan kytkeytyvä orientaatiometafora.

Käyttämällä aiemmin Latourin yhteydessä mainittuja verkostometaforan ominaisuuksia voidaan verkoston ja rakenteen sekä kentän metaforien keskinäisiä eroja luonnehtia seuraavalla tavalla. Verkosto muodostuu pisteistä tai solmukohdista ja niitä yhdistävistä linjoista. Rakenteesta verkosto poikkeaa selkeimmin siten, että siitä puuttuu ylös vs. alas orientaatio. Kentästä verkosto poikkeaa puolestaan siten, että sen suhteen on epämielekästä pohtia, levittäytyykö se oikealle tai vasemmalle, leveys- vai syvyysuunnassa. Sen sijaan verkostosta voidaan kysyä, kuinka laaja ja kuinka tiivis tai siteinen se on. Tiiviys tai siteisyys voi tässä yhteydessä tarkoittaa paitsi solmujen välisiä etäisyyksiä, myös solmujen välisten sidosten vahvuutta ja lukumäärää.

Verkosto jäsentää kentän tavoin tilaa vastakohtaisuutena lähellä vs. etäällä, mutta samalla siihen kuuluu ajatus tilan rajoitusten ylittämisestä. Latour (1993, 117–120) onkin todennut, että jokainen verkon piste on samanaikaisesti sekä lokaalinen että globaalinen tai paradoksaalisesti ei kumpaakaan näistä. Esimerkiksi rautatieverkosto on jokaisessa pisteessään lokaali, koska asemia on kaikkialla matkan varrella. Samalla rautatieverkosto

on globaali, koska sen avulla voi matkustaa Lissabonista Vladivostokiin ja Kolarista Istanbuliin. Se ei kuitenkaan ole universaali, koska on olemassa paikkoja, joihin rautatietä pitkin ei pääse.

Verkoston solmujen ja linjojen välissä on oltava jotain muuta kuin verkkoa, jotain verkostosta erillistä aineksellisuutta tai avaruutta. Niinpä rautatie- tai maantieverkosta on vaikea ajatella ilman maisemaa verkon linjojen välissä. Edeltäneisiin huomattavasti hitaampiin liikkumisen muotoihin verrattuna juuri rautatiet ja myöhemmin autoilu synnyttivät historiallisesti uuden tavan olla suhteessa tilaan ja myös aikaan. Yhtäältä varhaisen junamatkailun katsottiin tuhoavan ajan ja tilan syrjäyttämällä kaiken sen, mikä oli tyypillistä teknistymistä edeltävälle liikenteelle: "rautatie ei ollut sidoksissa ympäröivään tilaan, kuten hevosvaunut ja tie, vaan se oli ainoastaan vedetty kulkemaan tuon tilan poikki." (Schivelbusch 1996, 36). Uusien liikennevälineiden nopeus erotti matkustajan siitä kokonaistilasta, jossa matkaa tehtiin, etualalla olevat esineet ja kohteet hävisivät havainnon piiristä. Toisaalta rautatiematkailu synnytti uuden tavan nähdä maisema panoraamana, joka muuttui pian uudeksi normaaliksi tavaksi nähdä todellisuus.

Näyttää siltä, että kaikkiin teknologisiin verkostoihin kuuluu olennaisesti ajatus siitä, että niiden avulla voidaan ylittää tilan ja ajan asettamia rajoituksia. Näin on ollut kanavien, rautateiden, maanteiden, höyrylaivaliikenteen, lennättimen, puhelimen, radion, television ja nyt meidän aikanamme tietoliikenneverkoston kohdalla. Tietoliikenneverkkojen kohdalla ajan rajoitusten ylittäminen tapahtuu ikään kuin toisessa kertaluokassa. Aika jonka tietoliikenneverkosto ylittää on viive, joka muilla välineillä kuluisi viestin siirtämiseen paikasta toiseen.

Manuel Castells (1997, 376–428) kirjoittaa siitä, miten informationalisoituva globaali maailma järjestäytyy verkostojen kautta siten, että aika ja tila artikuloituvat uudella tavalla. Ryhmät ja yksilöt voivat jakaa saman kulttuurisen jäsenyyden ja maailman siitä riippumatta, missä päin maailmaa he sattuvat olemaan. Tässä merkityksessä nykyaikaisten verkostojen linjojen väliin jää myös sosiaalinen ja kulttuurinen tila. Ihmisten ei siis tarvitse kulkea vieraiden yhteisöjen ja kulttuurien kautta tavoittaakseen pääte-pisteensä. McDonaldsin standardisoituja ja homogenisoituja tuotteita jakeleva hampurilaisravintoloiden verkosto on yksi esimerkki tästä (Ritzer 1996). Informationalisoituva maailma mahdollistaa kuitenkin yksilöille myös liiketaloudelliselle toiminnalle vastakkaisen tai siitä erillisen mahdollisuuden organisoitua kollektiivisesti verkostomaisilla tavoilla. Castells tarkastelee ilmiön tätä piirrettä tutkiessaan erilaisia sosiaalisia liikkeitä, jotka myös nykyisin järjestyvät enemmän verkostoiksi kuin hierarkkiseksi organisaatioiksi. Samoin Risto Alapuro (1998) on kirjoittanut siitä, miten sosiaalisten verkostojen tutkiminen voidaan yhdistää sosiaalisten

liikkeiden tutkimiseen. Toisin kuin perinteisempi yhteiskunnan rakennepiirteistä ponnistautuva liiketutkimus, verkostanalyysi mahdollistaa sen kuvaamisen, miten sosiaalisten liikkeiden ja kollektiivisten identiteettien muotoutuminen tapahtuu prosessina.

Verkostot ylittävät rajoja myös toisessa merkityksessä. Castells huomauttaa siitä, että globaalissa toimintaympäristössä verkostomaiset yritykset ovat muuttumassa myös sisäisesti kulttuurisesti moniarvoisiksi. Tässä merkityksessä verkostomainen yritys ylittää kulttuurin rajoja sisällään. Hänen mukaansa olennaista liiketoiminnan verkostomaisessa organisoitumisessa on se, että yritys kykenee jatkuvasti uusiin innovaatioihin ja sopeutumaan muuttuviin olosuhteisiin. Tässä merkityksessä verkosto, joka sopeutuu muodostamalla uusia kytkentöjä, on hierarkkista organisaatiota joustavampi.

Tilaa jäsentävänä metaforana verkosto näyttää ohjelmallisesti häivyttävän etäisyyden ja avaruudellisten ulottuvuuksien merkitystä. Sen sijaan verkosto korostaa vuorovaikutusta ja niitä asioita, jotka kytkevät sen eri solmukohtia toisiinsa.

Verkosto ja valta

Verkosto korostaa yhteistyötä. Erityisesti liiketaloustieteellisessä puheessa verkostoa käytetään metaforisesti ilmentämään sopimussuhteiden vastavuoroisuutta (ks. Eriksson & Lehtimäki 1997, Alajoutsijärvi & Eriksson & Tikkanen 1998). Tässä suhteessa verkosto poikkeaa rakenteen metaforasta, joka korostaa käsky- ja määräysvaltasuhteita. Se poikkeaa myös kentän metaforan horisontaalisesta orientaatiosta, joka korostaa kilpailua ja kamppailua. Koska verkosto ei ole vertikaalinen organisoitumisen järjestelmä, siinä ei voi olla kenenkään ylä- tai alapuolella. Pikemminkin verkostossa jokainen piste on samanvertainen tai ainakin samalla tasolla muiden pisteiden kanssa. Verkosto siis metaforisesti ilmentää itsessään demokraattisuutta tai vastavuoroisuutta. Verkostomainen toimintatapa perustuu sopimukseen, vapaaehtoisuuteen ja neuvoteltuihin suhteisiin.

Verkoston implisiittinen demokraattisuus ja vastavuoroisuus näkyy hyvin tavassa puhua sosiaalisista verkoista sosiaalipoliittisten kysymysten kohdalla. Yksi tällainen puhetapa on luonnehtia julkisen sektorin, markkinoiden ja lähiyhteisöjen välissä olevia ns. välitason organisaatioita välittäviksi verkostoiksi. Näiden tehtävänä on toimia sananmukaisesti suurten byrokraattisten ja anonyymien järjestelmien sekä yksilöiden perhepiirin ja kotitalouksien välissä. Samalla välittäminen tietysti viestii myös huolenpidosta. Vaikka nämä organisaatiot ovat ilmeisen monimuotoisia, niitä luonnehditaan kuitenkin yleisesti vapaaehtoisuuteen perustuviksi,

hyvinvoinnista huolehtiviksi sekä kansalaisten ja valtajärjestelmien välisen vuorovaikutuksen kanavaksi ja konfliktien artikuloimisen paikoiksi (Matthies 1995).

Talouselämässä verkosto ja verkostoituminen on ilmiselvästi hierarkian vastakohta ja verkostomaisia organisoitumisen muotoja esitellään eksplisiittisesti hierarkkisten organisaatioiden vastakohtina. Verkostot ovat joustavia ja nopealiikkeisiä, hierarkkiset organisaatiot puolestaan jäykkiä ja hidasliikkeisiä. Kun hierarkiassa käskyttäminen ja palautteen antaminen tapahtuu aina vertikaalisen rakenteen kautta, vuorovaikutus verkostoissa tapahtuu suuremmin solmujen välillä ilman kontrolloivaa ja informaatiota jakelevaa keskusta. Esimerkiksi Castells (1997, 164–166) toteaa, että nykyisin liiketoiminnan yksikkö on verkostoksi organisoitunut projekti, eivät niinkään yksittäiset yritykset tai yritysten muodostamat liikeryhmät. Yritykset verkostoituvat, koska ne siten saavuttavat jotain etuja, joita ne eivät omaa toimintaansa laajentamalla voisi tavoittaa. Verkostomaisesti toimivat yritykset eivät kuitenkaan voi suoraan määrätä muita verkoston osapuolia, vaan suhteiden pitää perustua vastavuoroiseen luottamukseen.

Verkosto ei kuitenkaan ole yksinomaan vastavuoroisuuteen ja tasavertaisuuteen viittaava, vaan sen avulla voidaan luonnehtia myös valtasuhteita. Tämä tapahtuu käyttämällä verkostoa säiliömetaforana (Lakoff & Johnson 1980, 29–30). Tällöin käytettävä jäsennys on sisällä vs. ulkona. Verkoston säiliömäinen luonne ilmenee esimerkiksi tavassamme puhua ”verkostossa olemisesta”, ikään kuin verkosto olisi jonkinlainen tila, jonka sisällä on erilaisia substansseja.

Usein sanotaan, että rikkaus, valta ja sukupuoli muodostavat vaikutusvallan verkostoja. Puhutaan esimerkiksi ”hyvä veli -verkostoista”. Valtaa on niillä, jotka kuuluvat verkostoon ja valtaa puuttuu niiltä, jotka jäävät sen ulkopuolelle. Siis samalla kun verkoston metaforaan kuuluu käsitys toimijoiden keskinäisestä yhteistyöstä, samalla verkosto on keino rajata ulkopuolelle joitain toisia toimijoita. Tämä näkemys on mahdollista yhdistää Latourin esittämään ajatukseen, että verkostolla ei ole ulkopuolta lainkaan, vain pelkkää ulkopintaa. Tapa ajatella valtaa ja vallankäyttöä verkostona tekee Latourin ehdottamalla tavalla jyrkän erottelun sen suhteen, kenellä valtaa on ja kenellä ei. Tämä tunnusmerkki on niin vahva, että valtaa hallitsemattomat eivät kuulu vuorovaikutusverkon piiriin lainkaan. Vallan verkoston perspektiivistä heitä ei siis ole olemassa lainkaan, ei ainakaan aktiivisina toimijoina.

Kysymys on myös siitä, tarkastellaanko vain yhtä verkostoa kerrallaan, vai tarkastellaanko samalla keskenään kilpailevia ja kamppailevia verkostoja. Latourin näkemys korostaa verkoston itseriittoisuutta positiivisena määrittelyn mahdollisuutena, mutta hän ei mainitse lainkaan sitä mahdollisuutta, että kaksi tai useampia verkostoja toimisi samanaikaisesti

toisiaan vastaan. Näin tarkasteltuna verkosto kytkeytyykin kentän metaforaan siten, että kentällä toimivia ryhmiä voidaan ajatella keskenään verkoston muodostavina joukkueina, jotka kamppailevat toisia samalla tavoin organisoituneita joukkueita vastaan, kuten esimerkiksi Bourdieu ajattelee. Se kenttä, jolla peliä pelataan voi olla mikä tahansa, taloudellinen toiminta, kamppailu hyvästä mausta, jonkin organisaation sisäinen valtakamppailu jne.

Käsitys verkostosta demokraattisena organisoitumisen muotona perustuu siis siihen, että se on anti-hierarkkinen ja siten hajautettu. Uskoakseni tämä käsitys johtuu siitä, että olemme taipuvaisia ajattelemaan vallankäyttöä aina jonkin kokonaisuuden, esimerkiksi organisaation sisäisinä suhteina. Mutta kuten edelliset esimerkit osoittavat, verkosto on metaforisesti samanaikaisesti hierarkkinen ja hajautettu. Hajautettuna organisoitumisen mallina tämä tarkoittaa sitä, että verkosto kytkee toisiinsa erillisissä hierarkioissa olevia solmuja.

Verkosto on valtaa ja vallankäytön perspektiiviä peittävä ja vastavuoroisuutta ja yhteistyötä korostava kielikuva. Tämän vuoksi ei ole mitenkään yllättävää, että etsittäessä vaihtoehtoja hierarkkisille organisaatiomalleille yritysmaailmassa on verkosto näyttäytynyt kovin houkuttelevalta tavalta määritellä taloudellisten yksiköiden välisiä toimintasuhteita. Verkostojen avulla kuitenkin kyetään käsittelemään vallankäyttöä ja valtasuhteita, mutta tällöin kysymys onkin rajaamisesta ja poissulkemisesta. Valta näyttää sijaitsevan verkoston sisällä ja kaikki se, mikä jää verkoston ulkopuoliseksi on tätä valtaa vailla.

Verkosto ja virtausten sääteleminen

Yhteiskuntatieteelliseen ajatteluun kuuluu ilmeisesti taipumus määritellä jotkin pisteet tai paikat merkityksellisemmiksi kuin jotkin toiset. Niinpä Castellsin ajattelussa kulkevat rinnakkain yhtäältä käsitys siitä, että verkostoituminen on jossain merkityksessä tasavertaisten suhteiden solmimista ja toisaalta siitä, että jotkin asemat verkostossa ovat tärkeämpiä kuin jotkin toiset. Erityisesti hän korostaa sitä, että jotkin solmut ovat vallan harjoittamisen kannalta olennaisempia kuin jotkin toiset.

“Yhteiskuntamme keskeiset hallitsevat prosessit ovat järjestäytyneet verkostoiksi, jotka kytkevät toisiinsa erilaisia paikkoja ja määrittelevät näille kullekin niiden tehtävät ja painoarvon rikkauden tuottamisessa, informaation prosessoinnissa ja vallan muodostamisessa. Nämä tekijät määrittelevät yhdessä jokaisen paikan kohtalon ehdot.” (Castells 1997, 415.)

Jotkin pisteet ovat siten jossain merkityksessä painavampia tai tärkeämpiä kuin jotkin toiset. Vallankäyttö verkossa johtuu tässä merkityksessä siitä, että Castells määrittelee verkon linjojen leikkauspisteet kytkimiksi ja vaihteiksi. Tällöin vallankäyttöä on näiden kytkimien ja vaihteiden toiminnan säätteleminen.

Tässä näkökannassa verkostoa tarkastellaan kanavametaforana. Verkosto onkin eräänlainen siirtoputki, jonka kautta kuljetetaan jotain paikasta toiseen. Castells nimittää informationalisoituvan yhteiskunnan tilaa virtausten tilaksi, "space of flows". Hän väittää nykyaikaisen yhteiskunnan rakentuvan erilaisten virtausten varaan. Virtaava sisältö on pääomaa, informaatiota, teknologiaa, organisaatioiden vuorovaikutusta, kuvien, äänien ja symbolien virtaa (Castells 1997, 412). Castellsille virtausten tila hallitsee ja muotoilee informationalisoituneen yhteiskunnan yhteiskunnallisia käytäntöjä.

Castells erottaa virtausten tilan sisällön tutkimisessa analyttisesti kolme tasoa (Castells 1997, 412–418). Ensinnäkin virtaukset ovat mahdollisia informaatioteknologian varassa. Tässä mielessä tekninen infrastruktuuri määrittelee uutta informationalisoituneen yhteiskunnan yhteiskunnallista tilaa samalla tavalla kuin tekniset kuljetusjärjestelmät määrittivät teollisen yhteiskunnan yhteiskunnallista tilaa taloudellisiksi alueiksi ja kansallisiksi markkinoiksi.

Toisella analyttisellä tasolla virtausten tila määrittyy verkoston solmujen ja keskittymien kautta. Verkoston eri pisteillä on erilaisia funktioita verkoston toiminnan kannalta. Olennaista on, että nämä funktiot myös muuttuvat ja tämä voi aiheuttaa sen, että paikalliset solmukohtat kytkeytyvät irti koko verkostosta, minkä seurauksena on puolestaan paikallisen toiminnan taloudellinen, yhteiskunnallinen ja fyysinen taantuminen.

Kolmas virtausten tilan analyttinen taso on hallitsevien manageriaalisten eliittien spatiaalinen organisoituminen. Vaikka virtausten tilan organisoituminen tapahtuukin yhteiskunnan hallitsevien intressien ja funktioiden mukaisesti, on siihen vaikuttamassa myös se, miten näitä intressejä ja funktioita toteuttava teknologis-taloudellis-manageriaalinen eliitti tahtoo omien erityisten tilallisten intressiensä ja käytäntöjensä toteutuvan. Castells ajattelee, että eliitit ovat kosmopoliittisia, kun taas muu väestö on lokaalia. Eliitit yhtäältä erottautuvat paikallisesta väestöstä omiin yhteisöihinsä, toisaalta ne muodostavat maailmanlaajuisen verkoston ja näin jakavat saman kulttuurisen tilan ja elämäntyylin.

Kapitalistinen talous ja kapitalistiset markkinat voidaan siis mieltää verkostoksi, jossa vaihtosuhteissa olevat toimijat kohtaavat toisensa hetkellisesti ja muodostavat vaihtosuhteiden verkoston. Markkinasuhteet kokonaisuutena muodostavat verkoston, vaikka me yksilöinä emme koskaan kohtaisikaan vaihtokumppaniamme uudelleen. (Markkinat on tietysti itsessään spatiaalinen kenttämetafora, mikä aiheuttaa tiettyä epämääräisyyttä

sen kytkemisessä verkoston metaforaan.) Verkostona markkinat toimivat nimenomaan siirtoputkena tai kanavana, jonka kautta markkinoilla liikuteltava tavara kulkeutuu lähettäjältä vastaanottajalle ja vastaanottajan raha lähettäjälle. Vaihtojärjestelmien ei tietystikään tarvitse olla yksinomaan kapitalistisia ollakseen verkostoja, vaan kaikki institutionalisoituneet vaihtojärjestelmät muodostavat verkostoja.

Risto Heiskala on luonnehtinut modernia valtiota ja kapitalistista taloutta verkostoiksi. "Rahavälitteinen kapitalistinen talous ja toiminnassaan standardisoituneisuuteen ja ennustettavuuteen pyrkivä valtio voidaan myöskin ymmärtää massiiviseksi moderneiksi verkostoiksi" (Heiskala 1997, 171). Heiskala korostaa sitä, että globaalit verkostot pyrkivät tasalaatuistamaan sitä todellisuutta, jonka alueella ne ovat. Niinpä länsimaisen massakulttuurin kritiikistä on tuttu se ajatus, että länsimainen viihde tunkeutuu kaikkiin maailman kulttuureihin ja tekee niistä homogeenisia. Vastaavalla tavalla liikenneverkostot levittäytyessään tekivät maisemasta jotenkin ainekseltaan tasalaatuisen, tai muuttivat tapaa nähdä maisema. Aiemmin mainitsemani mcdonaldisaatio on tietysti paraatiesimerkki globaalista homogenisoivasta verkostosta. Castells puolestaan huomauttaa siitä, miten maailmantalouden kannalta tärkeiden kaupunkikeskusten arkkitehtuuri on yhdenmukaista.

Globaalissa mittakaavassa talouden verkostot ilmeisesti toimivatkin yhdenmukaistavina ja kulttuurien välisiä eroja tasoittavina tekijöinä. Kuitenkin viimeaikaisessa taloussosiologisessa keskustelussa esimerkiksi ns. joustavasta erikoistumisesta on vahvasti korostettu sitä, miten yritysten on kyettävä tarjoamaan aikaisempaa yksilöllisempiä palveluja ja tuotteita, koska asiakaskunnan tarpeet ja vaatimukset ovat eriytyneet. Tämän kehityksen vuoksi mielikuva homogeenisia tavaroita massamitassa välittävästä tavaramarkkinoiden verkostoista ei ole kaikilta osin pätevä.

Lopuksi

Verkoston käsite on hyvin yleinen ja arkielämässä kohtaamme verkostoja sangen monissa yhteyksissä ja merkityksissä. Niinpä verkoston avulla voidaan kuvata hyvin erilaisia järjestelmiä, yhtä hyvin puhtaasti teknisiä kuin sosiaalisiakin järjestelmiä. Mitä ilmeisimmin viime aikoina käsitteen teknologiaan liittyvät merkitykset ovat toimineet metaforan lähtöalueena, jonka avulla sitten on jäsenetty ja kuvattu sosiaalisten verkostojen ominaisuuksia.

Verkoston käsitettä käytetään usein tavalla, jossa korostetaan verkosto-
maisten toimintajärjestelmien ja organisaatioiden kykyä ylittää erilaisia fyysisen ja sosiaalisen tilan rajoja ja rajoituksia. Tällöin verkosto on ilmeisen kiinnostava käsite ennen kaikkea siksi, että sitä voidaan käyttää

hierarkkisuuden ja jäykkyyden vastakäsitteenä. Kun toimintajärjestelmiä ja organisaatioita käsitteellistetään verkostoiksi, näyttää se tuottavan näkemystä toiminnan vapaudesta, tasavertaisuudesta ja yksilöllisyydestä. Metaforana verkosto siis korostaa yhteistyön perspektiiviä. Samalla se peittää näkyvistä vuorovaikutukseen kuuluvaa vallankäytön perspektiiviä, joka jonkin toisen metaforisen jäsenyyksen — vaikkapa byrokratian tai hierarkian — yhteydessä on keskeinen huomiota osakseen saava piirre. Toinen verkoston metaforan avulla kuvattavissa ilmiöissä esiin nouseva piirre on niiden dynaamisuus. Toisin kuin esimerkiksi staattiseksi ymmärretty rakenteen käsite, verkosto korostaa sosiaalisten järjestelmien toiminnallisuutta ja niiden piirissä tapahtuvaa vuorovaikutusta.

Näyttää kuitenkin siltä, ettei verkosto ole yksinomaan sillä tavoin implisiittisesti demokraattisuudesta ja rationaalista vastavuoroisuudesta viestivä metafora, kuin miten sitä kaikkein varauksettomin pyritään markkinoimaan. Sen avulla on mahdollista kuvata myös valtasuhteita ja vallankäyttöä kiinnittämällä huomio verkoston eri pisteiden siteisyyden asteisiin ja siihen, miten eri solmukohdat toimivat verkoston virtauksia säätelevinä kytkiminä. Kaikkein pelkistetyimmän vallan ja sen puutteen teema näkyy verkostometäforassa käsityksenä, että on mahdollista joutua verkoston ulkopuolelle. Vielä jokin aika sitten puhuttiin siitä, miten syrjäytyminen on putoamista yhteiskunnan ulkopuolelle, nyt varmaankin uhkana on viimeistenkin sosiaalisen suojaverkoston siteiden katkeaminen.

Kirjallisuus

- Alajoutsijärvi, Kimmo & Päivi Eriksson & Henrikki Tikkanen (1998): *Metaphors and the Structuring of the IMP Network Discourse*. A paper to be presented to the 14th IMP Conference in Turku, Finland, September.
- Alapuro, Risto (1998): *Sosiaaliset verkostot ja kollektiivinen toiminta*. Teoksessa Kaj Ilmonen ja Martti Siisiäinen (toim.): *Uudet ja vanhat liikkeet*. Tampere: Vastapaino, s. 333–347.
- Allardt, Erik (1998): *Teknologiaretoriikka suomalaisen todellisuuden konstruoinnista välineenä*. *Tiede ja edistys*. Vol 23. N. 2/1998, s. 85–95.
- Aro, Jari (1997): *Puhujakuva Emile Durkheimin "Sosiologian metodisäännöissä"*. Teoksessa Pekka Sulkunen & Jukka Törrönen (toim.): *Semioottisen sosiologian näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus, s. 280–298.
- Bourdieu, Pierre (1984): *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Brown, Richard Harvey (1977): *A Poetic for Sociology. Toward a Logic of Discovery for the Human Sciences*. Chicago: University of Chicago Press.
- Castells, Manuel (1997): *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Volume I: *The Rise of the Network Society*. Blackwell Publishers.
- Eriksson, Päivi & Hanna Lehtimäki (1997): *Strategian kieli*. Esitelmä seminaarissa *Kieli, vuorovaikutus ja valta*. Tampereen yliopisto 27.–28.11.1997.
- Harald, Kenneth (1997): *Pakottava talouspuhe*. Teoksessa Pekka Sulkunen & Jukka Törrönen (toim.): *Semioottisen sosiologian näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus, s. 263–279.
- Heiskala, Risto (1997): *Modernisoituminen eilen ja tänään*. *Talous, valtio, verkostot ja kulttuurinen liike*. Teoksessa Elina Saksala (toim.): *Muutoksen sosiologia*. Yle — Opetuspalvelut s. 165–177.
- Hellsten, Iina (1996): *Trooppien eurooppa*. *Metaforien näkökulma suomalaiseen EU-journalismiin*. *Julkaisematon tiedotusopin lisensiaatintutkimus*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Lakoff, George and Mark Johnson (1980): *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press.
- Lakoff, George (1993): *The Contemporary Theory of Metaphor*. Teoksessa Andrew Ortony (ed.): *Metaphor and Thought*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Latour, Bruno (1993): *We Have Never Been Modern*. Harvester Wheatsheaf, New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore.
- Latour, Bruno (1996): *On Actor-Network Theory. A Few Clarifications*. *Soziale Welt* 47 (1996), s. 369–381.
- Matthies, Aila-Leena (1995): *Hyvinvoinnin sekatalous ja suomalaiset välittävät organisaatiot*. Teoksessa Aila-Leena Matthies, Ulla Kotakari & Marianne Nylund (toim.): *Välittävät verkostot*. Tampere: Vastapaino, s. 11–29.
- Morgan, Gareth (1997): *Images of Organization*. 2. Edition. Sage Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi.
- Ritzer, George (1996): *The McDonaldization of the Society. An Investigation into the Changing Character of Contemporary Social Life*. Revised Edition. Pine Forge Press, Thousand Oaks, California, London, New Delhi.

English Summary

Sociology and the Use of Language

Rhetoric, narrative, metaphor

This study deals with the analysis of the use of language in sociology. As also sociologists have become more aware of the functions of their usage of language as a part of their professional practices, the logocentric conception of language has been replaced by more constructionist perceptions. By using scientific methods sociologists seek to describe and explain various social phenomena in the social world. An intrinsic part of the research process is to communicate results to the interested audience. In this perspective sociology is always communicative action and sociology appears as texts and speech about social affairs. Doing sociology is producing and receiving these texts. Sociological texts are also characterised by the fact that they construct the social world which they describe. They offer conceptual models, explanations and representations of it. These conceptual tools are, in their turn, used as a resource by the social actors in their social action. Like any other description of the social world, also sociological discourse carries with it values and attitudes, even if they are not immediately perceived on the surface of the text.

The analysis focuses on metatheoretical sections in sociological texts. In sociology theories are less often well formalised systems of propositions, judgements and conclusions. Instead sociological theories are composed of rhetorical reasoning, narratives and metaphorical definitions of phenomena. Therefore this study is divided into three analytical perspectives – to rhetorical analysis, analysis of narratives and analysis of metaphors in sociological discourse.

By the analysis of rhetoric I refer to an extensive understanding of persuasive means in scientific discourse. The conception of rhetorical analysis is formed by associating elements from classical Aristotelian rhetoric and from Chaim Perelman's new rhetoric. In studying the internal communication relations and strategies in sociological texts also components from narratology are added.

In studying the narrative structure of sociological discourse I refer mainly to debates within narratology and to the so called Parisian version of semiotic. Not only do sociological texts usually have, like most scientific texts, a narrative structure where a certain research process is reported and connected to an intellectual paradigm. In sociological thought one can also frequently find a certain narrative about the process of social change. This narrative is used as a way to make critical and evaluative statements about the current state of culture and society.

In studying the metaphoric aspect of sociological use of language, I concentrate on George Lakoff's theory of cognitive metaphor and on Richard Harvey Brown's ideas on root metaphors in sociology. My approach to the study of metaphors includes an analysis of the rationality of sociological concepts by exploring the boundaries of different metaphors.

After the introductory chapter the actual analysis is carried out in a series of six studies.

Chapter two looks at classical sociological modernisation theory from a narratological perspective. As compared with historical research, the theories of classical sociology have more to do with theorising on social change from a philosophical point of view than with descriptive historical research. The narratological perspective helps to illuminate the role of modernisation theory as a minimal narrative which moulds and directs sociological thinking and, in doing so determines the nature of sociological theorising. The narratological approach can be fruitfully applied, among other things, to the analysis of classical sociological critiques of culture.

Chapter three explores the rhetorical structure of Émile Durkheim's study *The Rules of Sociological Method*. This famous work calls at once for a rational scientific attitude towards the studied phenomena and for a passionate attitude towards the development of the sociological profession. The analysis is based on a version of sociological semiotics that is a further development from the semiotics of A.J. Greimas. The actant subject of the narrative presented in *The Rules* is the author and the interlocutor of the book. The actant object of his activity is sociology. The task the subject has set for himself is to develop sociology into a science, i.e., to set free the object from the confines of commonsensical reason and earlier sociology. The helpers of the subject are readers, who are invited to join the author as his disciples in an attempt to develop sociology into a science. Durkheim's passion is for objective science. In *The Rules of Sociological Method*, however, he mystifies scientific activity. The first reason for such a mystification is his tendency to overrate the importance of scientific attitude in relation to political activity and the solution of everyday problems. The second reason is Durkheim's habit of regarding the scientific research as an end in itself.

In chapter four the analysis of the image of enunciator is developed further by studying two texts, Ralf Dahrendorf's *Class and Class-Conflict in Industrial Society* (1959) and Manuel Castells's *The Rise of the Network Society* (1996). The aim is to examine how the image of enunciator is constructed and how it functions as a persuasive factor in the rhetorical structure of these texts. Any author of scientific text try to create an enunciative contract between the text and its reader. The writer presents him- or herself as a sincere interlocutor and as a person whose words can be counted on. In the beginning of Dahrendorf's book, the narrative describes a sociologist with high moral standards in an awkward situation. The object of his actions is to lay foundations of his discipline, but a number of other sociologists, as well as the public, are hindering the sociologist from doing his work. Yet he knows how to find the right and well justified obligation for his work from the scientific community. The function of this narrative is to build up the writer's ethos and also to clear way for theoretical work which follows later on in the book. The way Dahrendorf creates the enunciative contract is based on the value of science as a purpose in itself. It gives the impression of sociology as an objectivistic science. Castells's narrative suggests solidarity between the text and its readers by holding a promise of the competence of social analysis. The purpose of the subject actant in Castells's book is to participate in building a better world by giving analytical tools for people who are living their lives in the middle of a confusing social change. Castells creates an image of enunciator, more competent than his readers. Dahrendorf's and Castells's books are different in that they are addressed to different audiences. Dahrendorf has written his book to other sociologists, whereas Castells is appealing to all persons who share his moral and political values. Nevertheless, their modes to construct enunciative contracts are alike in appealing to moral values rather than epistemic or veridictory modalities in their respective opening narratives.

Chapter five consists of an analysis of the narrative structure of some Jean Baudrillard's texts and his sociological critique of culture. Even though Baudrillard himself rejects any labels connected to his work, his texts can be interpreted as sociology because they make use of the same narrative of the modernisation of the western society and culture as the texts written by the classical sociologist. However, his peculiar innovation is to place the narrator's voice in his narrative in a historical situation after the great social change. This gives the impression that the theorist is commenting events after the change and demonstrating to the readers that things have changed into a direction that nobody expected. Baudrillard's sociological critique of culture is in its turn interpreted as irony. Irony works towards developing some sensible sociological arguments into nonsensical conclusions. An illustrative example are Baudrillard's writings about social masses. The

analysis suggests that in order to solve the performative contradiction in his arguments, one should interpret them as critique of the discourses on social phenomena, not as a critique of the social phenomena themselves.

The topic in chapter six is sociological discourse on information society. It is examined in relation to the theories of industrial and post-industrial societies. They share an underlying conception of the development of societies through phases of agrarian, industrial and post-industrial or service societies. The concept of the information society is a continuation in this line of thought. It shares a narrative structure with other epochal sociological views on the change of society. The debate on the information society has also the quality of deliberative rhetoric, because this concept has been adopted into the political agenda. In the latter part of the chapter, the rhetorical ramifications of the administrative and popular debates on the information society are studied in relation to the sociological substance of the concept.

Chapter seven poses an analysis of the qualities of the metaphor of network in the language of social sciences. Network is a metaphor at least in three different ways. As an orientation metaphor, network emphasises its competence to bridge physical and social distances. In this use, network stresses the qualities of co-operation and flexibility in social systems. However, it is possible to use the concept of network also in an analysis of power, by interpreting network as a container or as a conduit metaphor. In such reading, network illustrates how social power weaves webs of influence and control: power holders are inside the network, those who control important nodes in the network control also the different flows going through the network.